

**МІНІСТЕРСТВО УКРАЇНИ У СПРАВАХ СІМ'Ї, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ З УСИНОВЛЕННЯ
ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ
ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ РОЗВИТКУ СІМ'Ї ТА МОЛОДІ**

**Державна тематична доповідь
про становище дітей в Україні
за підсумками 2008 року**

**«Реалізація права дитини
на виховання в сім'ї»**

Київ 2009

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю.О. Павленко – голова редакційної колегії,
Т.В. Кондратюк, канд. наук з державного управління,
Л.С. Волинець, канд. політ. наук,
А.О. Мішин, канд. політ. наук

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

С.Ю. Аксьонова, канд. екон. наук; **Т.Ф. Алексєєнко**, канд. пед. наук;
Л.В. Балим; **О.В. Вакуленко**, канд. пед. наук; **О.А. Васильєв**; **Н.Я. Жилка**, канд. мед. наук; **В.В. Залеська**; **А.Г. Зінченко**, канд. істор. наук; **І.В. Калачова**, докт. екон. наук; **О.І. Крикун**; **Н.М. Левчук**, канд. екон. наук; **А.О. Мішин**, канд. політ. наук; **Р.О. Моїсєєнко**, канд. мед. наук; **В.Г. Осадча**; **В.Б. Педан**; **Ж.В. Петрочко**, канд. пед. наук; **І.В. Пєша**, канд. пед. наук; **О.М. Ремень**; **А.Г. Реут**; **Н.Ф. Романова**, канд. пед. наук; **О.А. Рудич**, канд. екон. наук; **Т.В. Семигіна**, канд. політ. наук; **О.В. Сіра**; **Ю.С. Скрипнікова**; **Г.О. Слабкий**, докт. мед. наук; **Л.І. Слюсар**, канд. екон. наук; **А.А. Філіпішина**; **Л.П. Юрченко**.

Керівник авторського колективу – А.Г. Зінченко

РЕДАКТОР

В.О. Берегова

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Загальні відомості про дітей в Україні. Основні дані та характеристики	6
РОЗДІЛ II. Нормативно-правове забезпечення захисту прав дитини.....	43
РОЗДІЛ III. Усиновлення дітей	59
РОЗДІЛ IV. Розвиток сімейних форм виховання.....	72
РОЗДІЛ V. Реформування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	87
РОЗДІЛ VI. Реалізація права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на охорону здоров'я і здоровий розвиток	104
РОЗДІЛ VII. Забезпечення права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на освіту.....	112
РОЗДІЛ VIII. Наукові та соціологічні дослідження з проблем дитинства..	122
РОЗДІЛ IX. Роль засобів масової інформації у забезпеченні прав дитини. Соціальна реклама.....	129
РОЗДІЛ X. Досвід роботи громадських і благодійних організацій, що працюють в інтересах дітей.....	141
РОЗДІЛ XI. Висновки та рекомендації щодо поліпшення забезпечення права дитини на виховання в сім'ї.....	160
Додатки	
Додаток 1. Перелік нормативно-правових актів України стосовно сфери дитинства, прийнятих у 2008 році.....	176
Додаток 2. Статистичні дані.....	183

ВСТУП

Найбільш вагомим результатом процесу реформування державної системи опіки над дітьми, який розпочався у 2005 році, став розвиток національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

З метою посилення суспільної уваги до вирішення проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і створення умов для реалізації прав дитини на виховання в сім'ї Президент України Віктор Ющенко своїм Указом оголосив 2008 рік Роком підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Посилення державної підтримки сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, активізація діяльності громадських і благодійних організацій у вирішенні проблем сирітства, активні інформаційні зусилля органів влади у 2008 році привели до позитивних результатів, які потребують ґрунтовного аналізу.

Тому метою Доповіді про становище дітей в Україні за підсумками 2008 року є аналіз результатів реформування державної системи опіки над дітьми в частині реалізації права дитини на виховання в сім'ї та дослідження основних змін у становищі дітей в Україні.

Доповідь має розв'язати такі завдання:

- оцінити становище дітей у демографічному вимірі;
- проаналізувати рівень життя і благополуччя дітей;
- проаналізувати зміни в законодавчо-нормативному забезпеченні реалізації права дітей на вихованні в сім'ї;
- розглянути практику та проблеми процесу національного й міждержавного усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- проаналізувати практику створення і функціонування сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- проаналізувати перші підсумки реформування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- проаналізувати стан здоров'я дітей, у тому числі й дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і зусилля держави щодо поліпшення охорони здоров'я дітей та формування здорового способу життя;
- проаналізувати якість і доступність освітніх послуг для дітей, у тому числі й для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- розглянути роль і значення засобів масової інформації та соціальної реклами в забезпеченні права дітей на сімейне виховання;
- охарактеризувати наукові дослідження з проблем дитинства;
- розглянути досвід роботи громадських та благодійних організацій в інтересах дітей;
- запропонувати шляхи поліпшення забезпечення права дітей на виховання в сім'ї.

При підготовці матеріалів Доповіді авторами використані результати соціологічного дослідження *"Вивчення громадської думки щодо реалізації права дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, на сімейне виховання"*, проведеного Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини за технічної підтримки HoltInternational у 2008 році.

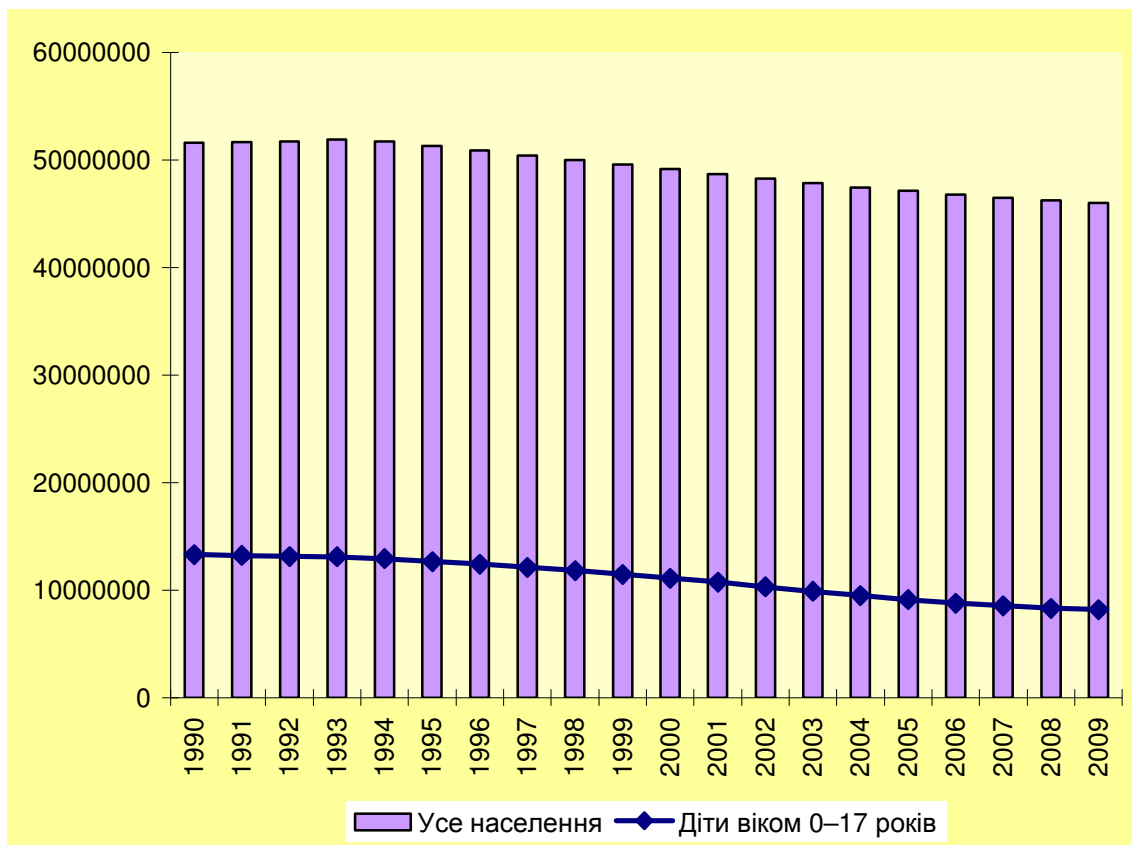
Доповідь складається з 11 розділів і підготовлена на основі даних державної статистики, інформаційно-аналітичних матеріалів, підготовлених та поданих Міністерством освіти і науки України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством юстиції України, Міністерством закордонних справ України, Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством культури і туризму України, Державним департаментом України з питань виконання покарань, Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення, Національною академією наук, Академією медичних наук, Академією

педагогічних наук, Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, громадськими організаціями.

Доповідь підготував авторський колектив у складі: С.Ю. Аксьонова канд. екон. наук (розд. 1); Т.Ф. Алексєєнко, канд. пед. наук (розд. 9); Л.В. Балим (розд. 11); О.В. Вакуленко, канд. пед. наук (розд. 7); О.А. Васильєв (розд. 1); Н.Я. Жилка, канд. мед. наук (розд. 1, розд. 6); В.В. Залеська (розд. 1); А.Г. Зінченко, канд. істор. наук (вступ, розд. 2, розд. 3, розд. 4, розд. 5); І.В. Калачова, докт. екон. наук (Додаток 2); О.І. Крикун (розд. 1); Н.М. Левчук, канд. екон. наук (розд. 1); А.О. Мішин, канд. політ. наук (розд. 11); Р.О. Моїсєєнко, канд. мед. наук (розд. 1); В.Г. Осадча (розд. 1); В.Б. Педан (розд. 1); Ж.В. Петрочко, канд. пед. наук (розд. 10); І.В. Пєша, канд. пед. наук (розд. 2, розд. 3, розд. 4, розд. 5); О.М. Ремень (розд. 3); А.Г. Реут (розд. 1); Н.Ф. Романова, канд. пед. наук (розд. 1); О.А. Рудич, канд. екон. наук (Додаток 1); Т.В. Семигіна, канд. політ. наук (розд. 1); О.В. Сіра (розд. 8, розд. 9, Додаток 1); Ю.С. Скрипнікова (розд. 4); Г.О. Слабкий, докт. мед. наук (розд. 1, розд. 6); Л.І. Слюсар, канд. екон. наук (розд. 1); А.А.Філіпішина (розд. 2); Л.П. Юрченко (розд. 11).

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ДІТЕЙ В УКРАЇНІ. ОСНОВНІ ДАНІ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ

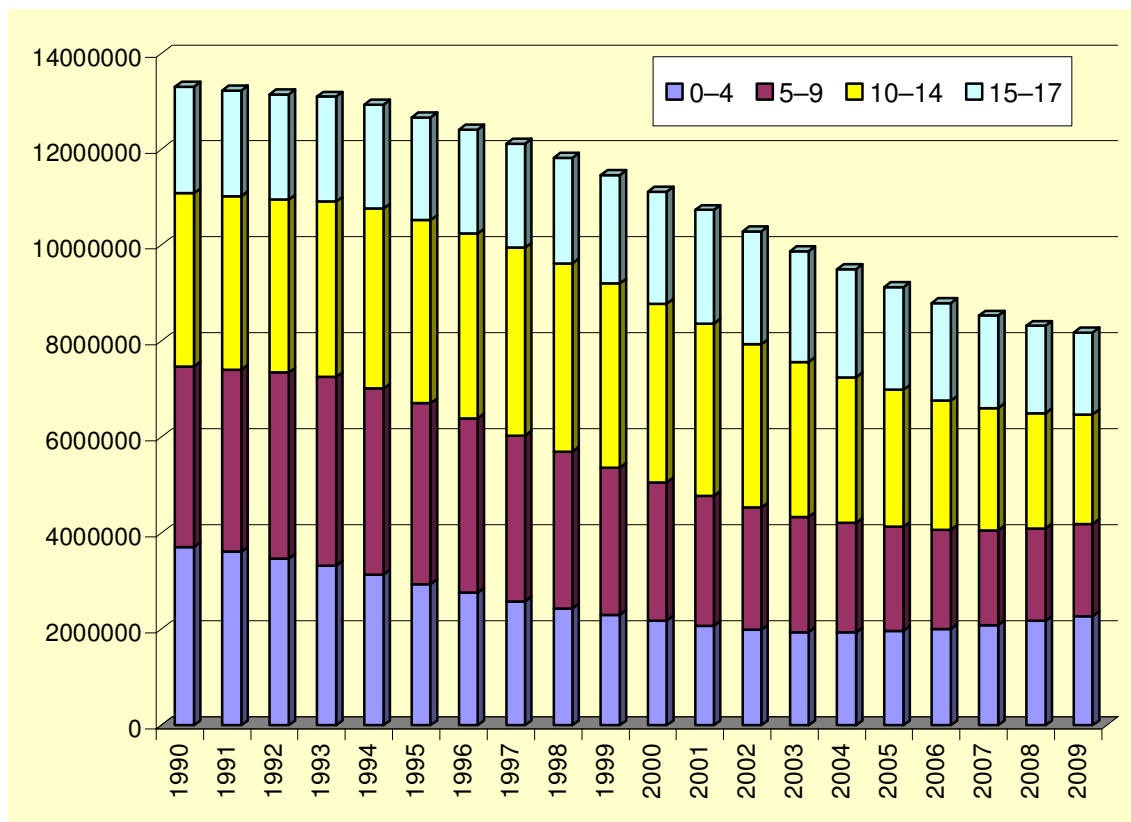
У 2008 році процес зменшення чисельності дітей в Україні та зниження їх питомої ваги в загальній кількості населення продовжувався. За період 1990–2008 рр. чисельність дітей зменшилась на 5118,8 тис. осіб, тобто майже на 40%, а питома вага в загальній чисельності населення – з 25,8% до 17,8% (рис. 1.1). Станом на 01.01.2009 р. число дітей віком до 18 років в Україні становило 8186277 осіб, у т.ч. 4201286 осіб чоловічої статі (51,3% від загальної кількості дітей) та 3984991 – жіночої (48,7%). 64% дітей проживає в міських поселеннях країни, 36% – жителі сільської місцевості.

Рис. 1.1. Загальна чисельність населення та кількість дітей віком 0–17 років в Україні у 1990–2009 рр. (на 1 січня), осіб
(за даними Держкомстату України)

Останніми роками в результаті поступового підвищення рівня народжуваності, яке спостерігається з 2003 року, темпи зменшення чисельності дітей в Україні уповільнились. Відтак зросла частка наймолодших – 0–4-річних

дітей. Однак це зростання поки що не може компенсувати зменшення чисельності дітей інших вікових груп (рис. 1.2).

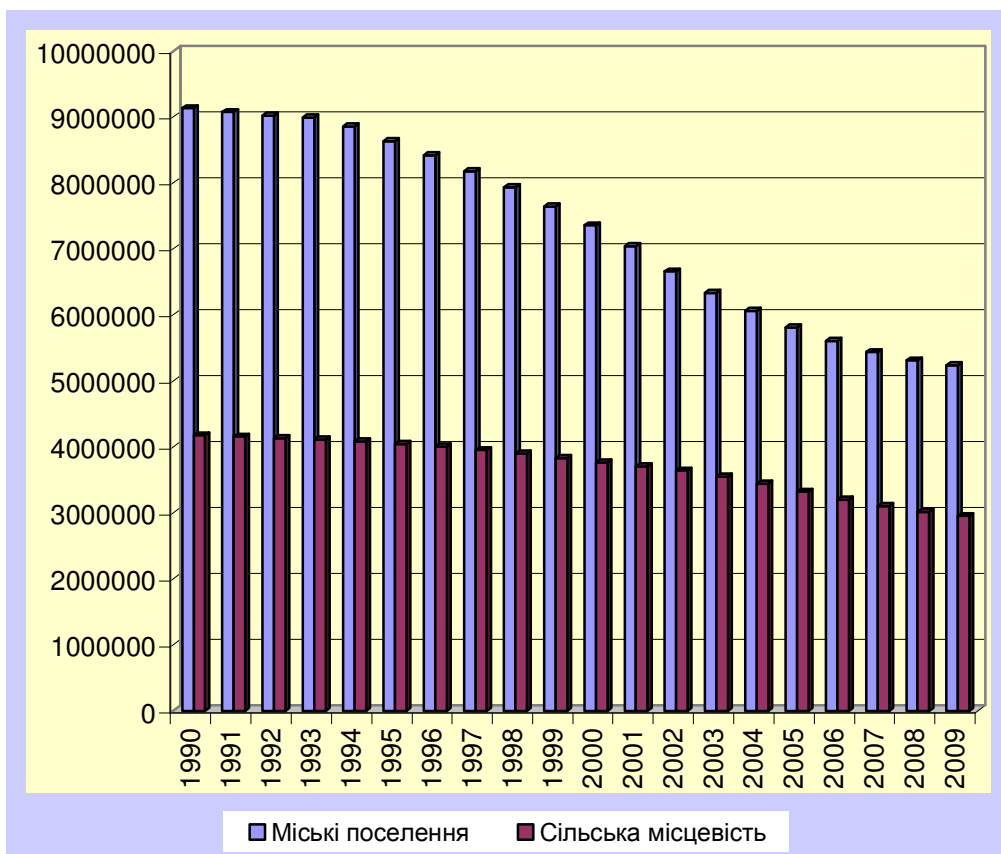
Рис. 1.2. Чисельність дітей віком 0–17 років в Україні з розподілом на основні вікові групи на початок 1990–2009 рр., осіб
(за даними Держкомстату України)

Упродовж 1990-2008 років чисельність дітей скоротилась і в міських поселеннях і в сільській місцевості України, однак особливо інтенсивно цей процес відбувався в містах, де за цей період їх число зменшилось майже удвічі, натомість у сільській місцевості – на 30% (рис. 1.3).

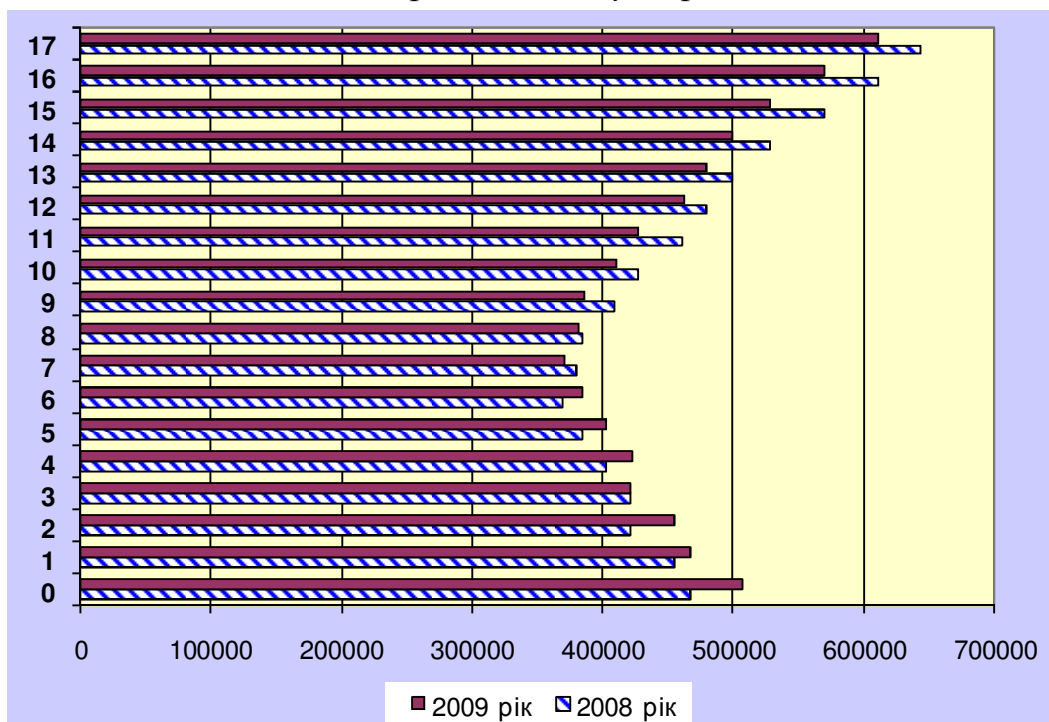
За 2008 рік (тобто з 01.01.2008 р. до 01.01.2009 р.) чисельність дітей в Україні зменшилась на 139410 осіб, тобто на 1,7%: в міських поселеннях – на 1,4%, у сільській місцевості – на 2,2%. Як видно на рис. 1.4, це скорочення зумовлене зменшенням числа дітей старших 6 років, у той же час вікова група дітей 0–6 років зросла за цей рік майже на 4,6%, у тому числі у віці 0–2 роки – на 6,2%.

Вибіркове обстеження умов життя домогосподарств, яке проводить Держкомстат України, дає можливість проаналізувати сімейні умови

Рис. 1.3. Чисельність дітей віком 0–17 років у міських поселеннях і сільській місцевості України на початок 1990–2009 рр., осіб
(за даними Держкомстату України)

Рис. 1.4. Чисельність дітей віком 0–17 років в Україні за однорічним віковим інтервалом на початок 2008 р. і 2009 р., осіб
(за даними Держкомстату України)

проживання дітей в останні роки. За даними цього обстеження, частка домогосподарств з дітьми до 18 років, які не мали одного чи обох батьків, у загальній кількості домогосподарств з дітьми становила у 2007 році – 19,2%, у 2008 році – 19,4%.¹ Одним із факторів зростання цього показника є поширення сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та опікунських сімей). Отже, хоча більшість українських дітей проживає у складі повної сім'ї з батьком і матір'ю, майже кожна п'ята дитина проживає в неповній сім'ї, у більшості випадків – без батька, що суттєво впливає на загальні умови життєдіяльності й розвитку підростаючого покоління в країні. У більшості випадків в сім'ї виховується одна дитина: це 70,9% всіх сімей з дітьми, у тому числі в містах – 76% сімей, у селах – 59,5%.

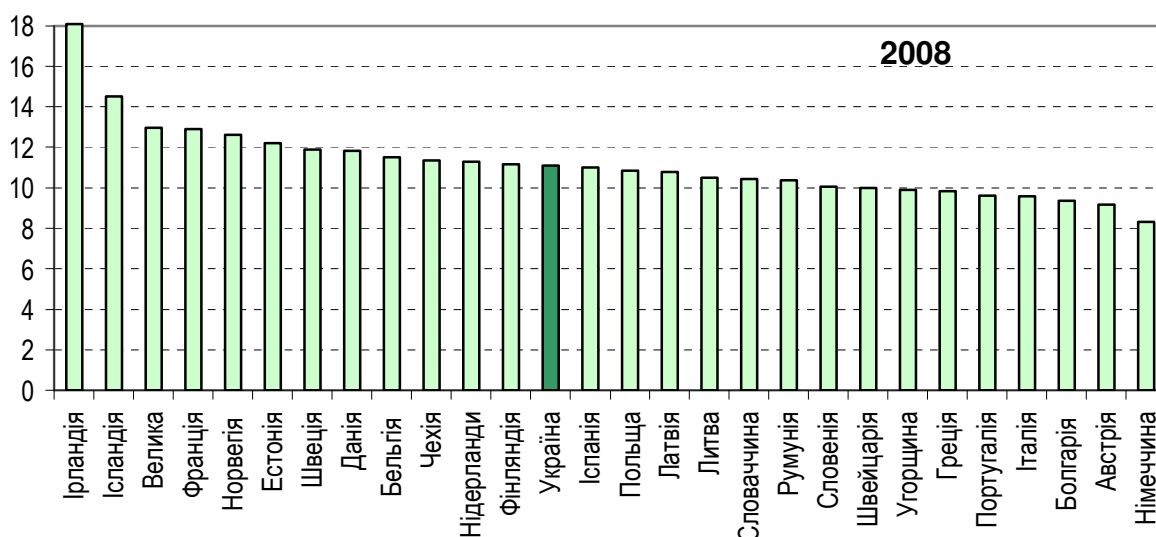
Чисельність населення (з урахуванням дітей) і його вікова структура є результатом демографічних процесів (народжуваності, смертності, міграції), їх узагальненим відображенням. При формуванні контингенту дітей основним є вплив народжуваності.

Починаючи з 2002 року, народжуваність в Україні поступово підвищується. Кількість новонароджених у 2008 році становила 510,6 тис. дітей, що на 8,0% більше попереднього року й на 35,6% – 2001 року. Загальний коефіцієнт народжуваності впевнено наближається до рівня, який спостерігався у перший рік незалежності країни. Значні темпи приросту показника поліпшили «демографічний портрет» України, яка ще на початку поточного століття мала найгірші характеристики народжуваності не тільки за всю свою історію, але й у порівнянні з іншими європейськими країнами² (рис. 1.5).

---

¹ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2008 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2008, с. 17.

² Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – с. 58–62.

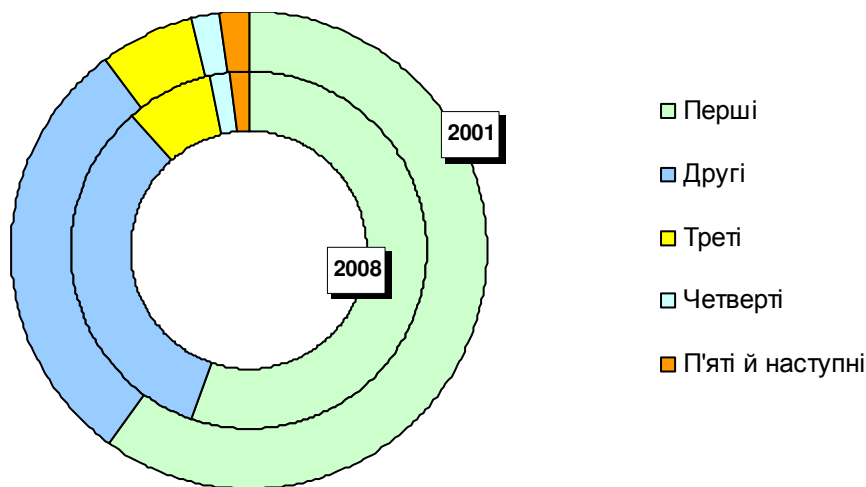
Рис. 1.5. Загальний коефіцієнт народжуваності в європейських країнах у 2008 р., ‰ (Джерело: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>)

Середній вік матері при народженні дитини підвищився з 24,6 року у 2001 році до 25,9 року у 2008 році. Якщо в середині 90-х років з усього загалу новонароджених на матерів груп віком до 30-и років припадало понад 84% новонароджених дітей, то у 2008 році вони «забезпечували» лише 75,6% народжень.

Підвищення народжуваності протягом 2002–2008 років супроводжувалось вираженою тенденцією до зниження питомої ваги первісток у складі новонароджених (із 60,0% – у 2001 р. до 55,1% – у 2008 р.), натомість дещо зросли частки дітей другої (з 29,6% до 33,3%) і третьої (із 6,4% до 7,7%) черговостей народження. Частки дітей четвертої й наступних черговостей майже не змінились (рис. 1.6).

Відмітимо, що частка первісток серед дітей, які народились у 2008 році у міських поселеннях, була значно вищою за аналогічну частку в сільській місцевості (відповідно 58,4% і 48,6%), а питома вага дітей другої черговості народження в поселеннях різного типу була майже однаковою. Більша прихильність до багатодітності сільських мешканців, якщо порівнювати з городянами, виявилася в тому, що частка народжених третьої й наступних

черговостей серед усіх народжених у сільській місцевості у 2,2 раза була вищою за відповідну частку в міських поселеннях.

Рис. 1.6. Структура новонароджених в Україні за порядком народження у 2001 і 2008 рр., %

(Розраховано співробітниками Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ за даними Держкомстату України)

Таким чином, за період 2002–2008 років народжуваність в Україні помітно покращила свої характеристики, не справдивши песимістичних очікувань, що „показник сумарної народжуваності до 2010 року не перевищить 1,3 дитини в розрахунку на одну жінку”³. Однак, хоча сумарний показник народжуваності на 34,3% був вищим за рівень 2001 року і становив у 2008 році 1,458 дитини на одну жінку дітородного віку, все ж-таки необхідно визнати, що Україна поки що не вийшла з так званої „пастки низької народжуваності”⁴. Спеціальні соціально-демографічні обстеження виявили, що молодь здебільшого все ще зорієнтована на малодітну сім’ю, і це не дає підстав сподіватися на збереження в майбутньому темпів підвищення народжуваності, які спостерігаються сьогодні.

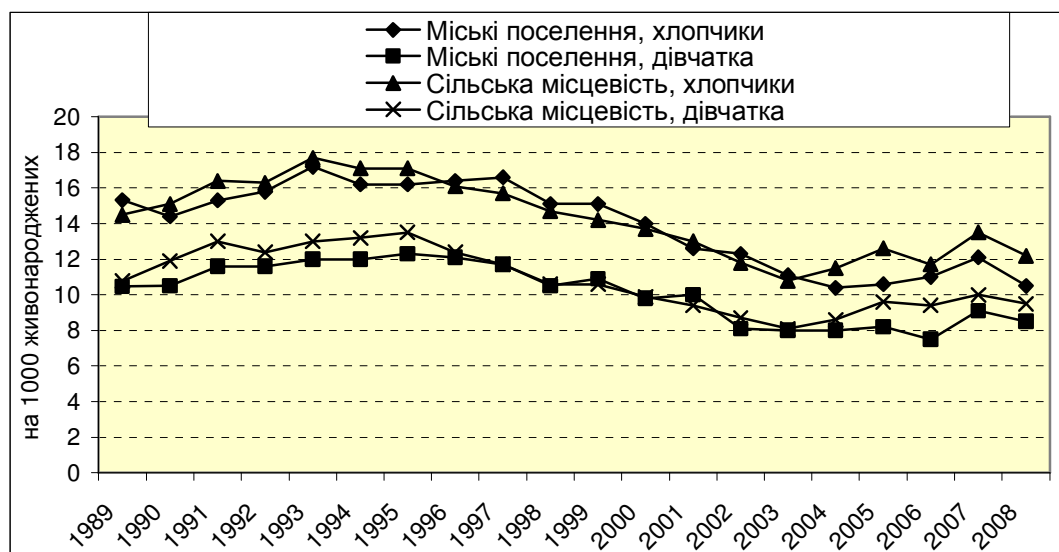
³ Сім’я в умовах становлення незалежної України (1991–2003 роки): Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2003 року. – К.: Державний ін-т проблем сім’ї та молоді, 2004. – с. 76.

⁴ Переклад з анг. “Low Fertility Trap”. Докладніше див. Wolfgang Lutz, Vegard Skirbekk, Maria Rita Testa. The Low-Fertility Trap Hypothesis: Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe. – Vienna: Yearbook of Population Research. 2006. – pp. 167–192.

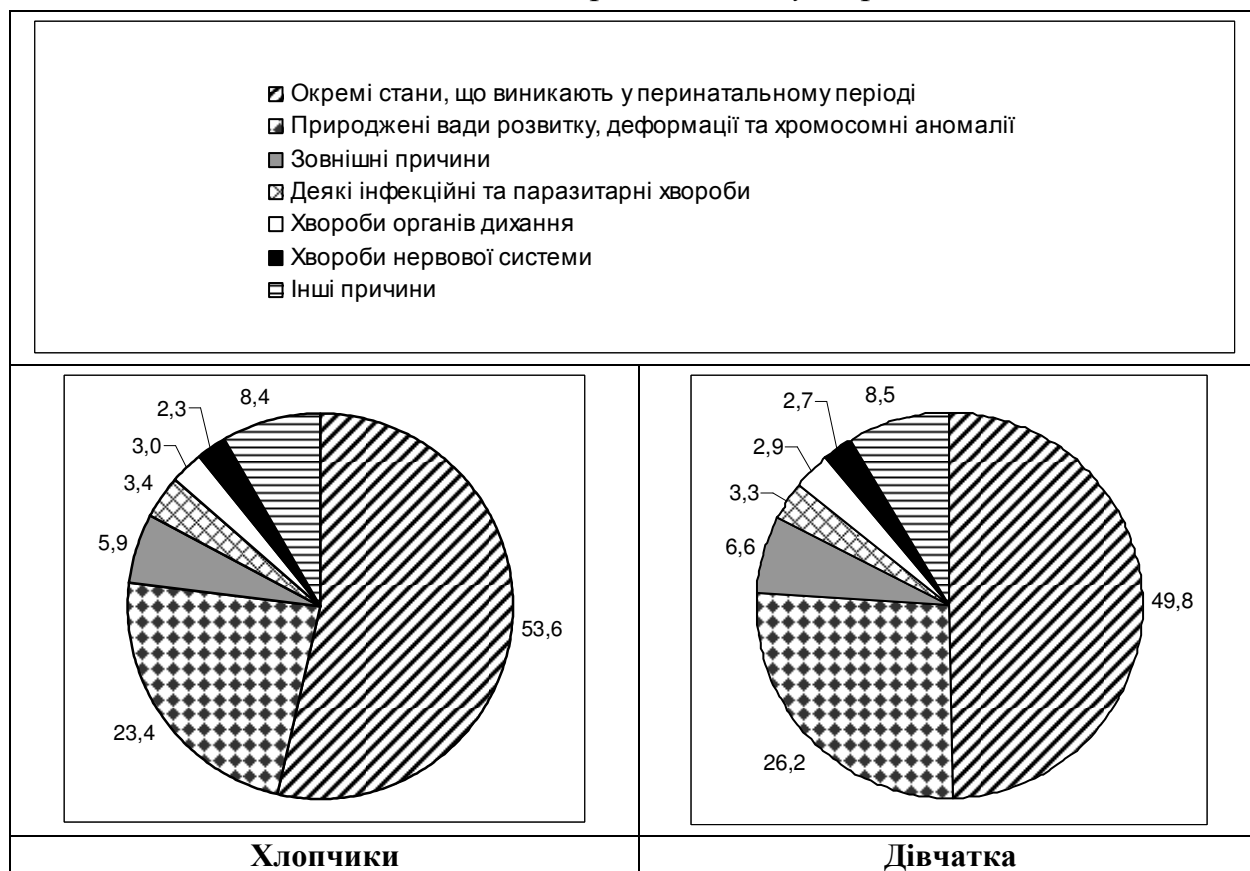
Ключовою проблемою сучасної соціально-демографічної ситуації в Україні є стан здоров'я населення, зокрема високий рівень передчасної смертності та, як наслідок, невисокі показники очікуваної тривалості життя. Зростання рівня смертності впродовж 1990-х років відбулося майже в усіх вікових групах населення за винятком дітей у віці 1–14 років. Саме діти є єдиною соціально-демографічною групою, показники смертності якої в пострадянський період знизилися. Найвідчутніше зниження відбулося у віковій категорії 1–4 роки, де коефіцієнти смертності у 2008 році були у 1,8 раза нижчими, ніж у 1989 році. Темпи зниження смертності серед дітей віком 5–9 та 10–14 років помітно нижчі. Загалом, спостерігається чітка тенденція: чим молодший вік, тим відчутнішим є падіння смертності дітей (у віці до 15 років); чим старша вікова група дітей, тим меншим є зниження показників смертності. Виняток становить група найбільшого ризику – немовлята віком до 1 року, динаміка смертності яких упродовж останніх років була доволі неоднозначною. У 2007 році підвищення показників смертності немовлят було найпомітнішим, що пояснюється переведенням статистичного обліку померлих немовлят на нові критерії живо- і мертвонародження. У 2008 році показник малюкової смертності становив 10,0 на 1000 народжених живими проти 11,0 у 2007 році. Смертність немовлят у сільській місцевості є вищою, ніж у міських поселеннях (рис. 1.7).

Такі відмінності зумовлені, головним чином, хворобами органів дихання та екзогенними причинами смерті, тобто зовнішніми чинниками. Хоча у цілому провідна роль у структурі причин смерті немовлят належить станам, що виникають у перинатальний період, природженим вадам розвитку, деформаціям та хромосомним аномаліям (рис. 1.8), у структурі причин смерті сільських дітей постійно зберігається підвищена частка екзогенних причин, виникнення яких, на відміну від ендегенних, пов'язане з соціально-економічними, санітарно-гігієнічними умовами та умовами надання медико-акушерської допомоги. Нині сільські малюки вмирають від хвороб органів

дихання удвічі, від інфекційних захворювань – в 2,1 раза, а від зовнішніх дій – в 2,5 раза частіше, ніж міські.

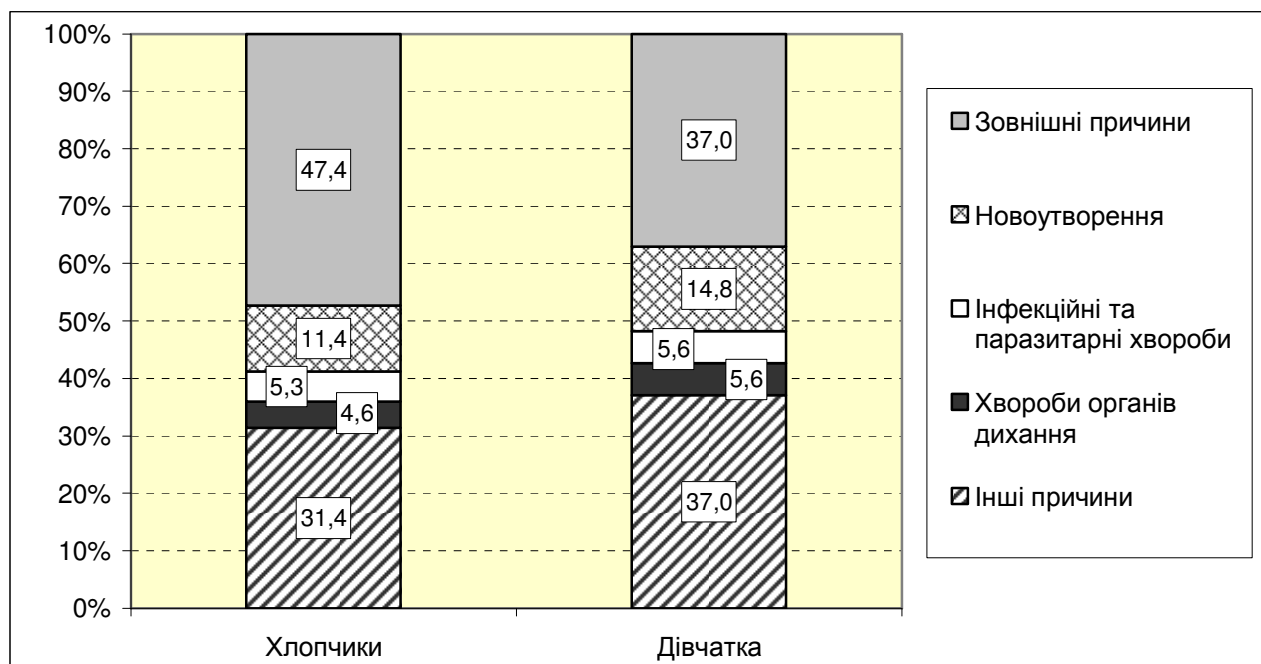
Рис. 1.7. Динаміка показників смертності немовлят у міських поселеннях та сільській місцевості України у 1989–2008 рр., ‰
(за даними Держкомстату України)

Рис. 1.8. Структура смертності дітей у віці до 1-го року за причинами смерті у 2008 році, %

(Розраховано співробітниками Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ за даними Держкомстату України)

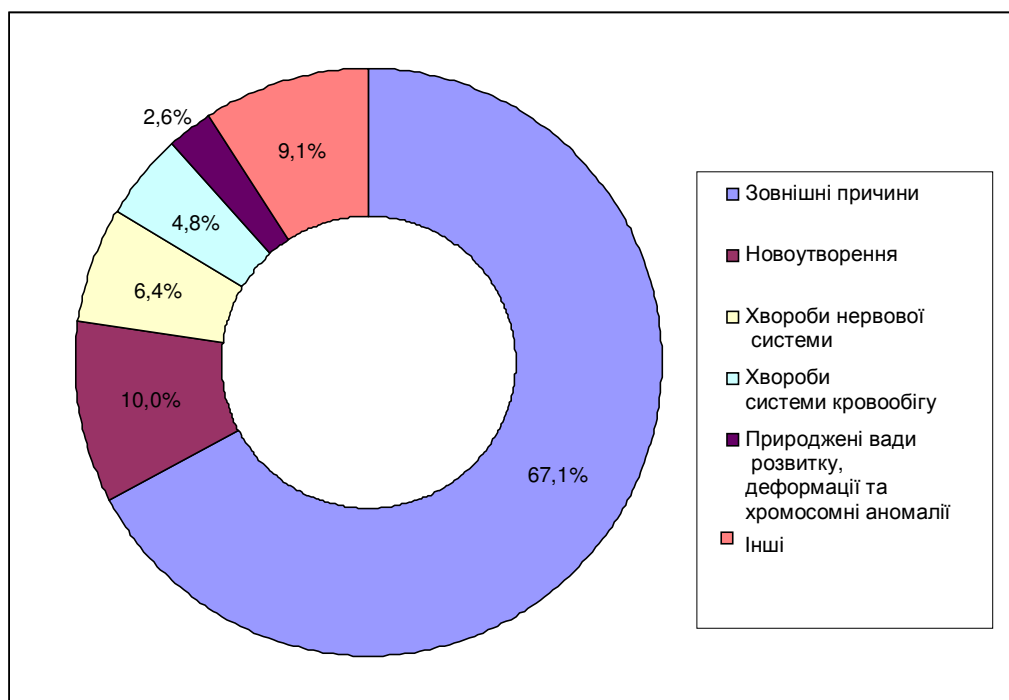
Основною причиною смерті дітей у віці від 1–14 років є нещасні випадки, отруєння і травми: у 2008 році від цього загинули майже половина (47%) хлопчиків та 37% дівчаток (рис. 1.9). Ці причини смерті залишаються основними і у віці 15-17 – років (рис.1.10).

Рис. 1.9. Структура смертності дітей у віці 1–14 років за причинами смерті у 2008 році, %

(Розраховано співробітниками Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ за даними Держкомстату України)

Хлопчики мають вищий ризик померти від різного роду отруєнь і травм, ніж дівчатка, особливо у віці 5–9 та 10–14 років, де травматична смертність удвічі вища, ніж у дівчаток. Хлопчики віком 1–9 років частіше гинуть від випадкових утоплень та транспортних нещасних випадків, а у віці 10–14 років до цих причин долучаються ще й самоушкодження. Так, у 2008 році показник смертності від транспортних нещасних випадків у віці 1–4 роки становив 3,7 серед хлопчиків та 2,7 серед дівчаток (на 100 тис. дітей відповідного віку), жертвами випадкових утоплень стали – 4,0 та 1,4 відповідно. У віці 10–14 років хлопчики стають жертвами транспортних нещасних випадків в 1,4 раза частіше, ніж дівчатка, і удвічі частіше вдаються до самоушкоджень.

Рис.1.10. Структура смертності дітей у віці 15-17 років за причинами смерті у 2008 році, %

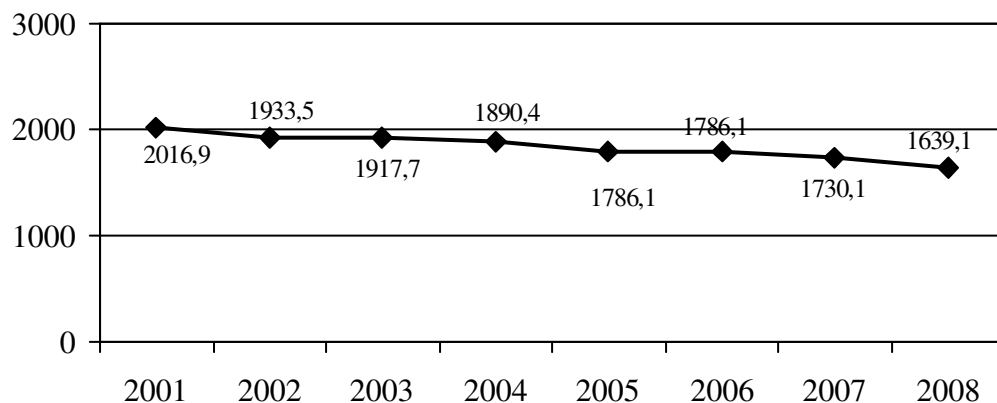
(За даними Міністерства охорони здоров'я України)

Особливе занепокоєння викликає підвищена травматична смертність сільських дітей, адже гинуть діти від причин, які можуть бути усунені за умови якісного догляду й піклування у сім'ї. Показники смертності дітей віком 1–14 років від зовнішніх дій у сільській місцевості України протягом минулого десятиліття у півтора-два рази перевищували відповідні дані в міських поселеннях. Найчастіше сільські діти гинуть від випадкового утоплення, транспортних нещасних випадків і нещасних випадків, спричинених дією диму, вогню та полум'я, при цьому розрив у показниках смертності хлопчиків та дівчаток у сільській місцевості є помітнішим, ніж у містах. Є всі підстави стверджувати, що явище високої чоловічої смертності в дорослому віці, яке спостерігається в Україні, починає формуватися вже в дитинстві і насамперед щодо травматичної та насильницької смертності.

У 2008 році продовжилась тенденція попередніх років щодо покращення стану здоров'я новонароджених та дітей до 1-го року й погіршення стану здоров'я дітей інших вікових груп.

За період 2001–2008 років захворюваність новонароджених суттєво знизилась – майже на 40% (2001 рік – 279,4 2008 рік – 171,5). За той же період часу майже на 20% знизився показник захворюваності дітей віком до 1 року (2001 рік – 2016,9 на 1000 дітей віком до 1 року, 2008 рік – 1639,1) (рис. 1.11). За даними Міністерства охорони здоров'я України у структурі захворюваності дітей віком до 1 року, як і в попередні роки, на першому місці – хвороби органів дихання (50,0%), на другому – окремі стани, що виникають у перинатальному періоді (11,5%), на третьому – хвороби крові та кровотворних органів (6,2%) (див. Додаток 2, табл. 3).

Рис. 1.11. Захворюваність дітей першого року життя на 1000 відповідного дитячого населення
(за даними Міністерства охорони здоров'я України)

Покращанню здоров'я дітей віком до 1 року сприяє значною мірою метод грудного вигодовування, який позитивно впливає на зміцнення імунного статусу дитини і в результаті – на опір дитячого організму численним хворобам. Удосконалені технології зі впровадження грудного вигодовування немовлят, затверджені наказом МОЗ України від 04.08.2006 р. № 540 «Про затвердження принципів організації впровадження заходів з підтримки грудного вигодовування, критеріїв та порядку оцінки закладу охорони здоров'я щодо “Лікарні, доброзичливої до дитини”, яким затверджені принципи організації впровадження заходів підтримки грудного вигодовування, критерії оцінки закладу охорони здоров'я на відповідність статусу “Лікарні, доброзичливої до дитини”.

З кожним роком збільшується кількість лікувальних закладів, сертифікованих на звання «Лікарня, доброзичлива до дитини» (див. Додаток 2, табл. 4). Станом на 01.01.2009 р. статус «Лікарня, доброзичлива до дитини» мав 181 заклад охорони здоров'я. Лише у 2008 році надано статус «Лікарня, доброзичлива до дитини» 77 закладам охорони здоров'я (у 2001 році – 4, у 2002 році – 6, у 2003 році – 14, у 2004 році – 18, у 2005 році – 20, у 2006 році – 10, у 2007 році – 46), підтвердили цей статус 29 закладів охорони здоров'я (у 2004 році – 4; у 2005 році – 5, у 2006 році – 8, у 2007 році – 33).

У цілому по Україні, за даними Міністерства охорони здоров'я України, кількість дітей, у яких припинилося грудне вигодовування в 6 місяців життя, збільшилася з 38,1% у 2000 році до 47,6% у 2008 році.

Слід підкреслити, що на темпи зниження захворюваності дітей віком до 1 року суттєво впливають умови догляду після виписки з акушерських стаціонарів, якість і повнота якого залежить від рівня підготовленості батьків до догляду за дитиною. Як зазначає Міністерство охорони здоров'я України, за даними соціологічних досліджень, лише 28% батьків в Україні усвідомлюють необхідність систематичного медичного догляду за їхніми дітьми. Саме тому на сучасному етапі відсутня єдина система підходів щодо формування здоров'я дитини з боку батьків та медиків. На думку Міністерства охорони здоров'я України, основні причини такої ситуації можна пояснити низьким рівнем культури щодо збереження здоров'я серед дорослого населення; байдужим ставленням до власного здоров'я; певною недовірою до медичних працівників; відсутністю знань з профілактики захворювань, з питань повноцінного розвитку дитини та недостатнім рівнем міжсекторальної співпраці у вирішенні зазначених проблем відповідних державних установ.

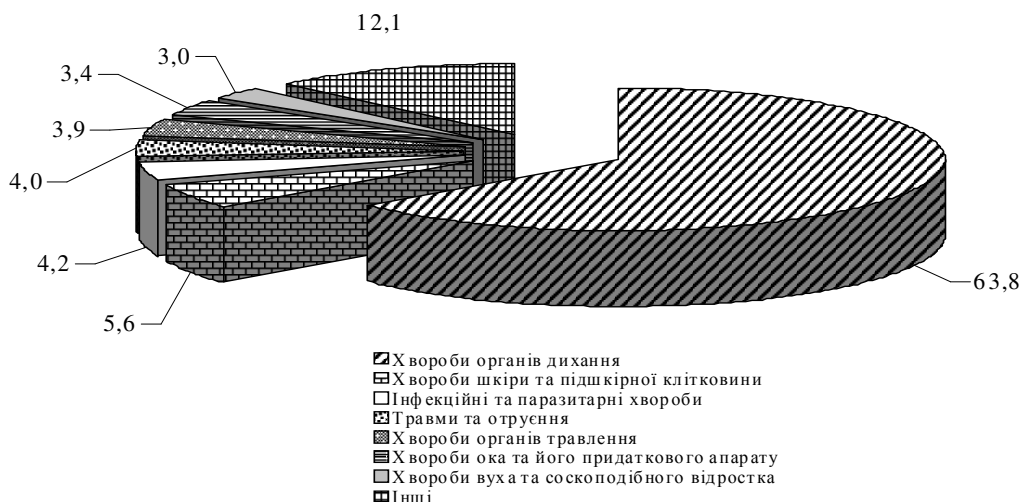
У зв'язку із цим Міністерством охорони здоров'я України затверджено Клінічний протокол медичного догляду за здоровою дитиною віком до 3 років на основі визначення збереження здоров'я дитини як медико-соціальної проблеми, де учасником процесу є насамперед сім'я, яким уніфіковані система заходів щодо формування, збереження і зміцнення здоров'я, обсяги та якість

догляду за дитиною раннього віку (наказ МОЗ від 20.03.2008 р. № 149). Відповідно до вищезазначеного наказу за результатами обов'язкового медичного профілактичного огляду здійснюється медичний висновок та визначається група ризику за соціальними факторами, до якої належать діти із сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах. План обов'язкових медичних профілактичних оглядів дітей цієї групи визначається дільничним лікарем-педіатром (лікарем загальної практики – сімейним лікарем) індивідуально.

На тлі позитивних змін у показниках дітей віком до 1 року показник захворюваності дітей віком 0–17 років має абсолютно негативну тенденцію. Так, за даними Міністерства охорони здоров'я України у 2003 році показник захворюваності становив 1174,46 на 1000 дітей, у 2008 році – 1333,62. У міських мешканців рівень захворюваності становив у 2008 році 1501,9 (2003 рік – 1343,8), у сільських – 1037,34 (2003 рік – 875,5) на 1000 дітей. Проте, нижчий показник захворюваності сільських дітей не відображає дійсного стану їх здоров'я. Скоріш за все, він свідчить про обмежену доступність сільських мешканців до медичних закладів та низьку соціальну свідомість батьків у ставленні як до власного здоров'я, так і до здоров'я дітей.

Структура захворюваності дітей 0-17 років останні роки залишається незмінною: I місце займають хвороби органів дихання (2008 рік – 63,9%, 2003 рік – 62,6%), II – хвороби шкіри та підшкірної клітковини (2008 рік – 5,6%, 2003 рік – 5,7%), III – інфекційні та паразитарні хвороби – (2008 рік – 4,2%, 2003 рік – 4,3%) (рис. 1.12). Аналіз захворюваності дітей за класами хвороб свідчить, що у 2008 році, якщо порівнювати з попереднім роком, знизилась захворюваність на хвороби крові й кровотворних органів на 1,7%; вуха та соскоподібного відростка – на 1,7%; ускладнення перинатального періоду – на 1,9%. Дещо знизилась захворюваність на хвороби шкіри та підшкірної клітковини, сечостатевої системи. За рештою класів хвороб захворюваність зросла, найбільш значно – на хвороби системи кровообігу, вроджені вади розвитку, новоутворення. За останні три роки захворюваність зросла в цілому

на 6,5% за всіма класами хвороб, окрім розладів психіки й поведінки, хвороб кістково-м'язової системи і сполучної тканини, найбільш значно – на травми та отруєння, новоутворення, хвороби органів дихання, системи кровообігу, вроджені вади розвитку (у межах 6-10%).

Рис. 1.12. Структура захворюваності дітей 0–17 років у 2008 р. (%)
(за даними Міністерства охорони здоров'я України)

Про накопичення хронічної патології в дітей свідчить зростання поширеності хвороб у 2008 році на відміну від попереднього року (на 0,3%), і проти 2005 року (на 4,9%) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Рівні та динаміка захворюваності й поширеності хвороб серед дітей України в період 2005–2008 рр. (на 100 тис. відповідного населення)
(за даними Міністерства охорони здоров'я України)

Показник стану здоров'я	2005	2007	2008	Темп приросту (%)	
				2008/2005	2008/2007
Захворюваність (діти 0–17 років)	125179,0	132633,0	133360,0	+6,5	+0,6
Поширеність (діти 0–17 років)	179789,0	187950,0	188580,0	+4,9	+0,3

На стан здоров'я дітей впливає і розвиненість мережі дитячих медичних закладів. Загалом, на кінець 2008 року медичну допомогу дітям в Україні забезпечували 29 обласних дитячих лікарень, 59 самостійних дитячих

поліклінік, 96 міських дитячих та 472 центральні районні лікарні, 142 районні лікарні (у 1998 році таких було 127), 580 дільничних лікарень (проти 1998 року ця кількість зменшилася майже у два рази), 3 390 сільських лікарських амбулаторій (у 1998 році їх було значно менше – 2 303 заклади), 15 101 фельдшерсько-акушерський пункт (у 1998 році їх було більше – 16 197), 140 дитячих санаторіїв та два санаторії для батьків із дітьми.

Високоспеціалізована медична допомога дітям надається Національною дитячою спеціалізованою лікарнею “Охматдит”, профільними інститутами, Українським центром медичної реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи, реабілітаційними центрами, спеціалізованими санаторіями, Центром дитячої онкогематології і трансплантації кісткового мозку НДСЛ „ОХМАТДИТ” і Науково-практичним центром дитячої кардіології та кардіохірургії МОЗ України тощо.

Незважаючи на значну мережу лікувально-профілактичних закладів, що забезпечують медичну допомогу дітям, незбалансована система етапності не може забезпечити рівні можливості доступу до медичної допомоги сільським та міським дітям. За даними Міністерства охорони здоров'я України протягом 2008 року в обласних дитячих лікарнях медичну допомогу мали можливість отримати 350 570 дітей, з яких лише 38% склали діти, які проживали в сільській місцевості. Найскладніша ситуація в Донецькій, Луганській та Харківській областях, де кількість сільських дітей, які мали змогу отримати медичну допомогу, склала від 6% до 19 % відповідно.

Потребує вирішення проблема незадовільного стану здоров'я школярів. За даними Міністерства охорони здоров'я України у 2008 році обов'язковими медичними профілактичними оглядами було охоплено 97,9 % дітей 0-17 років. У структурі виявлених захворювань розташувалися наступним чином: на першому місці - зниження гостроти зору, на другому – порушення осанки, на третьому – сколіоз, далі дефекти мови та гострота слуху. У віковій структурі ситуація складається так: серед школярів 2-8 класів: зниження гостроти зору виявлено – 73,7 та осанки – 74,6 на 1000 оглянутих, трохи краща ситуація серед

школярів 9-11 класів: зниження гостроти зору виявлено – 72,9 та осанки – 66,8 на 1000 оглянутих. Випадки смерті дітей під час уроків фізкультури у навчальних закладах та аналіз їх причин підтвердив необхідність зміни підходів до формування здоров'я дитини, до проведення обов'язкових профілактичних медичних оглядів та до занять фізичною культурою у навчальних закладах. Існуюча система проведення обов'язкових медичних профілактичних оглядів за участю вузьких спеціалістів як первинного скринінгу та без залучення батьків має низьку ефективність та призводить до нераціонального використання кадрових та матеріальних ресурсів.

З метою спрямування профілактичних оглядів на результат і залучення батьків до процесу формування здоров'я дитини і відповідальності Міністерством охорони здоров'я України створено робочу групу, якою розробляється новий порядок проведення обов'язкових медичних оглядів дітей, що ґрунтується на вимогах доказової медицини та орієнтований на участь сім'ї в збереженні здоров'я дитини.

Аналізуючи причини негативної динаміки показників стану здоров'я дітей в Україні не можна ігнорувати спосіб життя, який у структурі чинників впливу на формування стану здоров'я складає 50%. Особливо це стосується дітей підліткового віку, оскільки у ці роки формуються навички поведінки і звичок, пов'язаних зі здоров'ям. Саме в підлітковому віці діти більш схильні до експериментування, копіювання форм поведінки дорослих. У зв'язку з цим актуалізуються необхідність проведення цілеспрямованої політики щодо формування здорового способу життя; раннього виявлення та попередження проблем, пов'язаних зі станом здоров'я; профілактика ризикованої поведінки, в т.ч. тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотиків тощо.

Одним із дієвих заходів подолання зазначених проблем є створення мережі "Клінік, дружніх до дітей", діяльність яких спрямована на формування у підлітків та молоді відповідального відношення до свого здоров'я та попередження ризикованої поведінки. В Україні діють 53 «Клініки, дружніх до молоді» (центри, відділення, кабінети медико-соціальної допомоги дітям і

молоді), в яких надаються медичні послуги підліткам та молоді на принципах дружнього підходу, рекомендованих Всесвітньою організацією охорони здоров'я.

Негативним фактором сучасного стану здоров'я дітей в Україні є те, що значна кількість хвороб спричиняють інвалідність численної кількості дитячого населення. На кінець 2008 року в Україні нараховувалося 166,2 тис. дітей-інвалідів (2007 рік – 167,6 тис., 2006 рік – 168,1 тис., 2005 рік – 162,1 тис.), з них уперше стали інвалідами – 18,4 тис. дітей віком до 18 років (2007 рік – 19,1 тис., 2006 рік – 19,6 тис.). Продовжує зростати рівень інвалідності у дітей: 2008 рік - 199,6 на 10 тис. дітей (2007 рік – 196,4, 2006 рік – 191,0, 2005 рік – 177,6) (див. Додаток 2, табл. 5).

За даними Міністерства охорони здоров'я України у 2008 році найбільшу кількість зареєстрованої інвалідності в дітей склали вроджені вади – 28,7%, розлади центральної нервової системи – 15,2%, розлади психіки та поведінки – 12,7%, хвороби ендокринної системи – 7,6%, розлади кістково-м'язової системи – 6,4%. Значне зростання деяких причин інвалідності також відбулося лише за період 2004–2008 років: через захворювання на туберкульоз – у 2 рази, ВІЛ-інфекцію – у 4 рази, хвороби ендокринної системи та з-за вроджених вад – в 1,3 разу.

За період 1995–2008 роки за деякими класами зростання рівня інвалідності відбулося більше, ніж удвічі через новоутворення, хвороби ендокринної системи, хвороби шкіри та підшкірної клітковини, кістково-м'язової системи, вроджені аномалії, травми та отруєння. Окрім вроджених аномалій, усі інші види патології стають причиною інвалідності дитини залежно від умов догляду та якості лікування, а також рівня прихильності батьків до методу лікування. З огляду на вищевикладене, актуалізувалися проблеми набутої інвалідності в дітей.

Однією зі складних медико-соціальних проблем, що впливають на становище дітей в Україні, є епідемія ВІЛ/СНІДу. На тлі загального збільшення кількості ВІЛ-інфікованого дорослого населення зростає частка ВІЛ-

інфікованих вагітних жінок: із 41,9% у 2006 році до 44,6% у 2008 році; спостерігається тенденція щорічного збільшення кількості пологів у ВІЛ-інфікованих жінок. За період моніторингу профілактика передачі ВІЛ-інфекції від матері до дитини протягом 2000–2008 років кількість пологів у ВІЛ-інфікованих жінок збільшилась більш ніж у 5 разів (2000 рік – 730, 2008 рік – 3759). Завдяки досягненню високого рівня обстеження вагітних жінок на ВІЛ-інфекцію упродовж останніх років у межах 85–95% (у 2008 році – 99%) та забезпечення медикаментозною антиретровірусною профілактикою на 80-90% ВІЛ-інфікованих вагітних (у 2008 році – 99,4%) вдалося знизити рівень вертикальної трансмісії ВІЛ-інфекції (від матері до дитини) з 27% у 2000 році до 4,9% у 2007 році, тобто на 22,1%.

У той же час завдяки наявності антиретровірусного лікування та комплексу медико-соціальних заходів зменшується кількість померлих дітей у віці до 1 року від хвороби, зумовленої ВІЛ: у 2005 році померло 33 дитини, у 2006 році – 23, у 2007 році – 19, у 2008 році – 11 дітей.

Загалом, за даними Міністерства охорони здоров'я України, у 2008 році було зареєстровано 3 649 дітей, народжених ВІЛ-інфікованими жінками, тоді як у 2007 році – 3 449 дітей, у 2006 році – 2 834 дитини, а у 2005 році – 2 516 дітей.

За даними Міністерства охорони здоров'я України, в Україні на 01.01.2009 р. під диспансерним наглядом перебувало 7 985 дітей, народжених ВІЛ-інфікованими жінками, з них 1 968 дітей зі встановленим діагнозом «ВІЛ-інфекція» та 6 017 з діагнозом «ВІЛ-інфекція» в стадії підтвердження.

Найбільше ВІЛ-позитивних дітей в Одеській, Дніпропетровській, Донецькій, Миколаївській областях та в АР Крим. Переважна більшість їх (80%) проживає в рідних сім'ях, 20% перебувають у закладах державної опіки або медичних установах. Так, у будинках дитини, що перебувають у сфері управління МОЗ, у 2008 році перебувало 158 дітей з хворобою, зумовленою вірусом імунодефіциту людини, з них у 62 дітей діагноз був встановлений вперше в житті, у 30 дітей діагноз встановлений у віці до 1 року. Крім того, серед вихованців зареєстровані діти з невизначеним ВІЛ статусом за віком (до

18 місяців), кількість яких у 2008 році складала 193 особи. 70% ВІЛ-позитивних дітей народжені в соціально неблагополучних сім'ях, де один або обоє батьків є залежними від алкоголю, споживачами ін'єкційних наркотиків, жебраками або мали судимість, у цих сім'ях часто не задовольняються елементарні потреби дітей. Тобто ВІЛ-позитивні діти є «кандидатами» в соціальні сироти.

Певну частину ВІЛ-інфікованих становлять підлітки віком від 15 до 17 років. Це переважно неповнолітні з послабленими родинними зв'язками та нерозвиненими життєвими навичками, безпритульні діти й діти, що позбавлені батьківської опіки, утримуються в державних інтернатних закладах. Більшість цих підлітків є ін'єкційними споживачами наркотиків, частина інфікована ВІЛ статевим шляхом.

За оцінками фахівців, до серйозних довготривалих наслідків епідемії ВІЛ/СНІДу слід віднести не тільки народження дітей з ВІЛ-позитивним статусом та інфікування їх іншими шляхами, що пов'язано зі специфічними потребами в медико-соціальному догляді, а й появу нового суспільного феномена – сирітства внаслідок інфікування батьків ВІЛ/СНІДом.

Епідемія ВІЛ/СНІДу поставила складні завдання перед державою, оскільки існуюча система догляду за дітьми не відповідає потребам ВІЛ-позитивних дітей та вимагає впровадження альтернативних можливостей їхнього догляду й підтримки.

Сьогодні діти, народжені ВІЛ-інфікованими жінками та позбавлені батьківської опіки, утримуються або в будинках дитини (Одеса, Дніпропетровськ, Черкаси, Донецька область), або навіть в інфекційному чи соматичному стаціонарі (при відсутності спеціалізованих груп у будинках дитини відповідної області). Переважна частина закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування не готова прийняти ВІЛ-позитивних дітей та забезпечити їм належний медичний догляд. Відсутність державних стандартів догляду і психологічної підтримки ВІЛ-інфікованих дітей також негативно впливає на надання необхідних медико-соціальних послуг.

Поступово розвиваються сімейні форми виховання ВІЛ-позитивних дітей. Кількість прийомних сімей, які беруть на виховання ВІЛ-позитивних дітей або дітей, народжених від ВІЛ-інфікованих батьків, які від них відмовилися – поступово зростає. За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, на початок 2008 року функціонувало 5 прийомних сімей, у яких виховувалося 11 ВІЛ-інфікованих дітей (Донецька, Черкаська області, АР Крим, м. Київ), а вже на початок 2009 року налічується 12 сімей і в них виховується 20 ВІЛ-інфікованих дітей (Донецька, Черкаська, Харківська області, АР Крим, м. Київ, м. Севастополь).

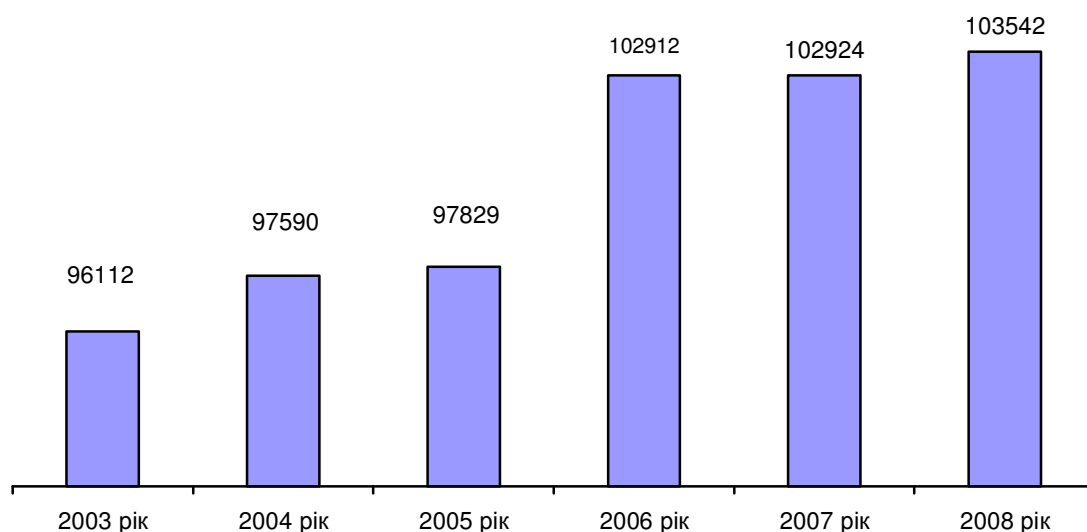
За даними проекту «Діти+», що впроваджується ВБО «Всеукраїнська Мережа ЛЖВ» за підтримки Фонду Елтона Джона, Фонду Олени Франчук «АНТИСНІД» та Румунської БО «Romanian Angel Appeal» (RAA), за 2008 рік та на початок 2009 року зусиллями учасників проекту вдалось попередити інституалізацію 294 дітей, яких торкнулася епідемія ВІЛ/СНІДу, в різні форми сімейного виховання (усиновлення, прийомні сім'ї, опіка/піклування) влаштовано 25 ВІЛ-позитивних дітей, у т.ч. 1 дитину було повернуто в біологічну родину.

Для реалізації права кожної дитини на здорове, безпечне і продуктивне дитинство держава має взяти на себе відповідальність за їхню опіку та виховання, освіту та професійну підготовку, що має стати невід'ємною складовою стратегії протидії епідемії ВІЛ/СНІДу й пом'якшення її наслідків.

Загалом, проведений аналіз свідчить про необхідність посилення зусиль щодо покращання здоров'я та зниження смертності дітей та підлітків в Україні. Це стосується, по-перше, зменшення травматичної смертності, передусім у сільській місцевості. По-друге, оскільки певна частина хвороб у дорослому віці є наслідком перенесених у дитинстві захворювань, вкрай актуальним є попередження гострих та хронічних захворювань у дитячі роки і збереження здоров'я у молодому та середньому працездатному віці.

Соціально-демографічна ситуація в країні характеризується ще однією актуальною проблемою – збільшенням кількості дітей-сиріт і дітей,

позбавлених батьківського піклування, та їх питомої ваги у загальній чисельності дітей (рис. 1.13, Додаток 2, табл. 9).

Рис. 1.13. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за роками
(за даними Держкомстату України)

Помітне збільшення з 2006 року кількісних показників щодо числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, обумовлено посиленням контролю з боку державних органів за умовами виховання і розвитку дітей у сім'ї. Активізація роботи щодо встановлення статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, спрямована на те, аби такій дитині надати право на отримання всього комплексу послуг із соціального захисту. Значна група дітей, які фактично були позбавлені батьківського піклування, упродовж тривалого часу не мали необхідних юридичних документів на підтвердження свого статусу, а отже й не обліковувались.

Посилення контролю з боку органів державної влади за умовами виховання і розвитку дитини в сім'ї призвело до щорічного збільшення дітей, які залишилися без батьківського піклування внаслідок позбавлення їх батьків батьківських прав або відібрання їх від батьків без позбавлення батьківських прав (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Кількість дітей, відібраних у батьків протягом року
(за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

	2005	2006	2007	2008
Кількість дітей, вилучених із сім'ї у зв'язку із позбавленням батьків їх батьківських прав	8565	9047	10751	9420
Кількість дітей, відібраних у батьків без позбавлення їх батьківських прав	1272	1078	1129	1133

Першопричиною, що веде до створення умов, за яких відбувається позбавлення батьківських прав, як на загал є асоціальна поведінка батьків, невиконання ними своїх обов'язків з догляду та виховання дітей, вдавання до будь-яких видів експлуатації дитини і примус її до жебракування та бродяжництва.

У 2008 році вперше, починаючи з 2005 року, відбулося зменшення кількості дітей, батьки, яких були позбавлені батьківських прав. У 2008 році зафіксовано також збільшення кількості дітей, відібраних у батьків без позбавлення їх батьківських прав, якщо порівнювати з 2007 роком. Крім того, у 2008 році вперше, починаючи з 2000 року, спостерігається зменшення кількості розглянутих судами першої інстанції справ щодо позбавлення батьківських прав із задоволенням позову (табл. 1.3). Зазначені тенденції є позитивним явищем, оскільки збереження біологічної родини для кожної дитини, відновлення її функцій слугує найкращим інтересам дитини.

Важливим показником становища дітей є рівень життя (бідності) сімей з дітьми. Протягом останніх років розмір середньодушового загального доходу в домогосподарствах з дітьми був нижчий від середньоукраїнського – різниця складає близько 15 % (див. Додаток 2, табл. 12). Водночас у структурі доходів домогосподарств з дітьми спостерігаються позитивні зрушення: якщо порівнювати з 2001 роком, частка оплати праці збільшилась на 11,5 в.п. (проти

2007 року – на 0,9 в.п.), у той же час утричі зменшилась частка вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства (проти 2007 року – на 0,8 в.п.) (див. Додаток 2, табл. 13). Серед інших позитивних зрушень варто відмітити зростання майже у 2 рази частки доходів від підприємницької та індивідуальної діяльності, яка у 2008 році становила 7,5 %, що значно більше, ніж у домогосподарствах без дітей.

Таблиця 1.3

**Розгляд судами першої інстанції справ щодо позбавлення
батьківських прав**

(За даними Державної судової адміністрації)

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Залишок не розглянутих справ на початок року	787	1333	1392	1526	2356	2713	2916
Надійшло справ за рік	6542	9494	11848	15411	18326	19651	18017
Розглянуто справ з ухваленням рішення	5688	8640	10646	13287	16254	17584	15864
З них із задоволенням позову	5403	8306	10164	12774	14834	16262	14424
Залишок не розглянутих справ на кінець року	1045	1395	1522	2319	2709	2910	3061

Частка соціальних трансфертів у загальних доходах домогосподарств із дітьми трохи збільшилась проти 2007 року й становила у 2008 році 4,1% (у 2007 році – 4%). Зростання частки соціальних трансфертів можна пояснити перш за все зростанням розміру допомоги на дітей, зокрема допомоги при народженні, яка з 1 січня 2008 року надавалася в розмірі 12 240 гривень – на першу дитину, 25 000 гривень – на другу дитину, 50 000 гривень – на третю і наступну дитину. Крім того, у 2008 році було значно збільшено рівень забезпечення прожиткового мінімуму для дітей у багатодітних сім'ях. Зокрема, для кожної дитини в малозабезпеченій багатодітній сім'ї, у якій виховується троє або більше дітей віком до 16 років (до 18 років, якщо дитина навчається), рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) становив

50 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого для дитини відповідного віку.

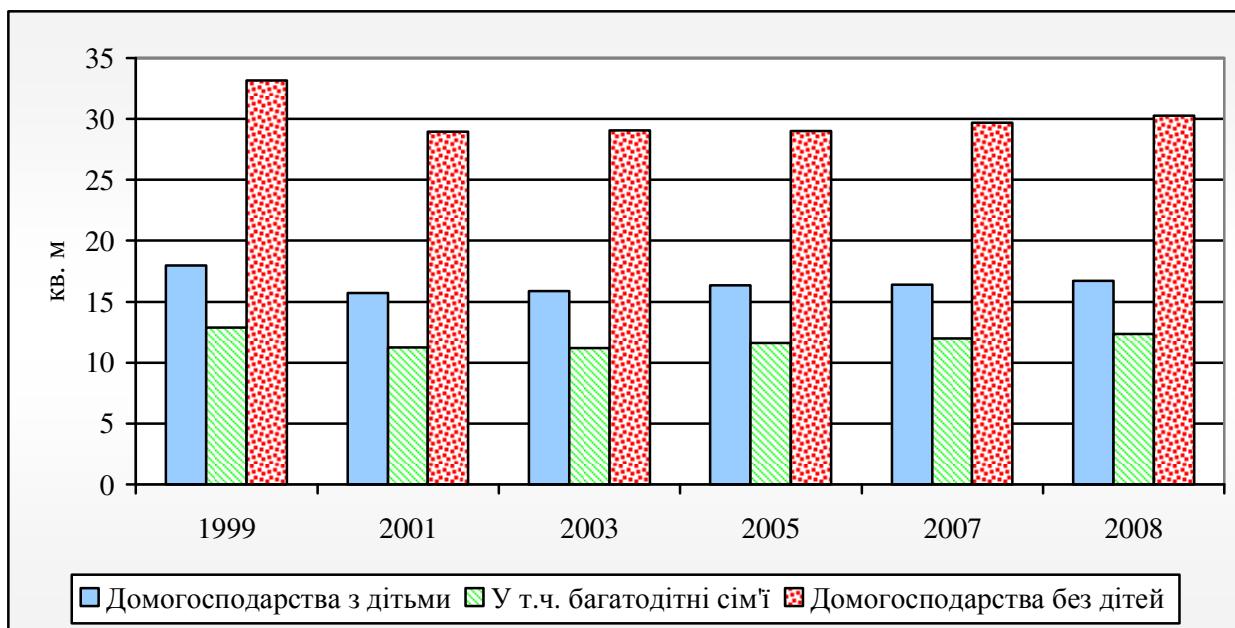
У цілому, за даними Міністерства праці та соціальної політики, загальні бюджетні видатки на надання допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, державної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам у 2008 році становили 13,0 млрд. грн. (у 2007 році – 10,2 млрд. грн.).

Структурі витрат домогосподарств із дітьми притаманні загальноукраїнські тенденції – поступове зменшення частки витрат на харчування та збільшення частки витрат на непродовольчі товари (див. Додаток 2, табл. 14). Також варто відмітити загальну тенденцію до поступового збільшення частки витрат на заощадження та придбання нерухомості, яка у домогосподарствах з дітьми збільшилася з 2,2 % у 2001 році до 6,7 % у 2008 році, тобто у три рази, і перевищувала відповідні показники домогосподарств без дітей (1,8% та 6,0% відповідно).

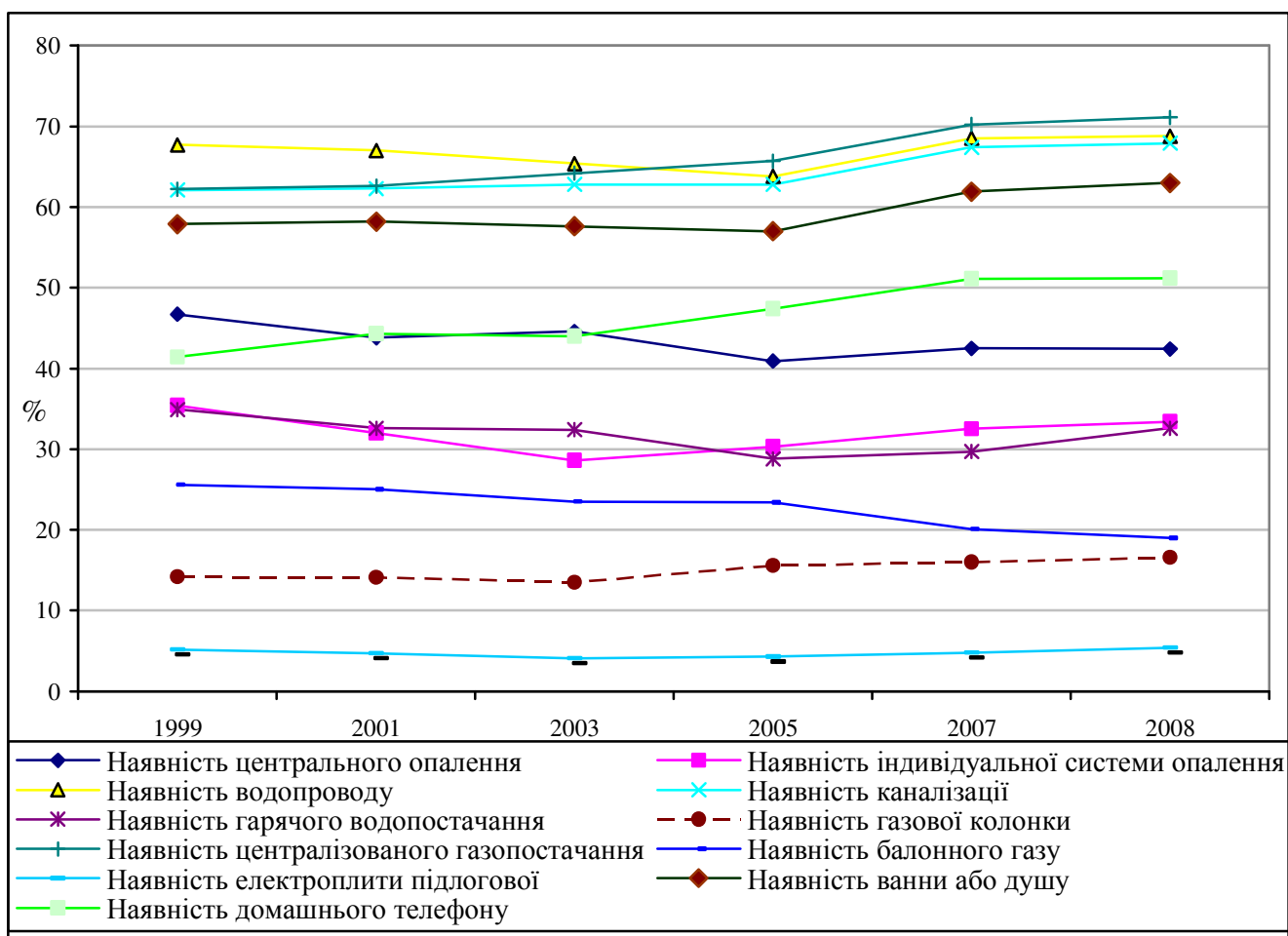
У 2008 році продовжилася тенденція попередніх років щодо підвищення рівня забезпеченості товарами тривалого користування домогосподарств із дітьми, у тому числі багатодітних (див. Додаток 2, табл. 15), що, безумовно, свідчить про зростання їх фінансових можливостей.

Особливе значення для добробуту дітей мають належні умови проживання їх сімей. Проте у домогосподарств з дітьми, як правило, гірші показники житлових умов, ніж домогосподарств без дітей. Так, розмір загальної та житлової площі на одну особу в бездітних домогосподарствах майже вдвічі перевищує цей показник для домогосподарств із дітьми, і протягом 1999–2008 років ситуація суттєво не змінилася (рис. 1.14). При цьому в домогосподарствах з дітьми розмір загальної площі на одну особу значно менший від норми.

Окрім забезпеченості житлом, умови проживання залежать від якості наявного житла та обладнання його сучасними вигодами. Щодо останніх, слід зазначити дещо ліпший стан облаштування житла в домогосподарствах з дітьми, ніж у домогосподарствах без дітей (рис. 1.15).

Рис. 1.14. Розмір загальної площі житла в середньому на одну особу, м²
(За розрахунками співробітників Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ на базі обстеження умов життя домогосподарств)

Рис. 1.15. Обладнання домогосподарств з дітьми сучасними вигодами
(За розрахунками співробітників Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ на базі обстеження умов життя домогосподарств)

У 2008 році продовжилась тенденція попередніх років щодо зниження рівня бідності в країні, яке відбулося за рахунок сімей із дітьми – при практично незмінному показнику по домогосподарствах без дітей (2008 рік – 19,7%, 2007 рік – 19,4%), рівень бідності серед домогосподарств із дітьми знизився у 2008 році на 0,8 відсоткових пункти проти 2007 року (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

**Рівень бідності за різними типами домогосподарств в Україні
в 1999–2008 роках, %**

(розраховано співробітниками Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ на базі обстеження умов життя домогосподарств)

Тип домогосподарства	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Домогосподарства з дітьми	33,9	31,9	33,4	34,4	33,1	35,4	35,4	35,3	33,9	33,1
з 1 дитиною	29,1	25,4	26,5	25,8	24,1	26,5	28,9	27,6	27,3	26,4
з 2 дітьми	35,8	35,9	37,7	39,9	40,7	42,2	42,9	41,8	40,6	42,0
з 3 та більше	54,5	54,1	59,6	64,3	63,5	69,6	66,0	68,4	64,6	62,4
із 4 та більше	75,8	70,8	66,9	87,3	64,6	85,5	64,7	79,9	70,8	76,4
з дітьми до 3-х років	44,1	35,2	43,8	40,3	40,4	44,2	36,4	42,0	39,5	37,6
де всі дорослі працюють	31,3	25,7	27,5	27,4	25,0	26,1	27,9	27,8	26,3	24,6
де є працюючі та непрацюючі дорослі	37,9	36,6	38,2	40,2	39,4	42,7	41,7	40,5	40,5	40,3
Україна	27,8	26,4	27,2	27,2	26,6	27,3	27,1	28,1	27,3	27,0

Проте рівень бідності сімей з дітьми є вищим, ніж у цілому по країні. Найбільше потерпають від бідності домогосподарства з двома й більше дітьми. Так, домогосподарства з однією дитиною знаходяться на середньому по країні рівні бідності, а при народженні другої дитини рівень бідності зростає до 42%, при наявності трьох і більше дітей – до 62,4%. До групи з високим рівнем бідності також потрапляють багатодітні сім'ї та сім'ї з двома дітьми у віці до 3-х років. З урахуванням показника злиденності (рівень злиденності у 2008 році склав 13,6%) можна сказати, що ситуація в багатодітних домогосподарствах є вкрай поганою. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ за останній рік частка злидених серед домогосподарств з трьома та

більше дітьми зросла з 37,9% до 41,8%, або на 3,9 в.п., а з чотирма та більше – з 37 до 56,6% (на 19,6 в.п.).

Як свідчить досвід розвинутих країн, політика сприяння зниженню рівня бідності серед дітей не може бути пов'язана тільки з розвитком системи допомоги. Значна увага у цьому процесі приділяється ситуації на ринку праці, оскільки рівень бідності домогосподарств із дітьми залежить від економічної активності дорослих у цьому домогосподарстві. Так, при зайнятості всіх дорослих у домогосподарстві з дітьми рівень бідності стає нижчим за середній по країні, а при появі в домогосподарстві з дітьми непрацюючих – рівень бідності стрімко зростає майже вдвічі. У той же час низький рівень оплати праці навіть при зайнятості обох батьків не може забезпечити родині певного статку, особливо якщо дітей двоє.

У підсумку можна зробити висновок про те, що рівень середньодушових загальних доходів та сукупних витрат у домогосподарствах з дітьми поступається бездітним домогосподарствам. Головною проблемою є житлові умови, рівень забезпечення яких дуже низький і в більшості випадків протягом 1999–2008 років не змінився на краще. Особливу групу складають домогосподарства з трьома й більше дітьми, які за всіма характеристиками матеріального добробуту перебувають у найбільш не вигідному становищі.

В умовах несприятливої економічної ситуації, кризи інституту сім'ї, особливе значення продовжують відігравати заходи щодо профілактики соціального сирітства, подолання дитячої бездоглядності і безпритульності.

З 2004 року одним із заходів з профілактики раннього соціального сирітства стало створення Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту спільно з Міністерством охорони здоров'я України при пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини консультаційних пунктів. За даними Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, в Україні у 2008 році функціонувало 688 консультаційних пунктів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в пологових стаціонарах, 48 – у жіночих консультаціях та 11 – у будинках дитини. Медичними працівниками

пологових стаціонарів спільно з психологами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводиться відповідна роз'яснювальна робота з жінками, які мають намір залишити новонароджену дитину.

Про результативність такої співпраці свідчить динаміка кількості дітей, залишених матерями в акушерських стаціонарах, яка набула стійкої позитивної тенденції до зменшення. За період 2004–2008 років кількість залишених новонароджених зменшилась на 41,3% (2004 рік – 1 549 новонароджених, 2005 – 1 246, 2006 – 998, 2007 – 1 027, 2008 – 909) (див. Додаток 2, табл. 11). Слід зазначити, що динаміка зменшення кількості дітей, залишених у пологових стаціонарах, відбувається в умовах щорічного збільшення кількості народжених дітей.

Для жінок, які виявили намір покинути новонароджену дитину, створена довготривала система соціальної підтримки через надання можливості стаціонарного перебування з дитиною в соціальних центрах матері та дитини. У 2008 році функціонувало 13 соціальних центрів матері та дитини, причому 8 з них були відкриті у 2008 році. За даними Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, у соціальних центрах матері та дитини протягом 2008 року отримали допомогу 179 жінок, зокрема 31 вагітна жінка (5 жінок народили дітей і залишилися в центрі) та 141 жінка з дітьми віком від народження до 18 місяців.

Одним із напрямів профілактики сирітства є надання соціальної підтримки сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах, спрямованої на попередження вилучення дитини з сім'ї. Така робота здійснюється підрозділами Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти та науки, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства транспорту та зв'язку та Державного департаменту з питань виконання покарань відповідно до Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах (спільний наказ Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, МВС, Мінтрансу та

Держдепартаменту України з питань виконання покарань від 14.06.06 № 1983/388/452/221/556/596/106).

За даними Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, у 2008 році на обліку в банку даних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувало 90790 сімей, у яких виховувалася 176471 дитина. Основні причини, через які сім'ї опинилися у складних життєвих обставинах, залишаються сталими протягом останніх років. Це: зневажливе ставлення та складні стосунки в сім'ї – 26,9% від усіх сімей, що перебувають на обліку в банку даних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах; наркотична або алкогольна залежність одного або декількох членів сім'ї – 21,9%; інвалідність батьків або дітей – 11,5%; безробіття членів сім'ї – 10,8%.

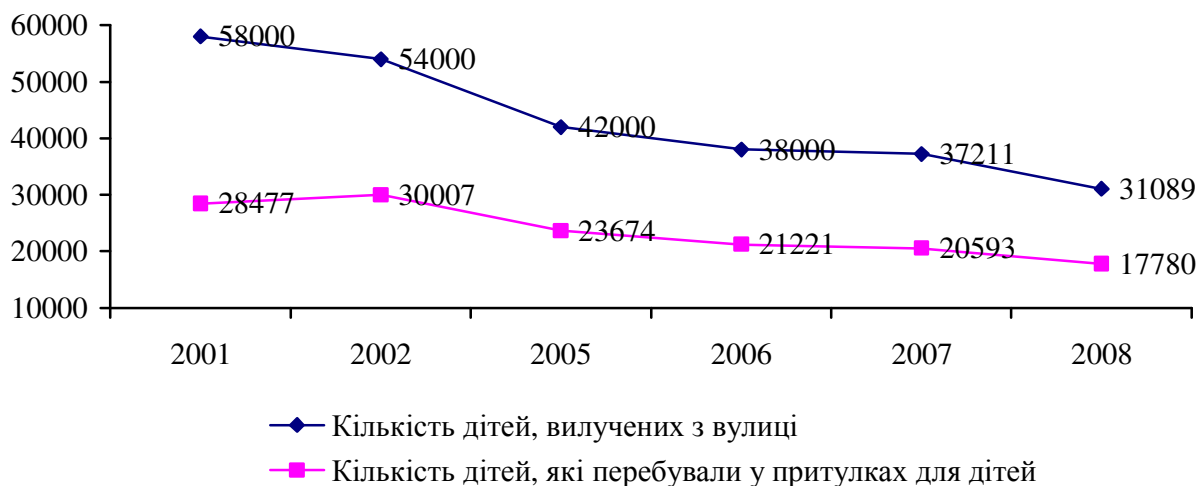
Понад чверть (27,3% або 24824 сім'ї, у яких виховувалася 53981 дитина) сімей, що перебували на обліку в банку даних протягом року, було охоплено соціальним супроводом спеціалістами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Майже третину (29,3% або 7267 сімей) із загальної кількості сімей, охоплених соціальним супроводом, становили багатодітні сім'ї, 11,6% (2870 сімей) – сім'ї опікунів, піклувальників.

У багатьох випадках сім'ї брали під супровід через наявність декількох проблем, які потребували вирішення. Серед них переважають проблеми залежностей/співзалежностей (алкогольна, наркотична тощо) – у 22% випадків, інвалідність батьків або дітей – 11,3%. У 6% сімей під соціальним супроводом був ризик передачі дитини до інтернатного закладу, у 3% – насильство в сім'ї або реальна загроза його вчинення, 1,6% – вимушена трудова міграція, 1,3% – намір покинути новонароджену дитину, 1% – ВІЛ-інфекція.

За даними Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, у 2008 році в результаті соціального супроводження центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 1541 випадку дитина залишилась в сім'ї, 162 сім'ям було повернуто дитину із закладів соціального захисту дітей та закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Разом з тим слід відмітити, що робота, спрямована на профілактику сирітства, ще має ряд недоліків. Виявлення кризових сімей відбувається на етапі, коли сім'я потребує термінової реабілітації, а не попереджувальної (профілактичної) роботи. Цей факт обумовлює необхідність упровадження дієвих програм і методик, спрямованих на своєчасне виявлення і підтримку сімей, які потрапили в складні життєві обставини.

Одним із показників дієвості державної системи підтримки сімей із дітьми, профілактики соціального сирітства є рівень дитячої бездоглядності й безпритульності. В Україні упродовж останніх років спостерігається стійка тенденція до зниження кількості безпритульних та бездоглядних дітей. За даними Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, завдяки проведенню упродовж 2008 року профілактичних рейдів “Діти вулиці”, “Підліток”, “Вокзал” було вилучено безпосередньо з вулиці, з комп’ютерних клубів, розважальних закладів та сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, 31 тис. дітей (у 2007 році — понад 37 тис.) (рис. 1.16).

Рис. 1.16. Кількість дітей, вилучених з вулиці, та дітей, які перебували у притулках для дітей

(за даними Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

Кількість виявлених безпритульних, схильних до бродяжництва та жебракування дітей, проти 2007 року в цілому зменшилась на 30%, або на 2687 осіб (з 8850 дітей в 2007 році до 6163 дітей у 2008 році). Водночас зменшується

і відносний показник дітей, вилучених з вулиці, до загальної кількості дитячого населення: у 2005 році він становив 0,46%, у 2007 році – 0,44% , у 2008 році – 0,37%.

За даними Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини найбільша частка вилучених з вулиці безпритульних та дітей, схильних до жебракування та бродяжництва, зареєстрована в Донецькій (34,3%), Закарпатській (45,7%), Луганській (31,5%), Миколаївській (27,5%), Одеській (38,4%), Полтавській (34,8%), Чернівецькій (27,3%) областях, найменша — в Запорізькій (9,3%), Київській (8,1%), Рівненській (6,8%), Сумській (9,7%) і Тернопільській (10%) областях.

Під час проведення профілактичних рейдів особлива увага приділялася виявленню та притягненню до відповідальності дорослих, які втягують дітей у протиправні дії, змушують бродяжити, жебракувати, займатися проституцією. У 2008 році службами у справах дітей обстежено понад 57 тис. сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, вилучено з несприятливого побутового оточення 6,8 тис. дітей (2007 рік – 9 тис. дітей). Ініційовано притягнення до відповідальності 15,2 тис. батьків (2007 рік – 16,4 тис.) та 582 посадові особи (2007 рік – 584 особи).

За даними Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини із загальної кількості дітей, виявлених під час рейдів, 20,4% – влаштовано до притулків для дітей та центрів соціально-психологічної реабілітації дітей (у 2007 році – 22,8%), 67,5% – повернено в сім'ї (у 2007 році – 62,8%) , 4,1% – повернено до інтернатних закладів (у 2007 році – 6%), 8% – влаштовано до закладів охорони здоров'я (у 2007 році – 8,4%).

Зменшення загальної кількості дітей, вилучених з вулиці, призвело до зменшення кількості дітей у притулках для дітей з 24 тис. у 2005 році до 17,8 тис. у 2008 році. Змінилося і співвідношення кількості дітей, які потрапили у притулок внаслідок вилучення з вулиці, до тих, які вилучені із сімей, що потрапили в складні життєві обставини. Так, за даними Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, у 2008 році 45 % дітей (у

2005 році - 60%), які перебували у притулку для дітей були вилучені з вулиці, 55% (у 2005 році 40%) - потрапили у притулок для дітей внаслідок вилучення їх із сім'ї. Збільшення частки дітей, які потрапили у притулки для дітей внаслідок вилучення їх із сім'ї є доволі позитивним фактом, адже свідчить про попередження виходу дитини із сім'ї на вулицю і можливість для дитини отримати весь комплекс соціально-психологічної допомоги і соціального захисту, оминаючи стадію набуття «життєвого досвіду» на вулиці.

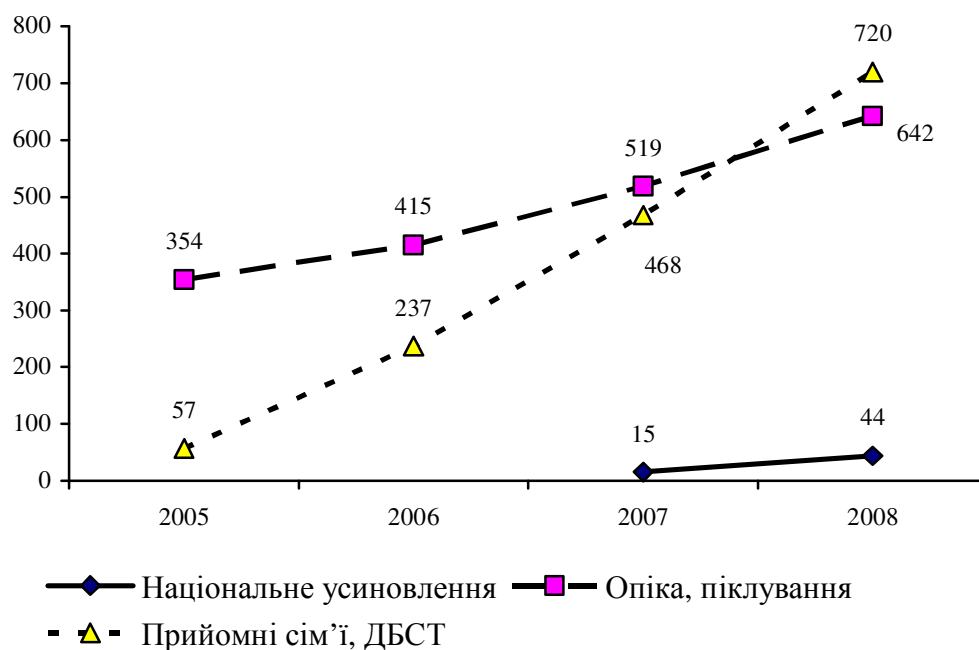
Відбулися зміни і в структурі закладів соціального захисту дітей: зменшилась кількість притулків для дітей (у 2008 році – 94 заклади, у 2005 році – 96) та збільшилась чисельність центрів соціально-психологічної реабілітації дітей (у 2008 році – 30 закладів, у 2005 році – 19). Тільки у 2008 році за рахунок субвенції з державного бюджету (у сумі 10,6 млн. грн.) було відкрито центри у Волинській, Київській, Сумській областях.

Такі зміни обумовлюються спрямованістю державної політики на надання індивідуальної комплексної соціально-психологічної допомоги дітям. Довготривале перебування дітей в центрі (9 місяців у разі стаціонарного перебування та 12 місяців у разі денного перебування) дозволяє також надати допомогу їх сім'ям та уможлиблює повернення дитини в родину, попередивши влаштування її до інтернатного закладу. В цілому у 2008 році 3930 дітей отримали допомогу в центрах соціально-психологічної реабілітації.

На сьогодні Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту ініціює реорганізацію притулків для дітей, які відіграли важливу роль у подоланні масової «вуличної» безпритульності 90-х років XX століття, у центри соціально-психологічної реабілітації дітей і переведення їх на фінансування з Державного бюджету.

Необхідно зазначити, що у 2008 році допомогу бездоглядним і безпритульним дітям надавали також 70 закладів соціального захисту дітей, створених громадськими та релігійними організаціями. За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, протягом 2008 року в них отримали допомогу 2 270 бездоглядних і безпритульних дітей.

Позитивною тенденцією останніх років є зменшення кількості дітей з притулків для дітей, які влаштовуються до інтернатних закладів різних типів, і збільшується кількість дітей, які влаштовуються до сімейних форм виховання (рис. 1.17). Намітилася стійка тенденція щодо усиновлення громадянами України дітей – вихованців притулків. Поява цієї тенденції свідчить про те, що в суспільній свідомості зникає почуття настороженості по відношенню до безпритульних та бездоглядних дітей.

Рис. 1.17. Влаштування дітей, вихованців притулків
(за даними Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини)

За даними Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, у 2008 році з притулків для дітей передано під опіку (піклування) 642 дитини (2007 рік – 519 дітей), у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу – 720 дітей (2007 рік – 468 дітей), усиновлено – 44 дитини (2007 рік – 15 дітей). Кількість дітей з притулків для дітей, яких влаштовано до інтернатних закладів, зменшилась на 700 осіб, що становить 1,5%, якщо порівнювати з 2007 роком.

Аналіз улаштування протягом 2008 року вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації також засвідчив збільшення питомої ваги тих дітей, які були влаштовані до сімейних форм виховання: улаштовано під опіку 2,9%

вихованців (у 2007 році – 2,04%), влаштовано в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу – 4,7% (у 2007 році – 1,57%), усиновлено - 0,3% (2007 рік – 0,1%).

Зменшенню кількості бездоглядних і безпритульних дітей сприяли удосконалення мережі закладів соціального захисту для дітей, розробка нормативно-правового забезпечення їх функціонування; відпрацювання методики вилучення дітей із сімей, які потрапили в складні життєві ситуації і не в змозі забезпечити дитині повноцінний розвиток та виховання; розвиток в Україні сімейних форм виховання.

Проте система виявлення та соціальної підтримки безпритульних дітей усе ще потребує вдосконалення, зокрема стосовно запровадження ефективних методик і технологій вуличної соціальної роботи з безпритульними та бездоглядними дітьми, створення мережі центрів денного перебування для бездоглядних дітей, удосконалення діяльності закладів соціального захисту дітей, притулків для дітей і центрів соціально-психологічної реабілітації та підвищення кваліфікації спеціалістів, які працюють з бездоглядними і безпритульними дітьми.

Протягом 2008 року відбулися позитивні зміни і у сфері попередження правопорушень, що скоюються дітьми. Дані Міністерства внутрішніх справ України підтверджують сталість цієї тенденції (табл. 1.6).

У 2008 році продовжилась тенденція попередніх років щодо зменшення чисельності дітей, які перебувають на обліку в органах кримінальної міліції у справах дітей. У 2008 році чисельність таких дітей, якщо порівнювати з 2007 роком, скоротилась майже на 5% і становила 28,9 тис. дітей проти 30,4 тис. у 2007 році.

За скоєння злочинів, за даними Державної судової адміністрації, протягом 2008 року засуджено 10 078 неповнолітніх, що на 9,8% менше, ніж у 2007 році (11170 засуджених). Структура видів злочинів залишається незмінною: перше місце займають крадіжки; на другому місці грабежі; третє місце посідають злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Відбувають покарання за цими видами злочинів відповідно 41,3%, 21,0% та 6,9% дітей від загальної кількості засуджених неповнолітніх.

Таблиця 1.6

Кількість злочинів, учинених неповнолітніми
(за даними Міністерства внутрішніх справ України)

Роки	Кількість злочинів	Співвідношення до показників попереднього року
2004	30709	-8,3
2005	26147	-14,9
2006	19639	-24,9
2007	18 755	- 4,5
2008	15707	-16,25

Водночас відбувається зменшення кількості дітей, які утримуються у виховних колоніях. У 2008 році вона скоротилася на 15,5% проти 2007 року (1607 проти 1902 осіб).

У цілому, за даними Державного департаменту України з питань виконання покарань, станом на 31.12.2008 року у сфері діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України перебувало майже 8,2 тис. засуджених та ув'язнених неповнолітніх, а саме:

1096 неповнолітніх осіб, яким судом визначено запобіжний захід у вигляді тримання під вартою в слідчих ізоляторах (у т.ч. 48 осіб – жіночої статі);

5468 неповнолітніх осіб, які засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (переважно – звільнення від відбування покарання з випробуванням), і перебували на обліку в підрозділах кримінально-виконавчої інспекції Державного департаменту України з питань виконання покарань;

1607 неповнолітніх осіб, які засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі (у т.ч. 103 особи – жіночої статі).

Соціально-демографічний аналіз дітей, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі свідчить про їх соціально-педагогічну занедбаність.

За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань з 1607 дітей, які відбували покарання у виховних колоніях, 96,6% (1552 особи) раніше вже притягувалися до кримінальної відповідальності без позбавлення волі, 1,8% (29 осіб) повторно засуджені до позбавлення волі. До засудження 55,1% дітей виховувалися у неповних сім'ях, як правило, низького матеріального статку, 33,4% - діти-сироти та 5% - діти, позбавлені батьківського піклування.

Слід зазначити, що серед неповнолітніх осіб, які засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, 6,2% - діти-сироти, 40,4% виховуються у неповних сім'ях, 2,2% дітей виховувалися у спеціальних закладах Міністерства освіти і науки (школах та професійних училищах соціальної реабілітації).

Адміністраціями слідчих ізоляторів і виховних колоній постійно вживаються заходи, спрямовані на забезпечення належних умов тримання та виховання ув'язнених і засуджених неповнолітніх, зміцнення їх здоров'я, підвищення освітнього рівня, розвитку соціально-корисних навичок, задоволення моральних та духовних потреб. Особлива увага приділяється відновленню та підтримці соціально-корисних зв'язків неповнолітніх з їхніми сім'ями та громадськістю, наданню допомоги при поверненні у суспільство.

З метою покращення адаптаційних можливостей засуджених після звільнення в усіх виховних колоніях забезпечено функціонування дільниць соціальної адаптації, де засуджені проходять спеціальних курс підготовки до звільнення.

У взаємодії з Державною соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді, органами внутрішніх справ та службами у справах дітей надавалося сприяння у вирішенні питань побутового та трудового влаштування неповнолітніх після звільнення.

Результати соціально-демографічного аналізу засвідчили необхідність подальшого розвитку системи надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах та дітям, які засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що протягом 2008 року в становищі дітей в Україні продовжилися такі позитивні тенденції попередніх років як зменшення рівня захворюваності дітей до 1 року, зменшення рівня бідності сімей з дітьми, зменшення чисельності відмов матерів від новонароджених дітей, зменшення чисельності бездоглядних та безпритульних дітей, зменшенні кількості злочинів, які скоюються дітьми і відповідно, зменшенні чисельності дітей, засуджених до позбавлення волі.

Проте, проведений аналіз засвідчив поглиблення вкрай негативних тенденцій попередніх років щодо погіршення стану здоров'я дітей віком 0-17 років та збільшення чисельності дітей-інвалідів; занадто високою часткою в причинній структурі смертності дітей (особливо дітей, які проживають в сільській місцевості) зовнішніх причин смерті, які можуть бути усунені за умови якісного догляду й піклування у сім'ї; збільшенням чисельності ВІЛ-позитивних дітей та дітей, хворих на СНІД; збільшенням чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З огляду на це, головним завданням сьогодення є призупинення розвитку цих тенденцій, що, в свою чергу вимагає об'єднання зусиль органів влади, громадськості і сім'ї.

РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

Починаючи з середини 2005 року в Україні розпочалася планомірна, активна робота з реформування системи опіки та піклування щодо дітей, в тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як найбільш вразливої категорії.

Важливою складовою реформування стала робота над формуванням нормативно-правової бази для забезпечення прав дітей, які за різних життєвих обставин втратили родину, на виховання в сім'ї. Тривала ця робота й упродовж 2008 року.

За результатами IV Всеукраїнської наради *«З любов'ю та турботою до дітей»* під головуванням Президента України, яка відбулась у квітні 2008 року, було прийнято Указ Президента України від 05.05.2008 р. № 411 *«Про заходи щодо забезпечення захисту прав та законних інтересів дітей»* (далі – Указ), спрямований на поліпшення стану забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей, реалізацію прав дітей на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та гармонійний розвиток.

Указом визначено низку завдань для Кабінету Міністрів України з підготовки та внесення на розгляд Верховної Ради України законопроектів, що стосуються таких питань:

- посилення відповідальності за вчинення насильства над дітьми;
- забезпечення права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при досягненні 16-річного віку, а також осіб із їх числа бути взятими на облік як особи, котрі потребують поліпшення житлових умов;
- встановлення проходження обов'язкових програм корекції соціальної поведінки осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, зокрема поведінки щодо дітей;
- запровадження фінансування центрів соціально-психологічної реабілітації дітей із державного бюджету;

– звільнення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа та дітей-інвалідів від плати за навчання у вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації за умови, якщо певний освітньо-кваліфікаційний рівень вони здобувають уперше;

Указом передбачено проведення заходів щодо:

– запровадження системи моніторингу за якістю послуг, що надаються дітям;

– забезпечення вирішення в установленому порядку питання щодо встановлення пільгових цін/тарифів на послуги з постачання природного газу для дитячих будинків сімейного типу;

– затвердження порядку діяльності органів опіки і піклування з питань захисту прав дітей;

– запровадження єдиного обліку багатодітних сімей в Україні;

– внесення змін до Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення з метою запровадження "соціального паспорта" дитини, яка може бути усиновлена, й удосконалення процедур контролю за дотриманням прав усиновлених дітей.

Відповідно до Указу Кабінет Міністрів України має передбачити під час підготовки проектів закону про Державний бюджет України на 2009 та наступні роки видатки на виплати державної соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, за принципом "гроші ходять за дитиною" незалежно від форми влаштування дітей.

Указом визначені пріоритетні напрями діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Так, Міністерству охорони здоров'я України доручено запровадити спеціальні експертні медичні комісії для огляду дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розробити порядок діяльності таких комісій і забезпечити подання комісіями відповідних відомостей для внесення до Єдиного електронного банку даних дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, громадян, які бажають узяти їх на виховання; розробити й затвердити перелік захворювань, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем; переглянути перелік захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини; ужити заходів щодо забезпечення кваліфікованими медичними працівниками дитячих будинків-інтернатів, які перебувають у сфері управління Міністерства праці та соціальної політики України.

Міністерству освіти і науки України доручено здійснити невідкладні заходи щодо активізації реформування та розукрупнення закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розв'язати питання про збереження майнових комплексів закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та подальшого їх використання для вирішення соціальних потреб регіонів.

Міністерству України у справах сім'ї, молоді та спорту доручено забезпечувати проведення методичної і консультативної роботи із запровадження в Україні державної соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, за принципом "гроші ходять за дитиною"; проведення інформаційних кампаній, спрямованих на широке інформування населення з питань усиновлення та сімейних форм виховання дітей.

Міністерству внутрішніх справ України - внести зміни до нормативно-правових актів щодо удосконалення процедури розшуку батьків, які залишили дітей, та пошуку дітей, які зникли.

Державному комітетові телебачення та радіомовлення України - забезпечувати широке висвітлення в засобах масової інформації питань соціального і правового захисту дітей, діяльності закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, пропагування позитивного досвіду сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Відповідно до Указу Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації повинні забезпечувати повне внесення та своєчасне поновлення інформації в Єдиному електронному банку даних дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і громадян, які бажають узяти їх на виховання, та Єдиному електронному банку даних дітей, які опинились у складних життєвих обставинах; удосконалити роботу з підготовки потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів і відповідних соціальних працівників; активізувати через засоби масової інформації роботу з пропаганди усиновлення, інших сімейних форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, поширення кращого досвіду створення й діяльності прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу; уживати заходів щодо забезпечення спільного проживання та виховання братів і сестер при влаштуванні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання в сім'ї громадян і заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; передбачити в проектах місцевих бюджетів на 2009 рік кошти на реалізацію регіональних програм подолання дитячої бездоглядності й безпритульності, реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; забезпечувати розвиток сімейних форм виховання, вживати заходів щодо належного житлового і матеріального забезпечення дитячих будинків сімейного типу; сприяти благодійній діяльності громадських, благодійних, релігійних організацій щодо роботи з дітьми, особливо з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Враховуючи важливість і необхідність державної підтримки розвитку національного усиновлення та суспільну значущість усиновлення в забезпеченні права кожної дитини на виховання в сім'ї, Указом Президента від 27.11.2008 р. № 1088 «Про День усиновлення» встановлено свято – День усиновлення, який щорічно буде відзначатися 30 вересня.

На виконання указів Президента й Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 1242, протягом 2008 року прийнято низку нормативно-правових актів щодо захисту прав дітей.

Одним із найважливіших документів 2008 року у сфері захисту дитинства є постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 *«Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»*, яка визначає механізми й порядок діяльності органів опіки та піклування з моменту виявлення дитини, яка залишилась без піклування батьків, до її влаштування та здійснення контролю за умовами її проживання і виховання. Постановою затверджено Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, а також Типове положення про комісію з питань захисту прав дитини. Постанова була прийнята за поданням Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Необхідність прийняття цієї постанови обумовлена низкою факторів. По-перше, нагальним було запровадження чіткого порядку і правил діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування як органів опіки та піклування, які згідно з Конституцією України та законами у разі кризової ситуації в житті дитини уповноважені від імені держави її захистити. По-друге, необхідно було припинити практику підміни не лише поняття, але і функцій органу опіки та піклування, які майже повсюдно перекладались на опікунську раду, яка по суті була лише консультативно-дорадчим органом, а не суб'єктом владних повноважень у сфері захисту прав дитини.

Відповідно до прийнятого Порядку, органами опіки та піклування є районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад. Саме орган виконавчої влади або місцевого самоврядування за місцем, де проживає дитина, має обов'язки і повноваження щодо захисту прав дитини.

Так, органи опіки та піклування отримали чітко визначені процедури щодо:

- виявлення дітей, які залишились без батьківського піклування;
- ведення обліку дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування;
- влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- захист майнових і житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- розв'язання спорів між батьками щодо виховання дитини
- інші повноваження, передбачені законодавством.

Безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно захисту прав дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей.

Постановою передбачено створення при районних, районних у м. Києві та Севастополі державних адміністраціях, виконавчих органах міських, районних у містах рад комісій з питань захисту прав дитини – дорадчо-консультативних органів. До складу комісій повинні входити відповідальні посадові особи структурних підрозділів держадміністрацій та міськвиконкомів, тобто посадовці, які вправі приймати рішення. Передбачено, що кожний із членів комісії нести відповідальність за вирішення конкретної проблеми чи потреби кожної дитини, яка потрапила в складні життєві обставини. Тобто, запроваджується принципово нова ідеологія діяльності: дитина – в центрі уваги дорослих, які компетентні й відповідальні за вирішення її проблем і потреб. Діяльність опікунських рад в частині вирішення питань відносно дітей припиняється

Підкреслюючи важливість прийнятої Постанови, слід зазначити, що в даному Порядку чітко взаємопов'язані різні норми законодавчих актів щодо

захисту прав дитини, створено механізм і алгоритм діяльності та розподілено сфери відповідальності різних структурних підрозділів органу опіки та піклування щодо захисту прав дитини, зокрема, шляхом координації їх дій через роботу Комісії з питань захисту прав дитини.

Крім того, здійснено розмежування функцій органів опіки та піклування щодо вирішення окремих питань, пов'язаних із захистом прав дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Так, після набуття чинності Постановою, питання встановлення опіки та піклування над дитиною-сиротою та дитиною, позбавленою батьківського піклування, піднято на рівень району та міста.

Знято обмеження щодо віку осіб, які можуть бути опікунами, піклувальниками над дітьми, а також кількості дітей, які можуть перебувати під опікою однієї особи. Натомість посилено вимоги до осіб, які бажають взяти на виховання в свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, в частині притягнення до кримінальної відповідальності, стану здоров'я тощо.

Чітко врегульована процедура надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування: визначений перелік документів, які є підставою для надання дитині відповідного статусу, а також процедура прийняття органом опіки та піклування рішення про надання дитині статусу, що є підставою для отримання дитиною пільг, передбачених законодавством.

Так само врегульована і процедура втрати дитиною статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування: визначені підстави, перелік документів та порядок прийняття рішення з цього питання.

З метою посилення державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа у 2008 роки постановами Кабінету Міністрів України були закріплені наступні правові норми:

- збільшено розмір одноразової допомоги в разі працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа,

випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з двох прожиткових мінімумів до шести прожиткових мінімумів (постанова Кабінету Міністрів від 05.03.2008 р. № 146 *«Деякі питання надання одноразової грошової допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування»*);

- передбачено збільшення розміру одноразової допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення ними 18-річного віку (постанова Кабінету Міністрів України від 09.04.2008 р. № 318 *«Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2005 р. № 823»*);

- визначено порядок виплат державної допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування (постанова Кабінету Міністрів від 20.08.2008 р. № 724 *«Про внесення змін до Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми»*);

- передбачено збільшення розміру соціальної стипендії учням та студентам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2008 р. № 165 *«Деякі питання стипендіального забезпечення»*);

- з метою визначення порядку зарахування до соціального центру матері та дитини, умов відрахування, уточнення переліку послуг, які надаються особам, котрі перебувають у закладі, уникнення дублювання функцій між соціальним центром матері та дитини і центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді внесено зміни до Типового положення про соціальний центр матері та дитини» (постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.2008 р. № 930 *«Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів від 8 вересня 2005 р. № 879»*).

Протягом 2008 року прийнято ряд законодавчих актів, спрямованих на удосконалення механізмів і впровадження стимулів забезпечення пріоритетності національного усиновлення дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Так, Законом України *«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усиновлення»* (від 10.04.2008 р. № 257-VI) внесено зміни до Сімейного кодексу України, зокрема: встановлено максимальну різницю у віці між усиновлювачем та дитиною (ця різниця не може бути більшою, ніж сорок п'ять років); граничний вік для осіб, які бажають усиновити дитину: усиновлювач не може бути молодшим двадцяти одного року (за винятком, коли він є родичем дитини); внесено заборону всиновлювати дитину – громадянина України саодиноким іноземцям (крім випадків, коли іноземець є родичем дитини).

Закон України *«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сімей, які усиновили дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування»* (від 23.09.2008 р. № 573-VI) передбачає матеріальну підтримку сімей, які усиновляють дитину. Положення Закону набули чинності 1 січня 2009 року. Зокрема, Закон України *«Про державну допомогу сім'ям з дітьми»* доповнено розділом III-A *«Допомога при усиновленні дитини»*, що визначає порядок призначення державної допомоги на усиновлену дитину, розмір якої відповідає розміру виплат при народженні першої дитини. Внесено зміни до Кодексу законів про працю України та Закон України *«Про відпустки»* щодо можливості одного із батьків, які усиновили дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, старшу трьох років, оформлювати одноразову оплачувану відпустку у зв'язку з усиновленням дитини.

З метою удосконалення процедури усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 р. № 905 *«Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей»*.

З урахуванням змін, які відбулись у законодавстві протягом 2004–2008 років, Порядком чітко регламентовано процес усиновлення у часі, процедура

усиновлення стала більш прозорою і зрозумілою не лише для службовців, а й для громадськості.

Порядок чітко визначає етапи й механізми усиновлення дитини, зокрема такі позиції:

- облік дітей, які можуть бути усиновлені;
- облік громадян України, які постійно проживають на території України і бажають усиновити дитину;
- облік громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні;
- інформування кандидатів в усиновлювачі про дітей, які можуть бути усиновлені;
- знайомство і встановлення контакту з дитиною;
- підготовка документів для подання до суду;
- права й обов'язки кандидатів в усиновлювачі та усиновлювачів;
- усиновлення одним із подружжя дитини другого з подружжя;
- здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей.

З прийняттям вищезазначеного Порядку були розмежовані й конкретизовані процедури з національного та міждержавного усиновлення, вперше запроваджено процедуру інформування громадян України про дітей, які можуть бути усиновленими (зазначено, що інформація може розміщуватись у засобах масової інформації, на офіційних веб-сайтах районних держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних рад, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини. Порядок також визначає, що інформація про дітей може містити фотокартку дитини, відомості про її ім'я, вік, правові підстави для усиновлення, наявність братів, сестер, їх вік, особливі потреби дитини, форму влаштування без зазначення адреси місцеперебування дитини, а також контактні телефони та адресу служби у справах дітей, Департаменту, де можна отримати направлення для знайомства з дитиною), запроваджено обліково-статистичну картку – соціальний паспорт дитини, введення якої

дозволить чітко простежувати етапи роботи щодо влаштування дитини, пошуку для неї сім'ї, акумулювати інформацію про розвиток і стан здоров'я дитини.

Крім того, Порядок чітко визначає категорії дітей, які можуть бути усиновлені, регламентує процедуру знайомства та встановлення контакту з дитиною (що дозволить убезпечити дитину від тиску на неї при прийнятті рішення щодо її усиновлення, маніпулювання дитиною і кандидатом в усиновлювачі), чітко визначає обсяг документів, що необхідні як для дитини, так і для усиновлювача для здійснення процедури усиновлення.

Положення прийнятого Порядку чітко регламентують діяльність щодо здійснення нагляду за умовами виховання і розвитку усиновленої дитини. Передбачено, що в перші три роки після усиновлення щорічно і надалі раз на три роки до досягнення дитиною 18 років служба у справах дітей відвідує родину, яка усиновила дитину. Порядок також вбачає обов'язком консульської установи або дипломатичного представництва України опрацювати звіти іноземців про усиновлених дітей та поінформувати МЗС і відповідно Мінсім'ямолодьспорту про стан справ, що дозволить більш оперативно відреагувати на проблеми, в разі їх виникнення.

З метою якнайкращого забезпечення інтересів дитини, яка може бути усиновлена, Міністерством охорони здоров'я України у 2008 році прийнято накази:

- «Про затвердження Переліку захворювань, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем» (від 20.08.2008 р. № 479);

- «Про затвердження Переліку захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини при Міністерстві України у справах сім'ї, молоді та спорту» (від 02.09.2008 р. № 510).

У 2008 році продовжився процес удосконалення нормативно-правової бази з питань державної підтримки розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, відповідно до Закону

України *«Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» щодо розміру допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування»* (від 15.04.2008 р. № 269-VI) передбачено з 1 січня 2009 року збільшення до двох прожиткових мінімумів розміру соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, над якими встановлено опіку, піклування.

У 2008 році нормативно врегульовано питання щодо пенсійного забезпечення прийомних батьків і батьків-вихователів. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09.04.2008 р. № 328 *«Про внесення змін до Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» у 2007 році»* визначено порядок нарахування страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування батьків-вихователів і прийомних батьків та їх сум.

Протягом року прийнято низку постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, що регулюють механізми використання коштів державного бюджету, спрямованих на реалізацію державної політики із захисту прав дітей, та ряд нормативних документів центральних органів виконавчої влади, які опікуються проблемами дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Додаток 1).

Крім того, у 2008 році за ініціативи Міністерства внутрішніх справ України з метою забезпечення права дитини на здоровий спосіб життя, посилення відповідальності батьків за неналежне виховання дітей Законом України від 1 жовтня 2008 року № 616 – IV унесені зміни до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо втягнення дитини в злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми, а також спонукання до застосування допінгу.

Підсумовуючи, слід зазначити, що у 2008 році вдалося впорядкувати і закріпити за допомогою нормативно-правових актів порядок проведення органами опіки і піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, та порядок здійснення усиновлення, вперше ввести одноразову державну соціальну допомогу усиновлювачам та вдвічі збільшити розмір державної соціальної допомоги опікунам/піклувальникам. Проте не всі питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують нормативно-правового врегулювання, вдалося вирішити.

Так, аналіз порушень житлових і майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, який здійснюється Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини двічі на рік, засвідчив про необхідність внесення змін до деяких законодавчих актів України. З огляду на це Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту розроблений проект Закону України (від 29.01.2009 р. реєстраційний № 3676) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа», який схвалено Урядом та внесено на розгляд Верховної Ради. Прийняття цього законопроекту дасть можливість урегулювати на законодавчому рівні питання обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як громадян, котрі потребують поліпшення житлових умов, за місцем їх походження при досягненні 16-річного віку, що прискорить процес отримання дітьми такої категорії впорядкованого житла. Нормативно-правового врегулювання потребують також питання збереження, оренди житла, закріпленого за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, на час їх перебування у навчальному закладі (школі-інтернаті, професійно-технічному училищі, виші). Відповідно до законопроекту право врегулювання зазначених питань надається Кабінету Міністрів України.

Досвід проведення експерименту з призначення і виплати державної соціальної допомоги за принципом «гроші ходять за дитиною» у Київській області дозволяє стверджувати про доцільність і необхідність запровадження

цього фінансового механізму на законодавчому рівні. Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту підготувало проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо видатків за принципом «гроші ходять за дитиною», відповідно до якого передбачається запровадження системи фінансування утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за механізмом «гроші ходять за дитиною» незалежно від форми їх улаштування, зокрема внесення змін до одинадцяти статей Бюджетного кодексу України. Законопроект передбачає створення ефективного стимулу для поширення в Україні сімейних форм виховання шляхом запровадження схеми фінансування, у якій видатки на утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, будуть перераховуватися у повному обсязі відвідним районним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, міст обласного та республіканського Автономної Республіки Крим значення, для дітей, які походять з їх території. Видатки на утримання загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячих будинків, будинків дитини будуть розраховуватися виходячи із необхідності утримання наявних штатів, оплати комунальних послуг, забезпечення функціонування цих установ. Прийняття зазначеного законопроекту сприятиме поширенню сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підвищенню рівня адаптованих до повноцінного життя у суспільстві зазначених категорій дітей, вплине на зменшення кількості інтернатних закладів та відповідно обсягів видатків на їх утримання.

У 2008 році Україні уже вкотре не вдалося приєднатися до Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, яку ратифікували 76 країн. Зазначена конвенція є міжнародно-правовим документом, який, по-перше, запроваджує систему гарантій, спрямованих на здійснення усиновлення в найкращих інтересах дитини з обов'язковим дотриманням її основних прав, визнаних міжнародним правом, і по-друге, створює систему міжнародного співробітництва для забезпечення

дотримання таких гарантій. Останній законопроект про приєднання до Гаазької конвенції, визначений Президентом України як невідкладний для позачергового розгляду Верховною Радою України, було відхилено 1 квітня 2009 року.

Також, у контексті подальших дій, спрямованих на забезпечення захисту прав дітей в Україні та приведення українського законодавства до міжнародних норм та стандартів у цій сфері, необхідним є розгляд питання ратифікації Україною таких конвенцій Ради Європи:

- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2007 р.), підписана 14.11.2007 р.;
- Європейська конвенція з усиновлення (переглянута у 2008 р.), підписана 28.04.2009 р.

Потребує удосконалення порядок застосування максимальних вікових меж у разі усиновлення дитини особою, яка є чоловіком матері, дружиною батька дитини або родичем дитини (ст.211 Сімейного кодексу) та уточнення термінології законодавства з питань опіки та піклування.

Крім того, з метою посилення відповідальності посадових осіб у частині надання кандидатам в усиновлювачі об'єктивної інформації про дитину необхідно внести зміни до нормативно-правових актів у питанні відповідальності посадових осіб, котрі приховують або спотворюють інформацію про дітей, які можуть бути усиновлені, а також запровадити контроль за встановленням медичних діагнозів дітям, які можуть бути усиновленими.

Потребує удосконалення також процедура усиновлення дітей, яких було залишено в пологових будинках, оскільки згідно із чинним законодавством країни їх можна усиновити лише через два місяці від їх народження. Ці діти, як правило, влаштовуються на цей час до державних закладів – лікарень, будинків дитини. Реальний термін перебування дитини в цих закладах перевищує два

місяці, оскільки процес підготовки необхідних документів для встановлення статусу дитини і прийняття судового рішення триває не один місяць.

Нормативно-правове врегулювання зазначених питань і прийняття відповідних законодавчих змін і доповнень дозволить удосконалити існуючий механізм забезпечення права дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування на виховання в сім'ї.

РОЗДІЛ 3. УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ

Усиновлення є пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і формою сімейного виховання, яка найбільше враховує інтереси й потреби дітей. Усиновлена дитина втрачає статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, вона виховується в родині, яка її усиновила, на правах сина або дочки і відповідно має право на майно та житло батьків. Тобто, всі обов'язки щодо виховання і повноцінного розвитку дитини переходять від держави до родини, а між батьками (усиновлювачами) та дитиною виникають взаємні права й обов'язки, які передбачені Сімейним кодексом України для батьків та їх біологічних дітей.

За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, станом на 31 грудня 2008 року на централізованому обліку перебувало 32163 особи дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені. Упродовж 2008 року на централізований облік було взято 9139 дітей, які можуть бути усиновлені, що на 349 дітей менше, ніж протягом 2007 року.

Значно меншою, якщо порівнювати із чисельністю дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, є чисельність громадян країни, які бажають усиновити дитину. За оперативними даними служб у справах дітей, станом на 1 січня 2009 року на обліку кандидатів в усиновлювачі в Україні перебувало 1236 сімей.

Рівень готовності громадян України взяти на виховання у власні родини дитину-сироту або дитину, яка позбавлена батьківського піклування, виявили результати соціологічного дослідження «Вивчення громадської думки щодо реалізації права дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, на сімейне виховання», проведеного у 2008 році Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дітей спільно з програмою «Родина для дитини», HoltInternational.

Згідно з результатами досліджень майже третина українців (28%) висловлюють готовність виховувати таких дітей у власних родинях. З них: 8% –

усиновити дитину, 11% – узяти під опіку (піклування), 6% – стати прийомними батьками і 3% громадян висловили бажання стати батьками-вихователями в дитячому будинку сімейного типу. В той же час, мають намір це зробити протягом найближчих 2-3-х років 4% із 28% опитаних (див. табл. 3.1). У цілому 14% українців задумувалися над питанням, щоб самому/самій усиновити дитину, та 13% респондентів зазначили, що серед їх друзів, знайомих, рідних є ті, хто хотів би усиновити дитину.

Таблиця 3.1

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Що Ви б хотіли зробити для дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування?», %

	Можливо, у майбутньому	Планую це зробити протягом найближчих 2-3-х років	Не планую
Усиновити дитину	7%	1%	92%
	8%		
Стати прийомними батьками (взяти на виховання у свою сім'ю від 1 до 4 дітей)	5%	1%	94%
	6%		
Стати батьками-вихователями в дитячому будинку сімейного типу (взяти на виховання у свою сім'ю від 5 до 10 дітей)	2%	1%	97%
	3%		
Стати опікуном/піклувальником	10%	1%	89%
	11%		
Допомагати матеріально	31%	6%	62%
	38%		
Стати вихователем в інтернатному закладі	4%	1%	95%
	5%		
Стати хрещеними/названими батьками для вихованця/-ів інтернатних закладів	10%	1%	89%
	11%		
Стати членом неурядової громадської організації, яка піклується про дітей	15%	3%	83%
	17%		
Допомагати дітям адаптуватися в суспільстві (брати дітей на вихідні дні, свята, канікули; встановити контакт з рідними; порадити тощо)	15%	3%	81%
	19%		

Тобто, готовність узяти на виховання в родину дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківського піклування, є достатньо високою, проте планують це зробити в найближчі роки значно менша частина українців. Як засвідчили результати дослідження, основними перепонами у прийнятті рішення про усиновлення дитини є: наявність власних дітей і відсутність можливості щодо

усиновлення ще дітей, вік (як правило, цей чинник обирали люди, старші 45 років: серед тих, хто належить до вікової групи 46–55-річних, таких 50%, 56–65-річних – 74%, старших за 65 років – 80%) та недостатня фінансова підтримка з боку держави (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Що для Вас є вагомими перепонами, щоб усиновити дитину?» (респонденти мали можливість обрати не більше трьох чинників), %

У мене є свої діти і немає можливості щодо усиновлення ще дитини	50%
Я не можу усиновити через свій вік	39%
Недостатня фінансова підтримка з боку держави	29%
Я не можу усиновити за станом здоров'я	13%
Мій партнер (чоловік/дружина) не згоден/-на на усиновлення	10%
Відсутність власної сім'ї	10%
Я не хочу займатися вихованням дітей	9%
Недостатньо соціальних послуг (дитсадки, школи, лікарні)	8%
Дуже складна процедура оформлення документів на усиновлення	7%
Бракує інформації про можливість усиновлення	4%
У мене негативне ставлення до дітей, що перебувають в інтернатних закладах	3%
Мені заважає те, що говоритимуть у суспільстві про усиновлену дитину	3%
Інше	6%
Ніколи не думав/-ла про це	6%

Як правило, ті, хто готові в майбутньому або планують в найближчі 2-3 роки усиновити дитину, це – молоді люди (17% у віці 18-25 років та 12% у віці 26-35 років); люди, які мають вищу та незакінчену вищу освіту (27% респондентів), рівень достатку більше 4 тис. грн. на місяць (22%) та високий соціальний статус.

Розподіл тих українців, які висловили готовність усиновити дитину за місцем проживання, засвідчив, що мешканці міст (особливо великих) значно частіше проявляють готовність усиновити дитину в майбутньому, а мешканці сільських поселень, навпаки, планують це зробити в найближчі роки.

За сімейним станом майбутні усиновлювачі – це сімейні люди (77% серед тих, хто планує у найближчі роки усиновити дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківської опіки) або ті, що живуть у незареєстрованому шлюбі (12%). Водночас серед них є і вдови (4%), і розлучені (8%).

Українці, які прийняли рішення або тільки думали про усиновлення дитини, бажають усиновити дітей раннього віку, про що свідчать як офіційні дані, так і дані соціологічного дослідження. Так, переважна більшість кандидатів в усиновлювачі, які стоять на обліку в службах у справах дітей (77% або 955 осіб), бажають усиновити дитину віком до трьох років, дітей віком до п'яти років – 219 осіб, до десяти років – 64, до вісімнадцяти років – 24 подружжя. За результатами соціологічного дослідження, 22% дорослого населення країни у випадку усиновлення дитини всиновили б дитину віком від народження до 1-го року, 16% – віком 1-3 роки, 7% – віком 3-5 років, 2% – 6-11 років та 1% – 12-17 років. Крім того, за результатами цього ж дослідження, переважна більшість опитаних впевнені, що найкращою формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком до 5 років є усиновлення, щодо дітей старшого віку, то така впевненість простежується в усе меншій кількості опитаних (див. табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Як Ви вважаєте, як найкраще влаштувати дитину-сироту / дитину, позбавлену батьківського піклування, залежно від віку, коли вона втратила батьків?», %

	Від народження до 1-го року	1–3 роки	3–5 років	6–11 років	12–17 років
Передати на усиновлення	75%	65%	48%	27%	18%
Передати під опіку	9%	17%	20%	23%	25%
Влаштувати у прийомну сім'ю/ дитячий будинок сімейного типу	9%	11%	23%	30%	27%
Влаштувати в інтернатний заклад (дитячий будинок/школа-інтернат)	2%	2%	4%	12%	20%
<i>Важко відповісти</i>	5%	4%	6%	8%	10%

Результати соціологічного дослідження засвідчили також відсутність практичної готовності населення країни до всиновлення дитини з вадами фізичного або розумового розвитку. Більшість опитаних зазначили, що таку категорію дітей найкраще влаштувати до інтернатних закладів (табл. 3.4).

Наведені вище дані громадської думки щодо пріоритетності інтернатних форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, для дітей старшої вікової групи й дітей із вадами фізичного і розумового розвитку обумовлюють необхідність подолання існуючих стереотипів та активізації населення до усиновлення дітей старшого віку й дітей із вадами розвитку.

Таблиця 3.4

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Як Ви вважаєте, як найкраще влаштувати дитину-сироту / дитину, позбавлену батьківського піклування, з вадами розвитку?», %

	Для дітей із вадами фізичного розвитку	Для дітей із вадами розумового розвитку
1. Передати на усиновлення	17%	11%
2. Передати під опіку	17%	13%
3. Влаштувати у прийомну сім'ю/ дитячий будинок сімейного типу	21%	17%
4. Влаштувати в інтернатний заклад (дитячий будинок/школа-інтернат)	27%	39%
5. Важко відповісти	18%	21%

Як правило, ті, хто готові усиновити дитину, допускають для себе можливість усиновити більше однієї дитини (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи допускаєте Ви для себе можливість усиновити більше однієї дитини? (серед тих, хто готовий усиновити дитину «можливо у майбутньому» або «планую це зробити протягом 2-3 років»)

Так, якщо це будуть брати/сестри, я готовий / готова не розлучати дітей	35%
Так, навіть якщо це не будуть брати/сестри	14%
Ні, не готовий / не готова всиновити більше однієї дитини	34%
Важко відповісти	18%

Результати дослідження засвідчили також високий рівень орієнтації населення на державну підтримку родин, які усиновили дитину: 85% упевнені, що держава повинна надавати пільги батькам, які усиновили дитину, 76% вважають, що держава повинна надавати пільги усиновленим дітям. Крім того,

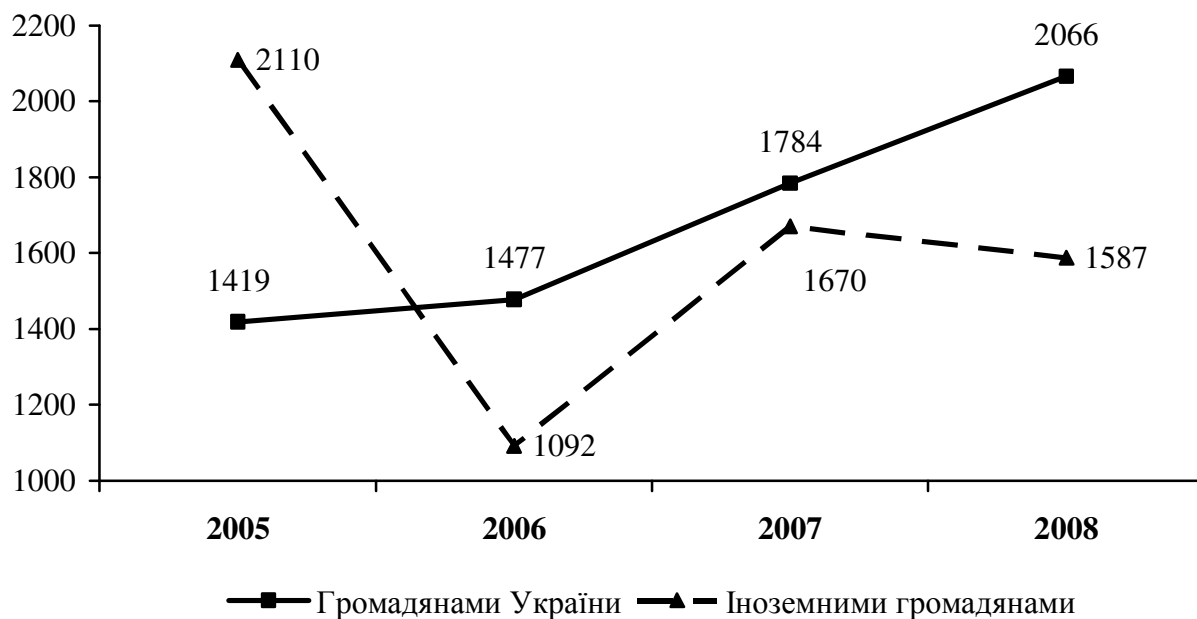
85% опитаних вважають необхідним встановлення державного контролю за умовами виховання та розвитку дитини в таких сім'ях.

Слід зазначити, що на відміну від інших форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, державна підтримка усиновлювачів була запроваджена тільки з 2009 року. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки сімей, які усиновили дитину із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 23.09.2008 р. № 573-VI) була запроваджена виплата одноразової державної допомоги при усиновленні дитини в розмірі, як і при народженні дитини, та соціальна відпустка усиновлювачам, які усиновили дитину, старшу 3-х років, для адаптації дитини в сім'ї. Норми Закону набрали чинності з 01.01.2009 р.

З 2008 року запроваджений новий порядок державного контролю за умовами проживання і виховання усиновлених дітей. Так, відповідно до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 р. № 905, передбачається, що служба у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини перевіряє умови її проживання та виховання, у подальшому – один раз на три роки до досягнення дитиною вісімнадцяти років. У разі виявлення фактів порушення прав дитини служба у справах дітей протягом місяця вживає заходів щодо їх усунення. Якщо протягом місяця не вдається усунути причини, що призводять до порушення прав дитини, усиновлення скасовується або усиновлювачі позбавляються батьківських прав.

Готовність населення країни до усиновлення та широка інформаційна кампанія привели до позитивних зрушень. У 2006 році вдалося докорінно змінити тенденцію попередніх років щодо переважання міждержавного усиновлення над національним (див. рис. 3.1). Щороку зростає кількість усиновлених громадянами України дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування. Так, за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, тільки протягом 2008 року громадянами України усиновлено 2066 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (у 2007 році – 1784 дитини). Цей показник на 15,8% більший, ніж у 2007 році, і на 45,6% перевищує показник 2005 року.

Рис. 3.1. Кількість усиновлених протягом року дітей із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування
(за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, у 2008 році громадянами України було усиновлено 1449 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (понад 70% від загальної кількості усиновлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), віком від народження до 3-х років (у 2007 році – 1312 дітей, або 73,5%), 462 дитини (або 22%) віком від 3 до 6 років (у 2007 році – 341 дитина, або 19%), 155 дітей (або майже 8%) – від 6 до 18 років (у 2007 році – 131 дитина, або 7,5%).

Слід підкреслити, що протягом останніх років намітилася позитивна тенденція збільшення кількості дітей, які усиновлюються з притулків для дітей та центрів соціально-психологічної реабілітації дітей. Так, за даними

Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту у 2008 році майже втричі, якщо порівнювати з 2007 роком, збільшилась чисельність дітей усиновлених з притулків для дітей: 44 дитини проти 15 дітей у 2007 році та вдвічі чисельність дітей, усиновлених із центрів соціально-психологічної реабілітації дітей: 10 дітей проти 5 дітей.

Національному усиновленню підлягають також діти, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Як правило, вони усиновлюються прийомними батьками та батьками-вихователями. У 2008 році, за даними Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, з 33 дітей, які були усиновлені із прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, 25 усиновлені прийомними батьками або батьками-вихователями (у 2007 році – відповідно із 17, прийомними батьками та батьками-вихователями усиновлено 15 дітей).

Законодавством країни передбачено, що усиновлення іноземними громадянами дитини, яка є громадянином України, провадиться, якщо були вичерпані всі можливості щодо її усиновлення в країні, передачі під опіку, піклування чи виховання в сім'ї громадян України. Крім того, з 2008 року усиновлення дитини не може здійснюватися іноземцем, який не перебуває в шлюбі, за винятком, коли іноземець є родичем дитини.

Протягом 2008 року відбувалося подальше скорочення кількості дітей, усиновлених іноземцями. Так, протягом року іноземцями усиновлено 1587 дітей на противагу 1670 дітям у 2007 році. Як правило, іноземці – кандидати в усиновлювачі, як і громадяни України, бажають усиновити дітей молодшого віку. Проте внаслідок активізації національного усиновлення та влаштування дітей в інші форми сімейного виховання кількість відносно здорових дітей і дітей з виліковними хворобами у віці до трьох-шести років, які перебувають на централізованому обліку й можуть бути усиновлені іноземцями, різко скоротилась. За даними Державного департаменту з усиновлення та захисту

прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту на централізованому обліку дітей, які можуть бути усиновлені іноземцями, у 2008 році перебувало 21 770 дітей, з них за віком: 646 дітей до 4 років, від 4 до 7 років – 1311, від 7 до 18 років – 19813.

У 2008 році переважна кількість дітей, усиновлених іноземцями (745 осіб, або майже 47% від загальної чисельності усиновлених іноземцями дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), були віком від 6 до 18 років, 454 дитини, або 29% - у віці від 3 до 6 років і 388 дітей, або 24% – у віці до 3 років. У 2007 році спостерігалася дещо інша тенденція: 669 дітей, або 40% від загальної кількості усиновлених іноземцями становили діти у віці від 6 до 18 років, 522 дитини, або 31% – у віці до 3 років і 479 осіб, або 29% – у віці від 3 до 6 років.

У 2008 році іноземцями було усиновлено 86 дітей-інвалідів. Слід зазначити, що серед них не було жодної ВІЛ-інфікованої дитини (для порівняння: громадяни України у 2008 році усиновили 3 дитини-інваліди та 15 ВІЛ-інфікованих дітей).

У 2008 році 401 іноземець не зміг реалізувати свої наміри щодо усиновлення дітей в Україні. Основна причина полягає в тому, що більшість іноземців, як і громадяни України, зорієнтовані на усиновлення відносно здорової дитини у віці до 5 років. Проте, як уже зазначалося, більшість дітей, які підлягають міждержавному усиновленню – це діти, старші 6 років, і діти, які за станом здоров'я є хворими і не відповідають побажанням кандидатів в усиновлювачі.

Із числа дітей, усиновлених іноземцями у 2008 році 41,1% дітей (653 дитини) були усиновлені громадянами Італії, 29,8% (474 дитини) – громадянами США, 13,1% (209 дітей) – громадянами Іспанії, 6,4% (102 дитини) – громадянами Франції. У порівнянні з 2007 роком зменшилась кількість усиновлень громадянами США на 26,3%, Іспанії – на 33,5%, ФРН – на 62%, проте збільшилась кількість усиновлень громадянами Італії – на 65,7%, Франції – на 20%.

Згідно із законодавством України, зокрема статтею 287 Сімейного кодексу України, облік усиновлених дітей, які проживають за межами України, і нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років за дорученням МЗС України здійснює відповідне дипломатичне представництво чи консульська установа України за кордоном.

За даними Міністерства закордонних справ України станом на 01.02. 2009 року на консульському обліку в закордонних установах України перебувало 19460 усиновлених українських дітей.

Нагляд за дотриманням прав українських дітей за кордоном здійснюють консульські установи України відповідно до положень Консульського статуту України, Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року, двосторонніх Консульських конвенцій та законодавства країн перебування.

Найбільш суттєвим елементом роботи зі здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених залишається отримання повноцінної і об'єктивної інформації про умови проживання й виховання дитини. В основному таку інформацію надають батьки-усиновлювачі, добровільно виконуючи свої зобов'язання, які вони приймають на себе при усиновленні дитини.

Після виїзду усиновленої дитини за кордон вона підпадає під юрисдикцію і сферу дії законодавства іноземної держави. На практиці це означає відсутність правових підстав для отримання консульськими посадовими особами повної та об'єктивної інформації про умови виховання і проживання усиновлених іноземцями дітей – громадян України.

З метою виконання визначених законодавством України питань щодо здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей закордонні дипломатичні установи України співпрацюють з відповідними компетентними органами країн перебування, намагаючись отримати допомогу з боку офіційних органів влади.

Забезпечення прав усиновлених дітей, що проживають за кордоном, має здійснюватися в рамках багатостороннього механізму чи домовленостей, які б

відповідали нормам міжнародного права. На сьогодні таким міжнародним механізмом є Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення. Але процес приєднання України до цієї конвенції проходить із великими труднощами. На жаль, сьогодні існує певне неприйняття положень Гаазької конвенції з боку українських політиків, обумовлене тим, що: Конвенція є складовою приватного права, можливістю залучення до процесу усиновлення неприбуткових агентств, запровадження гонорару за діяльність з усиновлення. Проте не враховується, що прийняття Конвенції надасть можливість унормувати процеси міждержавного усиновлення, до участі в яких зараз залучені приватні нотаріуси, перекладачі, приватні особи – представники сімей, які хочуть усиновити дитину; вирішити проблему відсутності звітів іноземців про усиновлену дитину і, відповідно, удосконалити систему контролю за умовами розвитку й виховання українських дітей.

Як свідчить практика, усиновлення, у тому числі й міждержавне, слугує вищим інтересам дитини, оскільки тільки сім'я може забезпечити її повноцінний розвиток. За результатами соціологічного дослідження, 51% опитаних не заперечує можливості усиновлення українських дітей іноземцями, проте третина опитаних (30%) негативно сприймає таку практику.

Збільшення в Україні кількості усиновлених дітей із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підтверджує ефективність державної політики, спрямованої на забезпечення сімейного виховання дітей, які залишилися без батьківської опіки. У цілому, з початку реформування державної системи опіки над дітьми (з 2005 року) 13 205 дітей із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, були усиновлені (6 746 дітей – громадянами України та 6459 – іноземцями). Запровадження державної підтримки усиновлювачів стало одним із головних результатів Року національного усиновлення та інших форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Щорічне збільшення усиновлень дітей із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у свою чергу ставить перед органами

державної влади та громадськими організаціями, які працюють в інтересах дітей, нові завдання з розробки й упровадження методик і технологій підготовки усиновлювачів до нової соціальної ролі, взаємодобору усиновлювачів і дитини. Проблема підготовки усиновлювачів актуалізується також у зв'язку з проблемою скасування усиновлень. Хоча чисельність скасованих усиновлень у 2008 році значно зменшилась, якщо порівнювати з 2006 роком – із 75 до 28, проте кожний випадок скасування усиновлень потребує детального аналізу. Ймовірно допустити, що усиновлювачі не готові вирішити проблеми, які виникають у їх взаємостосунках із дітьми, коли діти досягають підліткового віку, оскільки 21 із 28 випадків скасування усиновлення в сім'ях громадян України та 4 із 4-х – у сім'ях іноземців стосувався сімей з усиновленими дітьми від 6 до 18 років (у 2006 році 68 із 75 випадків скасування усиновлень у сім'ях громадян України та 2 з 2-х випадків – у сім'ях іноземців).

Зі зміною у 2008 році порядку контролю з боку держави за умовами виховання й розвитку усиновлених дітей постає нагальна необхідність визначення критеріїв та розробки механізму проведення перевірки родин, які усиновили дитину.

Ще одним із проблемних питань процесу усиновлення, які потребують вирішення, є дотримання таємниці усиновлення, яка, на відміну від інших країн світу, існує в Україні. Існування таємниці усиновлення не відповідає вимогам Конвенції ООН про права дитини, 8 стаття якої визнає право кожної дитини на збереження індивідуальності, включаючи ім'я та сімейні стосунки.

На практиці збереження таємниці усиновлення практично неможливе, насамперед, при оформленні дитини до дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, постановці на медичний облік тощо. Усиновлювачі, як правило, не приховують факт усиновлення перед родичами, друзями, сусідами, колегами по роботі. Дискусійним в суспільстві залишається питання чи повинна знати дитина, що її всиновили. Для багатьох усиновлювачів існує проблема коли і в якій формі сказати дитині, що вона усиновлена. Громадська думка щодо збереження таємниці усиновлення поки що досить амбівалентна. За

результатами соціологічного дослідження, 40% опитаних вважають: дитина повинна знати, що її всиновили, і майже стільки ж – 35% дотримуються протилежного погляду. Вирішення питання існування чи зняття таємниці усиновлення потребує не стільки законодавчого вирішення, скільки створення системи психолого-педагогічної допомоги усиновлювачам в частині надання інформації дитині про факт її усиновлення.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що активізація національного усиновлення, яка стала наслідком цілеспрямованої державної політики, поставила ряд завдань щодо необхідності підготовки усиновлювача до нової соціальної ролі, створення системи соціально-психологічної підтримки усиновлювачів та орієнтації потенційних усиновлювачів на усиновлення дітей старших вікових груп та дітей, які мають різного роду захворювання.

РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК СІМЕЙНИХ ФОРМ ВИХОВАННЯ

Протягом 2008 року продовжувалась інтенсивна робота щодо поширення практики й удосконалення механізмів влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку, піклування, до прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу.

Опіка, піклування, як і в попередні роки, залишається найбільш поширеною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За даними Держкомстату України, станом на 1 січня 2009 року під опікою, піклуванням громадян перебувало 62965 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (у 2007 році – 63591 дитина), що становить 60,8% від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Статистичні дані свідчать про щорічне зменшення чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою, піклуванням: 2006 рік – 64,2 тис. дітей, 2005 рік – 64,4 тис. дітей, 2004 рік – 65,3 тис. дітей. Скорочення чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою або піклуванням обумовлено тим, що діти, як правило, передаються під опіку найближчим родичам (за інформацією Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту у 2007 році серед дітей, які виховувалися в сім'ях опікунів, 88,4% перебувають у родинних стосунках з опікунами, піклувальниками, 11,6% дітей не є родичами опікунів, піклувальників), переважна більшість яких є людьми похилого віку (за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту у 2007 році 52,8% дітей, які перебувають під опікою, виховуються опікунами, старшими за 50 років, а 23,1% - старшими за 60 років) і не мають достатніх матеріальних ресурсів для виховання дітей.

З огляду на це Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту ініціювало прийняття змін до чинного законодавства в частині підвищення розміру допомоги на дитину, яка перебуває під опікою, до двох прожиткових

мінімумів, що набули чинності з 1 січня 2009 року. Таким чином, незалежно від форми влаштування (опіка, піклування, прийомна сім'я чи дитячий будинок сімейного типу), розмір державної допомоги на дитину однаковий – два прожиткових мінімуми відповідно до віку дитини.

Ймовірно, збільшення розміру державної допомоги на дитину, яка перебуває під опікою, призупинить тенденцію щорічного скорочення чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які влаштовуються під опіку, піклування, тим більше, що за результатами соціологічного дослідження, 11% громадян країни готові взяти під опіку дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, у найближчому майбутньому або протягом найближчих 2-3-х років. Готовність узяти під опіку серед форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виражають найчастіше (як уже зазначалося, готовність усиновити дитину висловили 8% опитаних, створити прийомну сім'ю – 6%, дитячий будинок сімейного типу – 3%).

Протягом 2008 року під опіку, піклування було влаштовано 14329 дітей, припинено опіку, піклування стосовно 14955 дітей. Основними підставами припинення опіки, піклування у 2008 році були:

- досягнення дитиною повноліття – 9735 дітей (65,1%);
- повернення дитини в біологічну сім'ю – 1569 дітей (10,5 %);
- усиновлення – 853 дитини (5,7%);
- улаштування до інтернатних закладів, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу – 718 дітей (4,8%);
- влаштування в навчальні заклади на повне державне утримання – 475 дітей (3,2%);
- інші причини (за заявою опікуна у зв'язку зі станом здоров'я, через невиконання обов'язків опікуном, піклувальником, надання дитині повної цивільної дієздатності, смерть опікуна та інше) – 1605 дітей (10,7%).

За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, на початок 2009 року із загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, що проживають на відповідній території, найбільше дітей під опікою, піклуванням перебувають у сім'ях громадян у Рівненській області – 76,3 %; Івано-Франківській – 74,4%; Львівській – 74,2%; Закарпатській – 70,3%; м. Києві – 70,1%; Волинській – 67,1%; Хмельницькій – 66,2%; Вінницькій – 63,0%). Найменше: у Сумській області – 54,0%; Кіровоградській – 54,1%; Запорізькій – 55,0%; Полтавській – 55,3%; Луганській – 56,0%; Харківській – 57,0%; Житомирській – 57,7%; АР Крим – 60%; Одеській – 60,7% (див. Додаток 2, табл. 21). Значний відсоток дітей, узятих під опіку, піклування в Західному регіоні можна пояснити існуванням традиції підтримки тісних родинних стосунків і турботою про всіх членів родини.

З 2008 року розпочався процес навчання кандидатів в опікуни і піклувальники. Необхідність проходження такої підготовки кандидатів в опікуни або піклувальники, якщо вони не є родичами дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, і дитина не проживає в їх родині, законодавчо визначена ст. 14 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 13 січня 2005 р. № 2342-IV) та пунктом 39 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України 24 вересня 2008 р. № 866. За даними Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді протягом 2008 року обласними центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді було підготовлено 203 кандидати в опікуни, піклувальники.

Підготовка опікунів здійснюється відповідно до програм, за якими проводиться навчання прийомних батьків та батьків-вихователів. В окремих областях навчальні групи організовуються окремо для опікунів, в інших – курс проходять усі кандидати і в прийомні батьки, і батьки-вихователі, й опікуни.

Певними критеріями оцінки стану благополуччя дітей у сім'ях опікунів, піклувальників є випадки потрапляння таких дітей у притулки. Протягом 2008

року в притулках для дітей перебувало 610 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у сім'ях опікунів або піклувальників, що становить 3,4% від кількості вихованців притулків, на противагу 838 дітям у 2007 році (4,1%). Зменшення кількості дітей під опікою серед вихованців притулків для дітей свідчить про певне покращення якості функціонування опікунських сімей.

З метою підтримки сімей опікунів, піклувальників, надання їм комплексу послуг щодо забезпечення умов для виховання й розвитку дітей у цих сім'ях Порядком провадження органами опіки і піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866, передбачено здійснення соціального супроводу сімей опікунів, піклувальників центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Протягом 2008 року було охоплено соціальними послугами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді 17453 особи дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою, піклуванням (27,7% від загальної чисельності дітей, які перебувають під опікою) та 12537 опікунів, піклувальників. Працівники центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді допомагали дітям, які перебували під опікою, та опікунам оформити або відновити необхідні документи, налагодити або відновити соціальні зв'язки, влаштуватися на навчання або роботу, пройти необхідні реабілітаційні програми, отримати допомогу в догляді або лікуванні.

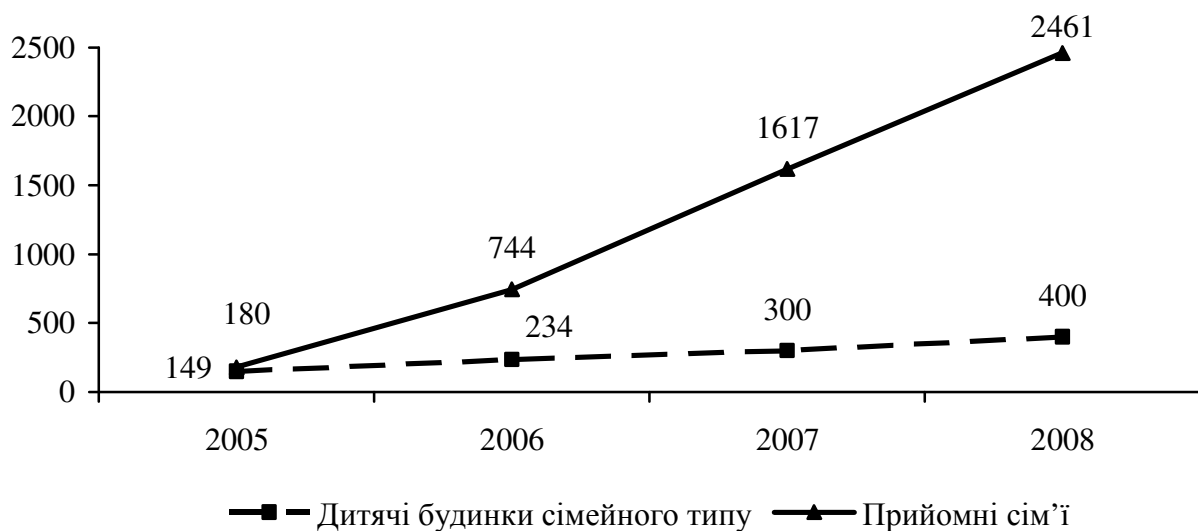
З метою вивчення ситуації щодо матеріального забезпечення дітей, які виховуються під опікою, піклуванням, Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини у 2008 році проаналізовано стан виплати соціальної допомоги таким сім'ям. Встановлено, що з 62831 дитини не отримують сьогодні таку допомогу 7688 дітей (12,2%). Службам у справах дітей облдержадміністрацій доручено проаналізувати причини таких невиплат державних коштів персоніфіковано щодо кожної дитини і подати інформацію до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини. Контроль за цим питанням з боку Департаменту є постійним.

Враховуючи, що опіка і піклування є найбільш поширеною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та високу готовність населення країни до встановлення опіки над дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, необхідно розробити й запровадити механізм соціального супроводу сімей опікунів, піклувальників залежно від віку опікунів, створених умов для виховання і проживання дітей у родині. Крім того, проведення контролю за умовами проживання та розвитку дитини в сім'ях опікунів, піклувальників обумовлює необхідність чіткого визначення критеріїв ефективності діяльності таких сімей.

Іншими формами сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які інтенсивно розвивалися у 2008 році, є прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу.

Протягом 2008 року продовжувався процес стабільного збільшення кількості прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в усіх регіонах України і, відповідно, дітей у цих формах сімейного виховання (див. рис. 4.1 і табл. 4.1). Якщо порівнювати з 2007 роком, чисельність прийомних сімей зросла на 52% (протягом року створено 844 прийомні сім'ї), чисельність дитячих будинків сімейного типу – на 33% (створено 100 дитячих будинків сімейного типу), дітей у них збільшилось на 58,1% та 32,9% відповідно. Протягом 2008 року в прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу було влаштовано 2556 дитину, що на 402 дитини більше, ніж у 2007 році (2154 дитини). Проти 2005 року чисельність прийомних сімей зросла майже в 13,7 рази, а дитячих будинків сімейного типу – у 2,7 рази, і, відповідно, дітей у них – в 14 та 2,5 рази.

У цілому, на кінець 2008 року в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу виховувалося 6655 дітей або 6,4% від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (у 2007 році – 4521 дитина або 4,4% від загальної кількості дітей-сиріт та дітей-позбавлених батьківського піклування).

Рис. 4.1. Кількість прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу (на кінець року)

(За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

Таблиця 4.1

Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в сім'ях громадян

(за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

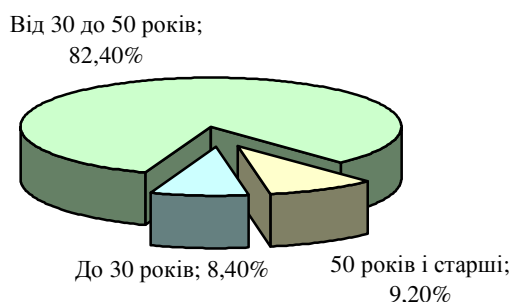
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Загальна кількість прийомних сімей станом на кінець року	45	70	131	180	744	1617	2461
Кількість дітей (осіб), які виховуються в прийомних сім'ях станом на кінець року	64	129	240	288	1152	2561	4050
Загальна кількість дитячих будинків сімейного типу станом на кінець року	112	123	127	149	234	300	400
Кількість дітей (осіб), які виховуються в дитячих будинках сімейного типу станом на кінець року	1132	917	960	1025	1462	1960	2605

За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, найбільше дітей у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу (від

загального числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що проживають на відповідній території) виховується: в Чернівецькій області – 13,0%, Тернопільській – 12,1%, Закарпатській – 12,0%, Рівненській – 10,9%, Кіровоградській, Черкаській – 10,4%, Волинській – 9,7%, Житомирській – 9,1% областях. Найменше: у Донецькій – 3,3%, Луганській, м. Києві – 4,1%, Запорізькій – 4,4%, Дніпропетровській, Івано-Франківській – 4,5%, Одеській – 4,7% областях, АР Крим – 5,0%. (див. Додаток 2, табл. 21)

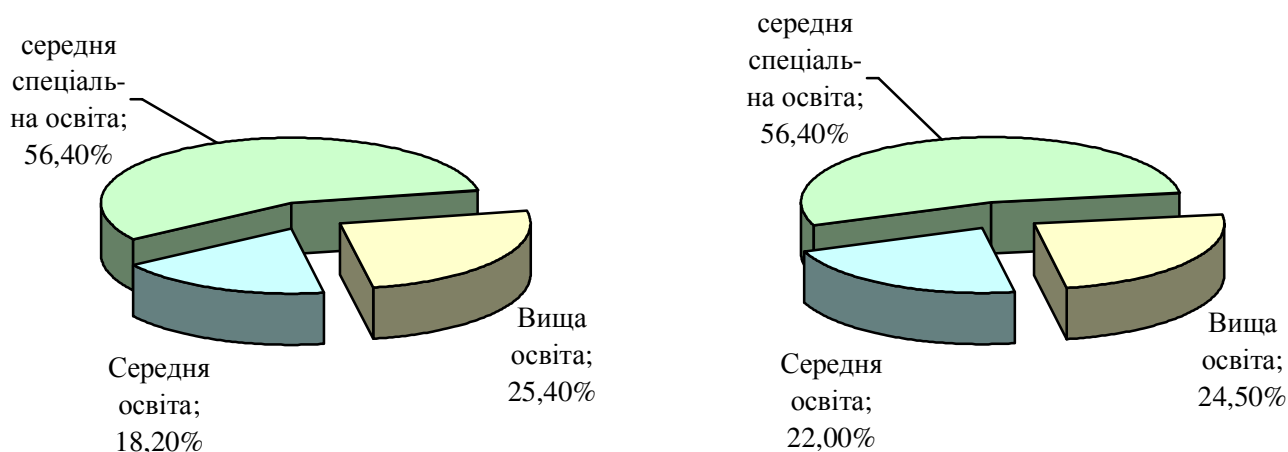
Стійка тенденція до зростання кількості дітей, які влаштовуються на виховання в сім'ї громадян, обумовлена, насамперед, готовністю населення країни до прийняття на виховання у свої сім'ї дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, чітким розмежуванням функцій між службами у справах дітей і центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у процесі створення та забезпечення діяльності прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, запровадженням обов'язкового навчання кандидатів у прийомні батьки та батьків-вихователів і соціального супроводження таких сімей, упорядкуванням контролю за станом утримання, виховання та розвитку дітей у таких сім'ях, зміною системи фінансування прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу.

Аналіз соціально-демографічних характеристик батьків-вихователів і прийомних батьків та дітей, яких вони виховують здійснений фахівцями Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини у 2008 році, засвідчує, що різниці у віці прийомних батьків та батьків-вихователів не простежується. Переважна їх більшість у віці від 30 до 50 років, тобто у стані активної працездатності (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Вік прийомних батьків та батьків-вихователів
(за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

За рівнем освіти між батьками-вихователями та прийомними батьками немає значних розбіжностей (рис. 4.3). Кожен четвертий (25%) з них має вищу освіту, більше 50% – середню спеціальну освіту. У кожного п'ятого (із загального числа тих, що мають вищу й середню спеціальну освіту) є педагогічна освіта.

Батьки-вихователі

Прийомні батьки

Рис. 4.3. Освітній рівень прийомних батьків та батьків-вихователів
(за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

У той же час приблизно п'ята частина батьків-вихователів та прийомних батьків має середню освіту. Хоча законодавством і не передбачено наявності відповідної освіти як обов'язкової умови для створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, проте рівень освіти батьків є одним із чинників, який безпосередньо впливає на якість функціонування прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу.

Аналіз вікових характеристик дітей, які виховуються у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, свідчить, що переважна більшість у них – це діти, старші 6 років. Із загальної кількості дітей у прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу на початок 2009 року:

- до 6 років – 1599 дітей (24,0%)

- від 6 до 18 років – 4873 (73,2%)
- від 18 до 23 років – 183 (2,8%).

Враховуючи, що усиновлюються переважно діти молодшого віку, то для дітей, старших 6 років, улаштування в прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу часто є чи не єдиною можливістю реалізувати своє право на виховання в сім'ї. За гендерною ознакою в прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу виховується приблизно 55,0% дівчаток, і 45% – хлопчиків.

Аналіз створення дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей за типом поселення свідчить, про їх паритетне співвідношення в містах і сільській місцевості. У містах – 191 дитячий будинок сімейного типу і 1180 прийомних сімей, у сільській місцевості – 209 і 1281 відповідно.

Слід відмітити появу протягом останніх років позитивних тенденцій у створенні й функціонуванні прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Серед загальної чисельності дітей, яких влаштовують у прийомні сім'ї або дитячі будинки сімейного типу, зростає частка дітей із притулків для дітей. Так, за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, з 5342 дітей, улаштованих у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу упродовж трьох останніх років, майже кожна четверта дитина (1402 дитини) – з притулків для дітей. Тільки у 2008 році в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу було влаштовано 720 дітей (2007 рік – 468 дітей), які виховувалися у притулках для дітей. Передача їх на виховання до прийомних сімей або дитячих будинків сімейного типу дає можливість забезпечити дитину від улаштування до інтернатного закладу та усунути ризики повторного потрапляння до притулку для дітей.

Протягом останніх років зросла також кількість дитячих будинків сімейного типу, які створюються на базі прийомних сімей. За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, протягом 2007 року 18 сімей змінили статус прийомних на дитячі будинки сімейного типу, а протягом 2008 року – вже 56. Характерним це є для Дніпропетровської, Донецької,

Вінницької, Київської, Кіровоградської, Сумської, Харківської, Черкаської, Чернігівської областей.

Позитивною тенденцією останніх років є зростання загальної кількості дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях. Їх чисельність протягом 2008 року збільшилась майже вдвічі. Якщо на початок 2008 року в таких сім'ях виховувалось 76 дітей-інвалідів, то на початок 2009 року – вже 131 дитина.

Поступово зростає кількість прийомних сімей, які приймають на виховання ВІЛ-інфікованих дітей або дітей, народжених від ВІЛ-інфікованих батьків: на початок 2008 року функціонувало 5 сімей, у яких виховувалося 11 ВІЛ-інфікованих дітей (Донецька, Черкаська області, АР Крим, м. Київ), на початок 2009 року – 12 сімей, які виховують 20 ВІЛ-інфікованих дітей (Донецька, Черкаська, Харківська області, АР Крим, м. Київ, м. Севастополь).

Збільшення чисельності прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, які взяли на виховання дітей-інвалідів або ВІЛ-інфікованих дітей, потребує посиленої уваги з боку соціальних працівників при здійсненні їх соціального супроводу. У цих випадках соціальний працівник повинен мати достатній обсяг знань щодо особливостей фізичного та психічного розвитку дітей такої категорії.

Щорічно збільшується чисельність дітей, які вибувають із прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Так, у 2007 році з прийомних, сімей та дитячих будинків сімейного типу вибуло 247 дітей, у 2008 році – 422 дитини. За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, з 422 дітей, які вибули протягом 2008 року з прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу:

- 33 дитини усиновлено, з них 25 – прийомними батьками та батьками-вихователями (у 2007 р. усиновлено громадянами України 17 дітей, з них 15 - прийомними батьками та батьками-вихователями);

- 14 дітей – повернуто в біологічну сім'ю (2007 р. – 10 дітей);
- 39 дітей – передано під опіку або піклування родичам (2007 р. – 24 дитини);
- 34 дитини – вступили до навчальних закладів на навчання – в ліцеї, технікуми, ПТУ, вищі навчальні заклади (2007 р. – 15 дітей);
- 68 дітей – досягли повноліття;
- 10 дітей – набули повної цивільної дієздатності у зв'язку з одруженням;
- 1 дитина – померла;
- 19 дітей – влаштовані в заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та заклади соціального захисту дітей (що на 9 дітей менше проти 2007 року), з них 5 дітей – за висновком психолого-медико-педагогічної комісії;
- 204 дитини – у зв'язку зі зміною статусу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (2007 р. – 93 дитини).

Посиленої уваги й турботи з боку органів опіки та піклування потребують діти з прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, які вибули по досягненню ними повноліття. У 2008 році із 68 дітей, які досягли повноліття або закінчили навчальний заклад у віці від 18 до 23 років: 5 дітей (7,4%) – працевлаштовані, 30 дітей (44,1%) – закінчили навчальні заклади. Питання їх працевлаштування та забезпечення житлом є першочерговими для державних органів.

Одним із питань якості функціонування прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, яке перебуває під контролем Державного департаменту з питань усиновлення та захисту прав дитини, є житлове забезпечення дитячих будинків. Відповідно до законодавства приміщення для створення дитячого будинку сімейного типу має надаватися батькам-вихователям органом виконавчої влади як службове житло. Бюджетним кодексом України виділення з державного бюджету коштів на придбання або будівництво житла для створення дитячих будинків сімейного типу не передбачено. Аналіз житлового забезпечення дитячих будинків сімейного типу, проведений у 2008

році Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини, засвідчив, що зростає активність громадян, які готові приймати дітей для виховання на власну житлову площу. Так, 60,8% дитячих будинків сімейного типу створені й функціонують завдяки власній житловій площі батьків-вихователів. Усі діючі дитячі будинки сімейного типу в Чернівецькій області (10), Івано-Франківській (2), м. Севастополі (1) створені на власній житловій площі батьків-вихователів. Переважна більшість дитячих будинків сімейного типу створені на власній житловій площі батьків-вихователів у Харківській, Вінницькій, Волинській, Чернігівській областях. Створення дитячих будинків сімейного типу на власній житловій площі батьків-вихователів вимагає від державних службовців більш зважених і продуманих форм здійснення соціального супроводження та функцій контролювання.

У 2008 році на законодавчому рівні були вирішенні нагальні проблеми функціонування прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу. За ініціативи Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту й підтримки Міністерства фінансів України Урядом удосконалено порядок призначення і виплати допомоги на дітей, які виховуються у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, і грошового забезпечення прийомним батькам та батькам-вихователям (постанова Кабінету Міністрів України від 03.12.2008 р. № 1046 "Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 81"). Завдяки цьому рішенню у 2009 році не було затримки надходження коштів прийомним сім'ям та дитячим будинкам сімейного типу на початку року. У 2008 році була також вирішена проблема пенсійного забезпечення батьків-вихователів та прийомних батьків – було розроблено й законодавчо закріплено порядок сплати пенсійних внесків.

З моменту започаткування інституту прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу здійснювалася підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі й соціальне супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. За даними Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, у 2008 році до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та

молоді з питань створення прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу звернулися 1558 осіб та 2233 сім'ї, з яких 787 осіб та 1405 сімей було взято на облік (50,5% і 63% відповідно). Протягом 2008 року в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді були підготовлені й отримали рекомендації регіональних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді 312 осіб і 947 сімей. Також 5 осіб та 3 сім'ї в Автономній Республіці Крим, Черкаській області та м. Севастополь пройшли додаткову підготовку за Програмою підготовки кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі щодо виховання ВІЛ-інфікованих дітей.

У ході соціального супроводження дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей за допомогою фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді 582 дитини-вихованці (21,8% від загальної чисельності дітей-вихованців) і 751 прийомна дитина (18% від загальної кількості прийомних дітей) установили/відновили стосунки з біологічними родичами; 266 дітей-вихованців (9,9%) та 211 прийомних дітей (5%) були підготовлені до самостійного життя після виходу з дитячого будинку сімейного типу; 264 дітям-вихованцям (9,8%) та 558 прийомним дітям (13,4%) була надана допомога у вирішенні юридичних питань і проблем захисту майнових прав.

Законодавством передбачено також підвищення кваліфікації прийомних батьків і батьків-вихователів. У 2008 році Державною соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді було визначено кількість прийомних батьків, батьків-вихователів, які потребують проходження навчання з метою підвищення їх компетенцій. За даними регіональних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2008 році зазначена кількість становила 1131 особу із числа прийомних батьків, 309 – батьків-вихователів. Проте у 2008 році такими центрами було проведено навчання тільки 356 прийомних батьків (що становить 31% від потреб) і 163 батьків-вихователів (що становить 53% від потреб) за Програмою підвищення кваліфікації прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. До основних причин зменшення кількості прийомних батьків та батьків-вихователів, які пройшли навчання за Програмою

підвищення кваліфікації слід віднести брак фінансового забезпечення центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді на проведення навчання та відсутність достатньої кількості підготовлених тренерів.

Наведені дані свідчать про необхідність активізації діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо ресурсного забезпечення проведення навчання кандидатів у опікуни, піклувальники, прийомні батьки й батьки-вихователі та підвищенні кваліфікації прийомних батьків і батьків-вихователів. При підготовці кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі та опікуни виникає потреба в залученні інших фахівців, зокрема юристів, психологів, медичних працівників, досвідчених прийомних батьків та батьків-вихователів для обміну досвідом. Потребують удосконалення програми проведення підготовки кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі й підвищення їх кваліфікації з урахуванням потреб та особистісних характеристик дітей, які потребують улаштування в сім'ю, і потреб самих кандидатів (індивідуальні особливості дитини, вік, стать та кількість дітей, які можуть бути влаштованими в сім'ю). Потребує також удосконалення процедура взаємодобору батьків та дітей.

Досвід розвитку сімейних форм виховання виокремлює ряд проблемних питань соціального супроводу прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу. Щорічне збільшення кількості прийомних сімей, у яких дітей виховує одинока мати або одинокий батько (у 2008 році одинокими особами створено 222 сім'ї або 26,3% від загального числа створених протягом року) обумовлює посилену увагу до здійснення соціального супроводу таких сімей, оскільки він має свої особливості й вимагає від соціального працівника високого професійного рівня для забезпечення успішної адаптації прийомної дитини та підготовки їх до виходу в самостійне життя. Особливої уваги соціального працівника також потребує здійснення соціального супроводу сімей, де виховуються діти підліткового віку. Протягом останніх трьох років невпинно зростає число дітей, вихованців притулків для дітей, які влаштовуються в сімейні форми виховання. Ця практика потребує проведення відповідного

відбору і підготовки кандидатів на створення прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу, з огляду на особливості розвитку й поведінки таких дітей, що, безумовно, визначає специфіку їх соціального супроводу.

Враховуючи, що практично половина прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу знаходиться в сільській місцевості, досить гостро постає питання забезпечення соціального супроводження таких сімей. Це зумовлено віддаленістю сільських населених пунктів від центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й відсутністю соціальних працівників у селах. Як правило, працівники центрів соціальних служб у таких випадках вдаються до телефонного спілкування з батьками, визначаючи це видом соціального супроводження. Однак, виключно телефонне спілкування і консультування не може розглядатися як соціальний супровід.

Вирішення вищезазначених проблемних питань у процесі підготовки, підвищенні кваліфікації та соціальному супроводі опікунів, піклувальників, прийомних батьків та батьків-вихователів дозволить підвищити якість функціонування опікунських й прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу.

РОЗДІЛ 5. РЕФОРМУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Обмежені можливості соціалізації дітей в інтернатних закладах, позитивний досвід упровадження сімейних форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, обумовив прийняття у 2007 році Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Метою Програми є створення у період до 2017 року умов для реалізації державних гарантій і конституційних прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Реалізація Програми здійснюється за певними напрямками і передбачає:

- забезпечення пріоритетності сімейного влаштування дитини;
- реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- профілактика виходу дитини з біологічної родини – робота із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах;
- забезпечення соціальної підтримки випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- робота з попередження і ліквідації дитячої безпритульності.

Реформування системи закладів проводиться чотирма етапами:

перший – вивчення і поширення відповідного міжнародного досвіду, удосконалення діяльності закладів, влаштування дітей у сім'ї громадян (один рік);

другий – створення нормативно-правової бази, регулювання діяльності закладів, пошук додаткових джерел для фінансування заходів, визначених Програмою, у тому числі за участю міжнародних організацій (один–два роки);

третій – створення закладів нового типу, переведення до них дітей, перепідготовка педагогічних і соціальних працівників (три–чотири роки);

четвертий – перепрофілювання закладів та оптимальне їх використання (сім–вісім років).

Відповідно до Програми на першому етапі реформи (2008–2009 роки) передбачається виконання таких завдань:

- посилення превентивної роботи із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, з метою зменшення кількості дітей, вилучених із сімейного оточення;

- забезпечення реалізації права дітей на виховання в сім'ї громадян за місцем походження дитини;

- розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- удосконалення системи надання соціальних послуг сім'ям із дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах;

- проведення моніторингу ефективності функціонування інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- оцінка потреб вихованців закладів;

- вивчення стану матеріально-технічної бази інтернатних закладів у кожному регіоні;

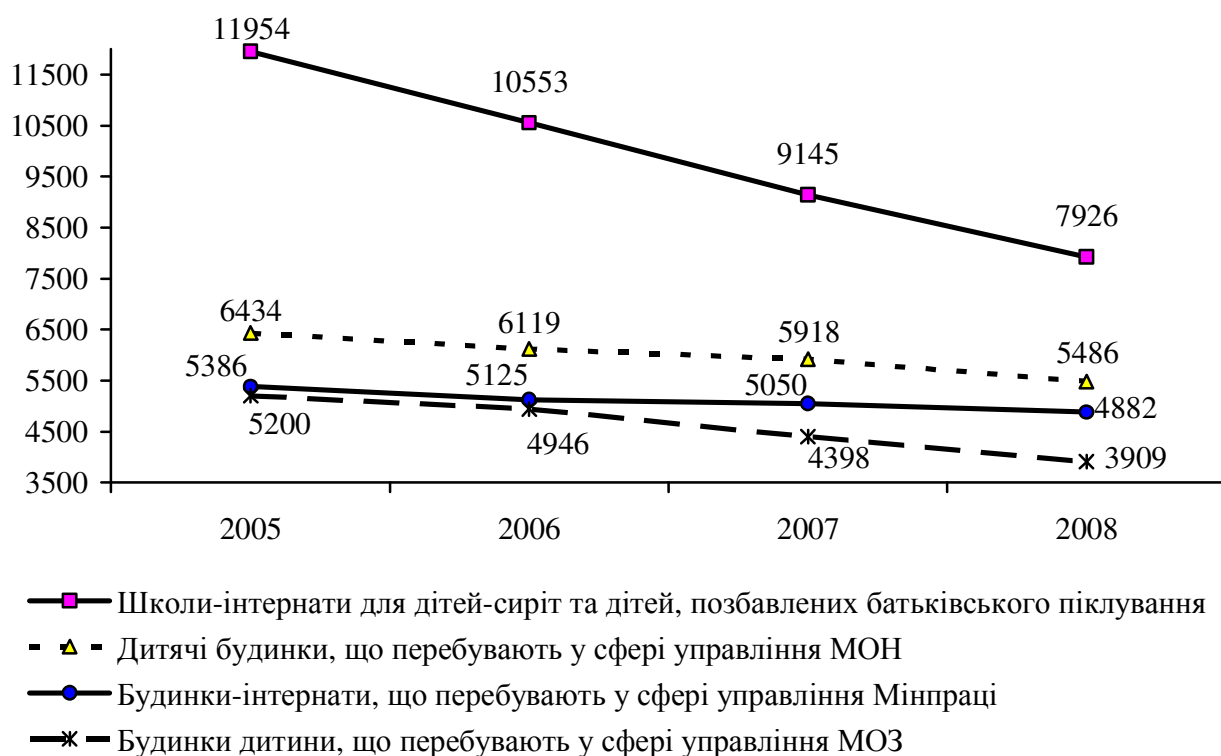
- запровадження системи ведення соціальних паспортів вихованців інтернатних закладів;

- забезпечення соціального супроводження випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Незважаючи на те, що реформа тільки розпочалася, певні позитивні зміни у реформуванні закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування вже спостерігаються. У 2008 році продовжилась тенденція попередніх років щодо зменшення чисельності вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та їх загальної чисельності. (рис. 5.1). Проти 2005 року зменшилася кількість вихованців:

- шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – на 33,7%;

- будинків дитини – на 24,8%;
- дитячих будинків – на 14,7%;
- будинків-інтернатів системи Мінпраці – на 9,4%.

Рис. 5.1. Кількість вихованців інтернатних закладів
 (у загальній чисельності дітей, які перебувають у закладах, крім сиріт враховані діти, що мають батьків)
 (за даними Державного комітету статистики України і Міністерства праці та соціальної політики України)

Незважаючи на зменшення кількості вихованців, інтернатна система залишається однією з вагомих елементів державної системи захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Крім того, збереження тенденції щодо переважного усиновлення здорових дітей, збільшення хворих дітей у будинках дитини, які потребують тривалого медичного нагляду та реабілітації, збереження потреби в реабілітаційних заходах дітей, які за віком були переведені з будинків дитини до навчальних закладів і закладів соціального захисту, обумовлюють існування розгалуженої мережі закладів для хворих дітей та дітей із вадами фізичного й розумового розвитку і в майбутньому.

У 2008 році в системі Міністерства охорони здоров'я України функціонувало 48 будинків дитини (закладів охорони здоров'я для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, а також дітей із вадами фізичного та розумового розвитку) на 5728 місць. На кінець 2008 року в будинках дитини перебувало 3909 дітей, з них: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування – 68,5% (2679 дітей) (2005 рік – 69,3%), батьківські діти (діти з малозабезпечених сімей, неповних сімей, сімей соціального ризику) – 31,5% (2005 рік – 30,7%).

До 2004 року включно рух вихованців у будинках дитини був негативним (окрім 2001 року), тобто дітей більше поступало, ніж вибувало. Лише з 2005 року намітилась тенденція до позитивного сальдо в русі дітей у будинках дитини. У 2008 році кількість дітей, які поступили до будинків дитини, склала 2543 особи, що на 14,5% менше проти 2005 року (2974 дитини).

Позитивна динаміка руху вихованців, яка спостерігалася протягом останніх трьох років, збережена і у 2008 році (табл. 5.1.), надійшло до будинків дитини 2543 дитини-сироти, вибуло на 446 дітей більше (2989 дітей). Найбільша частка дітей серед тих, які поступили до будинків дитини у 2008 році, віком 0–12 міс. (63%).

У цілому, за даними Міністерства охорони здоров'я України, у структурі контингенту вихованців будинків дитини за віком найбільшу групу складають діти віком від 1 року до 3 років (48,9%), діти 3 роки і старші – 27,1% і діти від 0 до 12 місяців – 24%.

Аналіз вибуття дітей з будинків дитини засвідчив, що кількість вихованців, яких забрали батьки чи які були усиновлені, узяті під опіку, улаштовані у прийомну сім'ю та в дитячий будинок сімейного типу, значно перевищує чисельність вихованців, переведених по досягненню граничного віку в заклади освіти, заклади соціального забезпечення та інші заклади (в інший будинок дитини).

У цілому серед вибулих з будинків дитини протягом 2008 року було 13,8% вихованців, яких забрали батьки, 48,2% – усиновлених, 14,5% – узятих

під опіку, 7,9% – улаштованих у прийомну сім'ю, 1,4% – улаштованих у дитячі будинки сімейного типу, 8,4% – переведених по досягненню граничного віку в заклади освіти, 5,1% – у заклади соціального забезпечення, 0,7% – у інші заклади (в інший будинок дитини).

Таблиця 5.1

Рух вихованців у будинках дитини протягом 2008 року
(за даними Міністерства охорони здоров'я України)

Адміністративні території	Надійшло дітей до будинків дитини					Вибуло з будинків дитини				
	Усього	У тому числі віком			Спеціалізованих БД	Усього	У тому числі віком			Спеціалізованих БД
		0-12 міс.	1-3 роки	3 роки і старші			0-12 міс.	1-3 роки	3 роки і старші	
Україна	2543	1601	805	137	2237	2989	530	1357	1102	2578
АР Крим	111	70	36	5	58	141	41	67	33	79
Вінницька	59	31	21	7	59	53	4	17	32	53
Волинська	12	4	8	0	12	26	4	9	13	26
Дніпропетровська	273	161	84	28	273	320	54	135	131	320
Донецька	272	193	76	3	272	356	32	199	125	356
Житомирська	93	59	29	5	26	111	11	46	54	26
Закарпатська	65	30	35	0	0	76	1	18	57	0
Запорізька	163	106	56	1	163	166	48	85	33	166
Ів.-Франківська	25	16	8	1	0	26	4	10	12	0
Київська	50	30	20	0	50	68	9	35	24	68
Кіровоградська	125	73	41	11	125	108	20	52	36	108
Луганська	130	82	44	4	105	168	57	64	47	116
Львівська	62	36	17	9	62	60	17	21	22	60
Миколаївська	77	42	32	3	77	103	9	54	40	103
Одеська	229	162	49	18	229	253	41	92	120	253
Полтавська	69	31	31	7	69	62	11	39	12	62
Рівненська	71	44	22	5	71	84	9	35	40	84
Сумська	76	59	17	0	76	87	31	39	17	87
Тернопільська	33	18	12	3	33	39	4	10	25	39
Харківська	138	109	23	6	67	201	39	109	53	91
Херсонська	51	30	17	4	51	67	16	29	22	67
Хмельницька	62	30	29	3	62	63	3	30	30	63
Черкаська	63	42	20	1	63	86	14	49	23	86
Чернівецька	32	18	12	2	32	41	6	17	18	41
Чернігівська	67	30	31	6	67	65	5	29	31	65
Київ	84	58	21	5	84	99	15	43	41	99
Севастополь	51	37	14	0	51	60	25	24	11	60

Специфічними закладами для дітей, позбавлених батьківського піклування, є будинки дитини при виправних колоніях для засуджених жінок, які перебувають у сфері діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. Відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України до

зазначених колоній направляються засуджені жінки з вагітністю понад чотири місяці, які можуть поміщати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років.

За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань, станом на 1 січня 2009 року в будинках дитини перебувало 57 дітей, з яких: при Чорноморській виправній колонії (№ 74) Одеської області – 40, при Чернігівській виправній колонії (№ 44) Чернігівської області – 17. Влаштування дітей, які виховуються в будинках дитини після досягнення ними 3-річного віку, проходить за безпосереднім контролем органів опіки та піклування. У разі надання родичами дитини відповідних документів, які гарантують забезпечення дитині належних умов проживання й виховання, вирішується питання щодо передачі їм дитини під опіку. В іншому випадку дитина направляється до дитячого будинку.

За даними Державного комітету статистики України, у системі Міністерства освіти і науки України функціонує 166 закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у тому числі:

- 115 дитячих будинків (115 у 2007 році), у яких виховувалося 5486 дітей (2007 рік – 5918);
- 51 загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (2007 рік – 53), у яких виховувалося 7926 дітей (2007 рік – 9145)⁵.

Крім того, за даними Міністерства освіти і науки України, в системі освіти функціонують 37 спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у яких виховується 5,8 тис. вихованців з вадами психофізичного розвитку (2007 рік – 5,7 тис.); 2 санаторні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у них – 200 вихованців.

Найменші за віком діти-сироти і діти, позбавлені батьківського

---

⁵ У загальній чисельності дітей, які перебувають у закладах, крім сиріт враховані діти, що мають батьків.

піклування, виховуються в 115 дитячих будинках з контингентом – 5486 дітей, з них 4212 дітей (76,8%) – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Серед дитячих будинків заклади:

- загального типу – 94 (4330 вихованців);
- санаторні – 1 (122 вихованці);
- спеціальні – 20 (1034 вихованці);

Процеси реформування, спрямовані на відмову від переміщення дітей із закладу в заклад, сприяють тому, що стає традиційним забезпечення проживання дітей, які досягли шкільного віку, у дитячому будинку разом зі своїми меншими братами й сестрами, що поступово перетворює дитячі будинки на заклади змішаного типу для дітей дошкільного і шкільного віку. Так, за даними Міністерства освіти і науки України, із числа вихованців дитячих будинків 1879 дітей – віком до 6 років, 3193 – віком від 7 до 15 років, 414 – 16-річні та старші.

Аналіз вибуття дітей із дитячих будинків у 2008 році засвідчив, що в 2 рази зросла проти 2006 року кількість усиновлених дітей (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Динаміка руху вихованців дитячих будинків у 2006–2008 роках
(За даними Міністерства освіти і науки України)

№	Рік	2006	2007	2008
	Було вихованців на 1 січня	6434	6119	5918
	Прибуло	1969	2124	1915
	Вибуло, з них:	2284	2325	2347
1.	до ВНЗ	48	62	56
2.	до ПТНЗ	263	291	274
3.	до спеціальних ПТНЗ	61	33	48
4.	до інших дитячих будинків	644	459	457
5.	працевлаштовано	66	24	42
6.	до батьків	432	355	370
7.	під опіку	311	283	235
8.	усиновлено	328	629	663
9.	з інших причин	131	189	202
	На кінець року	6119	5918	5486

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку виховуються у школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У 2008 році нараховувався 51 заклад, у яких навчалося 7926 учнів, з них 7489 дітей, або 94,5% – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Якщо порівнювати з 2007 роком (53 заклади, 9145 дітей), відбулося скорочення вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на 13%.

Аналіз руху учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, свідчить про появу протягом останніх років позитивних тенденцій: зменшення чисельності дітей, які були влаштовані до цих закладів (у 2008 році було влаштовано на 10% менше дітей, ніж у 2006 році) та збільшення кількості дітей, які усиновлюються зі шкіл-інтернатів – проти 2006 року кількість таких дітей у 2008 році збільшилася майже вдвічі (див. табл. 5.3).

Таблиця 5.3

**Динаміка руху учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей,
які залишилися без батьківського піклування
(За даними Міністерства освіти і науки України)**

Рік		2006	2007	2008
Було учнів на 1 січня		11954	10553	9145
Прибуло		1999	1931	1792
Вибуло, з них:		3400	3339	3011
1	до ВНЗ	338	353	360
2	до ПТНЗ	1597	1455	1234
3	до спеціальних ПТНЗ	85	53	37
4	до інших дитячих	457	437	374
5	працевлаштовано	47	47	33
6	до батьків	252	182	159
7	під опіку	279	277	228
8	усиновлено	175	322	341
9	з інших причин	170	213	245
На кінець року		10553	9145	7926

Відповідно до цього відбулися зміни у віковому складі вихованців інтернатних закладів. Так, за даними Міністерства освіти та науки України у

2007-2008 навчальному році на 2% зменшилась кількість дітей дошкільного віку, які виховуються в інтернатних закладах. У той же час незначною мірою зменшується кількість дітей віком від 7 до 15 років (на 0,2%) та дітей віком від 16 років (на 0,3%).

Особливої уваги й державної турботи потребують діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, з вадами психофізичного розвитку. Для таких дітей надто складно підшукати альтернативу державному утриманню, тому можна передбачити функціонування спеціальних закладів ще не один рік.

За даними Держаного комітету статистики України, у 2008 році в системі Міністерства освіти і науки України для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, функціонувало 387 спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів), у тому числі 339 шкіл-інтернатів. У зазначених закладах навчалось 48602 дитини, з них дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – 9131, у т.ч. у школах-інтернатах – 8833 (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у спеціальних школах-інтернатах усіх типів
(за даними Міністерства освіти і науки України)

Тип інтернатного закладу:	2004	2008
- для розумово відсталих	7502	6041
- для сліпих	53	41
- для дітей зі зниженим зором	559	545
- для глухих	112	146
- для дітей зі зниженим слухом	48	39
- для дітей з порушенням опорно-рухового апарату	260	265
- для дітей з тяжкими порушеннями мовлення	406	332
Школи інтенсивної педагогічної корекції	1987	1722

У системі Міністерства праці та соціального захисту населення відсутні заклади, які опікуються виключно дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими

батьківського піклування, але із загальної чисельності дітей з вадами фізичного та розумового розвитку в 55 дитячих будинках-інтернатах перебуває на повному державному утриманні 2137 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Слід зазначати, що із загальної кількості вихованців будинків-інтернатів (7125 дітей) майже 4,8 тис. вихованців віком від 4 до 18 років та понад 2,7 тис. підопічних молодіжних відділень віком від 18 до 35 років.

Зі зменшенням кількості загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та чисельності їх вихованців продовжується процес їх розукрупнення. Так, за даними Міністерства освіти і науки України середня наповнюваність шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зменшилася з 250 вихованців у 2006 році до 200 вихованців у 2008 році. У деяких школах-інтернатах кількість вихованців зменшилася до 50 осіб, що дає змогу створювати в закладах умови, наближені до сімейних. Прикладом цього є спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 12 для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (м. Київ), два дитячі будинки, наповнюваність яких становить по 20 вихованців, у Луганській області.

Міністерством освіти і науки України впроваджено ряд програм щодо реорганізації існуючих закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і створення закладів нового типу. Так, розглядається питання реорганізації Бучанської спеціалізованої загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з поглибленим вивченням іноземних мов (Київська область) у навчально-виховний комплекс «Спеціалізована загальноосвітня школа I-III ступенів-дитячий садок «Логос» та Цюрупінської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-II ступенів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у загальноосвітню школу I-III ступенів та дитячий будинок тощо.

На базі Володимир-Волинської загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створений єдиний в Україні експериментальний майданчик регіонального рівня щодо створення

закладу нового типу «Центр освіти і соціально-педагогічної підтримки» для дітей соціально незахищених категорій. З метою ефективного використання матеріально-технічної бази закладу та його педагогічного потенціалу до освітнього процесу залучено дітей дошкільного і шкільного віку із сімей. Для задоволення потреб громади регіону організовано навчання дітей дошкільного віку з вадами мовленнєвого та розумового розвитку. Поряд із цим у структурі закладу нового типу функціонує центр «Осередок соціальної адаптації, комплексної реабілітації та подальшого влаштування дітей», у якому вивчається можливість повернення дітей у біологічну сім'ю.

Для забезпечення успішної соціалізації дітей в умовах інтернатних закладів протягом 2007–2009 років на базі Бердичівської загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (Житомирська обл.), проводиться освітній експеримент «Формування та розвиток особистісних компетенцій в умовах інтернатного закладу».

Для забезпечення спільного проживання й виховання братів і сестер у Роменській загальноосвітній школі-інтернаті I–III ступенів, Хоружівському дитячому будинку для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (Сумська область) працюють родинні групи. Сімейні групи відкрито й у Мізоцькій спеціальній школі-інтернаті Рівненської області; у трьох малокомплектних дитячих будинках Луганської області для 50 дітей створено умови, максимально наближені до сімейних.

Прикладом упровадження експерименту зі створення й забезпечення діяльності закладів нового типу є сімейно-орієнтовані дитячі будинки в Черкаській (м. Канів) та Кіровоградській областях (м. Кіровоград). Дитячі будинки створені в межах реалізації проекту «Реформування державної системи інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: значний крок до захисту їхніх прав», що упродовж 2007–2008 років здійснював Український фонд «Благополуччя дітей» спільно з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту за підтримки Європейської комісії. Особливістю функціонування закладів нового типу є те, що вони максимально

наближені до місця проживання дітей, а діти в них виховуються і як члени територіальної громади. Вихованцями закладів нового типу (у м. Кіровограді – 15, а в м. Каневі – 9 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, різного віку) опікуються спеціально підготовлені вихователі (відповідно 9 і 6 осіб).

У Бучанській школі-інтернаті для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Київська область), упроваджується досвід тимчасового проживання старшокласників у соціальному гуртожитку, що сприяє формуванню та закріпленню в дітей життєво необхідних для самостійного життя умінь і навичок.

Значна увага Міністерством освіти і науки України приділяється питанню матеріально-технічного забезпечення діяльності інтернатних закладів. Так, протягом 2008 року на зміцнення матеріально-технічної бази закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виділено кошти з обласних бюджетів Донецької, Запорізької, Миколаївської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Чернігівської, Вінницької, Херсонської областей.

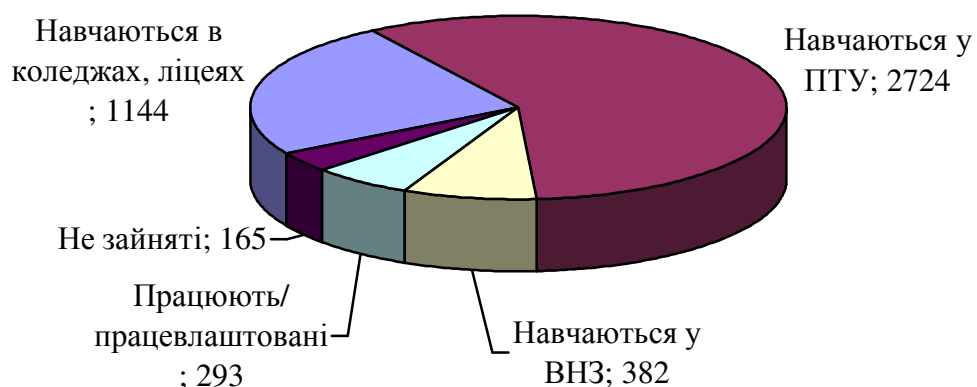
Щорічне зменшення чисельності вихованців інтернатних закладів спричинило появу нової проблеми – вивільнення приміщень та працевлаштування працівників інтернатних закладів. У зв'язку із цим постає проблема збереження існуючих приміщень і педагогічного колективу й перепрофілювання їх у заклади іншого типу – дошкільні або позашкільні. З метою ефективного використання вивільнених приміщень, матеріально-технічної бази закладів, їх педагогічного потенціалу, підтримки родинних стосунків дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, недопущення передчасного закриття інтернатних закладів на першому етапі реформування Міністерство освіти і науки України доручило управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій розглянути можливість відновлення діяльності дошкільних відділень при загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування; реконструкції спальних приміщень у готельні кімнати для проживання дітей за родинним принципом та автономного проживання старшокласників; залучення до навчально-виховного процесу дітей із сімей, особливо із числа тих дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

З метою удосконалення медико-соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й сімей із дітьми раннього віку, які опинилися в складних життєвих обставинах, для забезпечення права кожної дитини на виховання в сім'ї шляхом створення закладу відкритого типу Міністерством охорони здоров'я України за підтримки Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) створено міжвідомчу групу з розробки Концепції реформування будинків дитини, до складу якої увійшли провідні фахівці галузі, представники зацікавлених міністерств та благодійних організацій. Враховуючи наявність покинутих тяжкохворих дітей, які не мають шансів бути усиновленими або виховуватися у прийомній сім'ї чи дитячому будинку сімейного типу через надважкий стан здоров'я і потребують низки лікувальних і реабілітаційних заходів, розроблений проект Концепції реформування будинків дитини на період до 2017 року. Зазначений проект передбачає створення на базі існуючих будинків дитини з підготовленим персоналом, системи реабілітаційних центрів, що будуть мати у складі як групи для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, так і відкриті для доступу та реабілітації групи для хворих дітей із сімей, у тому числі з можливістю короткотермінового стаціонарного їх перебування.

Одним із напрямів державної допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, випускникам інтернатних закладів є надання соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких осіб центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. З метою вивчення ситуації, аналізу потреб та здійснення соціальної роботи з випускниками інтернатних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Державною соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді двічі на

рік проводиться моніторинг подальшого влаштування випускників інтернатних закладів. За даними Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, переважна кількість випускників інтернатних закладів навчається (77%): 49% стали студентами професійно-технічних училищ, 21% навчаються в ліцелях/коледжах, лише 7% стали студентами вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації (рис. 5.2). Влаштувались на роботу по закінченню перебування в інтернатному закладі 5%, незайнятими залишилось лише 3% випускників. У Волинській, Житомирській, Харківській областях узагалі всі випускники навчаються або працюють. Найбільша кількість працюючих випускників – у Донецькій області: з 520 випускників інтернатних закладів 101 працює (19%).

Рис. 5.2. Подальша зайнятість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після закінчення інтернатного закладу

(За даними Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді)

Основною проблемою для випускників інтернатних закладів залишається забезпечення житлом. Моніторинг, проведений Державною соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді у 2008 році, свідчить про неможливість забезпечення безоплатним соціальним житлом громадян, особливо із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які по закінченню інтернатного закладу й терміну перебування в закладах соціального обслуговування фактично залишаються на вулиці. Причиною такого стану є

відсутність у регіонах сформованого житлового фонду соціального призначення, системи обліку осіб, які мають право на соціальне житло (соціальний квартирний облік) тощо. За даними моніторингу, на грудень 2008 року лише 24% випускників мають власне житло (проте не завжди воно є придатним для проживання) і лише 17% перебувають на квартирному обліку.

Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюється робота з дітьми-сиротами й дітьми, позбавленими батьківського піклування, особливо із числа випускників інтернатних закладів, спрямована на їх соціальну та психологічну адаптацію, підготовку до самостійного життя. Протягом року курс підготовки до самостійного життя пройшли 4 637 учнів 9–11 класів із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, випускників інтернатних закладів та шкіл соціальної реабілітації.

Найбільш ефективною й оптимальною формою надання соціальної допомоги випускникам інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є індивідуальна робота і соціальний супровід. Протягом 2008 року центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді індивідуальною роботою було охоплено 81% випускників інтернатних закладів. Соціальними послугами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді охоплено 14 639 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, із числа випускників інтернатних закладів та осіб з їх числа, яким були надані послуги з оформлення (відновлення) документів, в налагодженні або відновленні соціальних зв'язків, улаштуванні на навчання або роботу, надана допомога в лікуванні та догляді, а ще – в реєстрації.

Під соціальним супроводом центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2008 році перебували 2169 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, які є випускниками інтернатних закладів, з яких 59% становили діти віком від 15 до 18 років, 41% – особи віком від 18 до 23 років. У ході соціального супроводу з позитивним результатом з обліку було знято 895 осіб із числа випускників інтернатних закладів (40%). З

них, зокрема, було працевлаштовано 194 особи, 465 осіб – влаштовані на навчання, 215 осіб – забезпечені житлом.

З метою забезпечення тимчасовим житлом, надання комплексу соціальних послуг і створення умов для соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років в Україні розвивається мережа соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Протягом 2008 року функціонувало 14 соціальних гуртожитків, у яких перебували 306 осіб, з них 93 – віком від 15 до 18 років (30%), 213 – віком від 18 до 23 років (70%).

З метою подальшого розвитку й посилення роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в напрямку соціальної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно розробити й затвердити в установленому порядку галузевий стандарт надання соціальних послуг щодо соціальної адаптації для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також для осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років; забезпечити ефективне функціонування діючих та відкриття нових соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема в АР Крим, Волинській, Донецькій, Миколаївській, Рівненській, Херсонській, Черкаській областях, м. Севастополі.

Підсумовуючи, слід зазначити, що на вимогу забезпечення індивідуальних потреб вихованців інтернатних закладів окремими відомчими програмами передбачено здійснення індивідуальних форм роботи з дітьми, впроваджуються програми підготовки спеціалістів до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. На рівні експериментальних проектів в окремих закладах проводиться реконструкція, спрямована на забезпечення наближених до сімейних умов проживання вихованців. Проте за інформаційно-аналітичними матеріалами міністерств, у підпорядкуванні яких перебувають заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підкування, не простежується тенденції системного впровадження реформи. Реформування інтернатних закладів стимулюється і впроваджується «ззовні» – Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту. У той же час не існує стимулювання реформи з боку міністерств, у відомстві яких перебувають інтернатні заклади, відсутня зацікавленість у змінах системи з боку працівників інтернатних закладів («внутрішнє» реформування), що є більш дієвим механізмом, ніж привнесення змін ззовні). Саме тому реформування інтернатних закладів відбувається повільними темпами і розглядається переважно лише як зменшення кількості дітей у цих закладах або й просто скорочення їх чисельності.

РОЗДІЛ 6. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я ТА ЗДОРОВИЙ РОЗВИТОК

Реалізація права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на охорону здоров'я та здоровий розвиток залежить від існуючої в країні системи охорони здоров'я дитинства, мережі дитячих медичних закладів, системи державних заходів щодо формування, збереження і зміцнення здоров'я дітей у цілому.

На тлі погіршення здоров'я дітей у країні, стан здоров'я дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є незадовільним, оскільки багато хвороб спричинені станом здоров'я батьків, умовами виходжування вагітності, а також соціальним середовищем тих сімей, у яких батьків позбавляють батьківських прав. Крім того, значну частину дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становлять діти з вадами фізичного та розумового розвитку, від яких відмовилися батьки ще при їх народженні. За даними Міністерства охорони здоров'я України у 94,6% дітей, які влаштовуються на виховання до будинків дитини, виявлені відставання у фізичному та психічному розвитку. Так, частота реєстрації вроджених аномалій, вад розвитку та хромосомних порушень у вихованців будинків дитини за період 2001–2008 років на окремих територіях збільшилась у 2-7 разів. Саме вроджені вади розвитку, хвороби нервової системи, ВІЛ-інфекція та інші захворювання, - є основними причинами влаштування дітей до будинків дитини. Ця категорія дітей потребує не лише ретельного обстеження, лікування, у тому числі хірургічного, але й розпочатої в ранній період медичної реабілітації.

Тенденція до збільшення хворих дітей в будинках дитини, що потребують тривалого медичного спостереження, лікування та отримання комплексу реабілітаційних заходів є стійкою. Так, за даними Міністерства охорони здоров'я України, частота захворювань, виявлених уперше (з розрахунку на 100 вихованців), щорічно збільшується. Якщо у 1993 році цей показник складав 71,6 (на 100 осіб відповідного контингенту), то у 2001 році – 109,7; у 2005 році

– 119,1, а у 2008 році він досяг рівня – 124,22 (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

**Захворюваність і смертність вихованців будинків дитини
(на 100 осіб середньорічного контингенту)
(за даними Міністерства охорони здоров'я України)**

Адміністративні території	Усього хвороб					
	Зареєстровано хвороб усього		Зареєстровано хвороб уперше в житті		Смертність	
	абс.числа	показник	абс.числа	показник	абс.числа	показник
Україна	16417	236,52	8622	124,22	43	0,62
АР Крим	556	174,84	386	121,38	0	0,00
Вінницька	266	162,20	134	81,71	0	0,00
Волинська	158	282,14	50	89,29	0	0,00
Дніпропетровська	1848	266,28	599	86,31	6	0,86
Донецька	2895	370,20	1092	139,64	9	1,15
Житомирська	553	216,02	316	123,44	1	0,39
Закарпатська	193	101,58	151	79,47	1	0,53
Запорізька	907	219,08	541	130,68	3	0,72
Ів.-Франківська	172	242,25	103	145,07	1	1,41
Київська	475	251,32	241	127,51	1	0,53
Кіровоградська	501	206,17	293	120,58	0	0,00
Луганська	657	225,00	472	161,64	2	0,68
Львівська	248	137,78	137	76,11	1	0,56
Миколаївська	687	305,33	310	137,78	0	0,00
Одеська	1325	191,75	777	112,45	2	0,29
Полтавська	372	224,10	269	162,05	0	0,00
Рівненська	405	220,11	314	170,65	1	0,54
Сумська	328	181,22	167	92,27	1	0,55
Тернопільська	158	156,44	85	84,16	0	0,00
Харківська	1115	247,23	579	128,38	3	0,67
Херсонська	256	198,45	230	178,29	3	2,33
Хмельницька	343	213,04	175	108,70	2	1,24
Черкаська	571	328,16	351	201,72	1	0,57
Чернівецька	155	146,23	111	104,72	0	0,00
Чернігівська	436	265,85	246	150,00	1	0,61
Київ	708	290,16	400	163,93	4	1,64
Севастополь	129	112,17	93	80,87	0	0,00

За даними Міністерства охорони здоров'я України у структурі усіх зареєстрованих захворювань у 2008 році превалюють хвороби нервової системи (24,79%), друге місце займають хвороби органів дихання (22,22%), третє місце – уроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення (10,25%).

Динаміка найбільш поширеного захворювання серед дітей-сиріт на гострі респіраторні інфекції верхніх дихальних шляхів є позитивною: захворюваність за період 2001–2008 років знизилась на 12% (у 2004 році – 58,8 на 100

вихованців, у 2008 році – 51,7), що є позитивним моментом в організації медичної допомоги, оскільки ці хвороби легко поширюються в колективах.

Незважаючи на те, що вихованці будинків дитини перебувають під постійним медичним спостереженням, вузькопрофільні спеціалісти проводять їх періодичні поглиблені профілактичні огляди. Результати профілактичних оглядів наведені в табл. 6.2. Звертає на себе увагу, що у третини дітей усіх вікових груп виявляються відставання у фізичному розвитку, а розлади у психічному розвитку майже в 1,5 разу частіше виявляють у віці 1–3 роки і старші, ніж у дітей віком 0–1 рік. У 50,7% дітей виявлені хвороби, які потребують постійного диспансерного нагляду та лікування.

Таблиця 6.2

Результати поглиблених профілактичних оглядів вихованців будинків дитини (на 100 осіб), 2008 р.

(за даними Міністерства охорони здоров'я України)

Найменування окремих хвороб	Діти 0-12 міс.		Діти 1-3 роки		Діти 3 роки і старші	
	абс.числа	показник	абс.числа	показник	абс.числа	показник
Розлади харчування	202	22,52	126	6,46	70	6,59
Рахіт II-III ступенів	73	8,14	60	3,08	2	0,19
Анемія	250	27,87	324	16,62	97	9,13
Відставання в розвитку:						
- фізичному	276	30,76	687	35,24	342	32,17
- психічному	394	43,92	1211	62,13	706	66,41

Протягом останніх років медична допомога вихованцям почала надаватись фахівцями з педіатрії за 11 спеціальностями та забезпечений цілодобовий лікарський нагляд, що дозволило підвищити якість медичного спостереження за дітьми; забезпечити постійне перебування медсестри у групі; забезпечити негайне надання першої долікарської допомоги; розширити обсяг реабілітаційних заходів.

Незадовільний стан здоров'я дітей став причиною високого рівня інвалідності. Станом на кінець 2008 року 997 вихованців отримали статус дитини з особливими потребами. Звичайно, більшість хворих дітей потребують оздоровлення, реабілітаційних заходів, але необхідне санаторно-курортне

лікування протягом 2008 року змогли отримали лише 5,5% дітей, які конче цього потребували.

Одним з інтегральних показників здоров'я є показник смертності. Показник смертності серед вихованців будинків дитини має позитивну тенденцію до зниження на тлі зростаючого показника захворюваності, що свідчить про поліпшення якості надання медичної допомоги, зокрема у випадках тяжкого перебігу хвороби. За період 2005–2008 років рівень смертності знизився на 40% (2005 рік – 1,0 на 100 вихованців, 2008 рік – 0,6).

Загалом, здоров'я дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у будинках дитини, викликає серйозне занепокоєння й потребує розроблення цільових міжгалузевих заходів і більш активного поширення сімейних форм улаштування, оскільки певні види захворювань вимагають постійного довготривалого індивідуального догляду дорослих та батьківської любові.

Що стосується стану здоров'я прийомних дітей і дітей, які виховуються в дитячих будинках сімейного типу, то практично третина дітей мають хронічні захворювання. Так, серед дітей, які виховувалися в дитячих будинках сімейного типу на кінець 2008 року мали різні захворювання 35,7%, серед прийомних дітей цей відсоток склав 24,9% (див. табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Розподіл вихованців дитячих будинків сімейного типу та прийомних дітей за станом здоров'я на кінець 2008 року

(за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

	Вихованці дитячих будинків сімейного типу	У тому числі		Прийомні діти у прийомних сім'ях	У тому числі	
		хлопчики	дівчатка		хлопчики	дівчатка
Усього, осіб	2605	1278	1327	4050	1747	2303
Кількість здорових дітей	1675	797	878	3042	1296	1746
Кількість дітей, які мають захворювання	930	481	449	1008	451	557
у тому числі мають інвалідність	59	29	30	72	32	40
ВІЛ-інфіковані	1	1	-	19	8	11

Інформація про стан здоров'я дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, які перебувають в інтернатних закладах системи Міністерства освіти і науки України та під опікою, відсутня. Однак, з огляду на те, що переважна більшість таких дітей до перебування в інтернатних закладах та під опікою була позбавлена належного батьківського піклування й догляду, можна передбачити існування високого рівня захворюваності серед них.

Зважаючи на незадовільний стан здоров'я дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, держава вживає заходів щодо забезпечення їх права на охорону здоров'я та здоровий розвиток. Відповідно до законодавства країни обов'язковий медичний огляд усіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа здійснюється двічі на рік. У разі потреби таких дітей беруть на диспансерний облік, здійснюють постійний медичний нагляд за ними і проводять своєчасне лікування.

З метою впорядкування питань контролю за організацією та якістю проведення обов'язкових медичних профілактичних оглядів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які знаходяться під опікою держави, забезпечення ефективного щорічного моніторингу стану їх здоров'я, своєчасного проведення комплексу лікувально-профілактичних й реабілітаційних заходів, попередження інвалідності у переважної більшості дітей та повернення їх до сімейних форм виховання, і на виконання основних завдань Указів Президента України від 4 травня 2007 року №376 «Про додаткові заходи щодо захисту прав та законних інтересів дітей» та від 05.05.2008 № 411/2008 «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей», Міністерством охорони здоров'я створені спеціальні експертні медичні комісії для огляду дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28 травня 2009 №366 "Про створення спеціальних експертних медичних комісій для огляду дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та затвердження порядку їх діяльності", державна реєстрація в Міністерстві юстиції України 23 червня 2009 року №562/16578) та затверджений Перелік захворювань, які

дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини при Міністерстві України у справах сім'ї, молоді та спорту (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02.09.2008 р. №510 "Про затвердження Переліку захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини при Міністерстві України у справах сім'ї, молоді та спорту", державна реєстрація в Міністерстві юстиції України 25.11.2008 р. №1126/15817), що підвищує шанси дітей з важкими захворюваннями бути усиновленими.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, щорічно безкоштовно проходять оздоровлення. Так, у дитячих закладах оздоровлення й відпочинку, за даними Державного комітету статистики України, протягом літа 2008 року було оздоровлено 2 020 431 дитину, що складає 41,6% від усієї кількості дітей шкільного віку (у 2007 році – 2 043 643 дітей або 39,9%), з них – 81 187 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (або майже 76% від загальної чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування). Більш ніж половина оздоровлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (58% – 473 80 дітей), було оздоровлено в позаміських оздоровчих таборах та 7% (5537 дітей) у санаторних закладах.

У цілому, за даними Державного комітету статистики України, протягом літа 2008 року в Україні працювало 18,7 тис. дитячих оздоровчих закладів, із них заміських – 686, санаторного типу – 60, профільних – 453, закладів праці та відпочинку – 58, але найбільше закладів з денним перебуванням – 17,2 тис., які було організовано при освітніх закладах на час літніх канікул. Важливо зазначити, що у 2008 році було відновлено роботу семи дитячих закладів оздоровлення, які до початку року використовувалися не за призначенням (в АР Крим, Донецькій, Житомирській, Івано-Франківській, Луганській, Черкаській та Харківській областях).

За даними Міністерства освіти і науки України, влітку 2008 року

оздоровлено 4681 дитина із числа вихованців дитячих будинків (з 5486 дітей на кінець року) та 7262 вихованці (з 7927 дітей на кінець року) шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом переведення їх на дачний режим або перевезенням на дачу (див. табл. 6.4, 6.5).

Таблиця 6.4

**Оздоровлення вихованців дитячих будинків улітку
(2006–2008 роки)**

(за даними Міністерства освіти і науки України)

Рік	Вивезено на дачу	Переведено на дачний режим		
		усього	у тому числі:	
			у місті	у селі
2006	3021	1447	1017	430
2007	3211	1586	1251	335
2008	3184	1497	1088	409

Таблиця 6.5

**Оздоровлення учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей,
позбавлених батьківського піклування, влітку
(2006–2008 роки)**

(за даними Міністерства освіти і науки України)

Рік	Вивезено на дачу	Переведено на дачний режим		
		усього	у тому числі:	
			у місті	у селі
2006	6980	1526	1216	310
2007	7850	796	501	295
2008	6754	908	666	242

За даними Міністерства праці та соціальної політики, у 2008 році літнім оздоровленням було охоплено всіх вихованців дитячих будинків-інтернатів. В оздоровчих закладах було оздоровлено 1083 вихованці, крім того 1138 вихованців під час літнього періоду перебували в батьків. Однак, з огляду на

складні фізичні та розумові вади вихованців дитячих будинків-інтернатів не всі діти змогли виїхати на відпочинок і оздоровлення до інших регіонів, тому в рамках проведення літньої оздоровчої кампанії та з метою зміцнення захисних сил організму в харчовому раціоні 5046 вихованців, які перебували влітку в дитячих будинках-інтернатах, було збільшено вміст свіжих овочів, фруктів, соків, було передбачено п'ятиразове посилене харчування, проведені поглиблені медичні огляди вихованців із залученням лікарів вузьких спеціальностей.

Таким чином, проведений аналіз засвідчив, що стан здоров'я дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потребує посиленої уваги з боку держави. З метою реалізації права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на здоров'я і здоровий розвиток, слід розв'язати питання забезпечення своєчасної діагностики захворювань у дітей, проведення комплексу лікувально-профілактичних та реабілітаційних заходів. Іншим важливим питанням продовжує залишатися підготовка прийомних батьків, батьків вихователів, опікунів та усиновителів до виховання в своїх сім'ях дітей, які мають різні види захворювань.

РОЗДІЛ 7. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, НА ОСВІТУ

Діти-сироти й діти, позбавлені батьківського піклування, як і всі діти України мають право на здобуття дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти. Для забезпечення права дітей на здобуття освіти в Україні функціонує розгалужена система навчальних закладів.

За даними Державного комітету статистики України, 57% від загальної кількості дітей дошкільного віку (міські поселення – 69%, сільська місцевість – 33%) у 2008 році відвідували дошкільні навчальні заклади. Показник охоплення дітей дошкільною освітою у 2008 році зріс проти 2007 року на 3 в.п. в середньому по країні. Найбільший показник охоплення дітей дошкільною освітою у Черкаській області (70%), м. Севастополі (69%), Донецькій, Сумській областях (67%), м. Києві (66%). Найменший – у Івано-Франківській (34%), Львівській (41%), Рівненській (42%) областях.

У цілому в дошкільних навчальних закладах виховувалось 1194,5 тис. дітей, що на 57,1 тис. більше проти 2007 року. Серед загальної кількості дітей, які відвідують дошкільні навчальні заклади всіх типів та форм власності, – 4187 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (див. Додаток 2, табл. 28).

Загальне збільшення показника охоплення дітей дошкільною освітою відбулося завдяки збільшенню чисельності дошкільних навчальних закладів різних типів і форм власності (на початок 2008 року їх у державі функціонувало 15,4 тис. (міські поселення – 6,7, сільська місцевість – 8,8), що на 109 одиниць більше, ніж у 2007 році) та запровадженню різних організаційних форм одержання дошкільної освіти. Зокрема, за даними Міністерства освіти і науки України, попитом у батьків користуються групи короткотривалого перебування дітей, яких у 2008 році функціонувало понад 1,2 тис і які відвідували понад 15,4 тис. дітей. Найбільше таких груп працює в Житомирській (171), Львівській (124), Дніпропетровській (89) і Волинській (87) областях.

У селах, де відсутні дошкільні навчальні заклади, силами працівників системи дошкільної освіти запроваджується соціально-педагогічний патронат сім'ї. Позитивний досвід такої діяльності мають Донецька, Рівненська області. У цілому по Україні у 2008 році соціально-педагогічним патронатом було охоплено понад 113,4 тис. дітей.

Одночасно з позитивними зрушеннями в дошкільній освіті існує ряд проблем. Зокрема, в останні роки у зв'язку зі збільшенням чисельності дітей, особливо вікових груп до 3-х років, виникла нестача місць у дитячих садках, що часто призводить до перевантаження груп дітьми, особливо у великих містах. Крім того, у 2008 році в Україні, за даними Міністерства освіти і науки України, з різних причин не працювало 1199 дошкільних навчальних закладів (з них: 106 перебували на капітальному ремонті, 323 є непридатними для цільового використання, 770 – з інших причин).

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які перебувають під опікою/піклуванням, виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, знаходяться в закладах соціального захисту дітей здобувають загальну середню освіту в загальноосвітніх навчальних закладах. У 2008 році продовжилась тенденція попередніх років щодо скорочення чисельності учнів загальноосвітніх шкіл, обумовлена значним демографічним спадом, хоча кількість загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та форм власності зросла і передусім за рахунок відкриття таких закладів у містах (див. табл. 7.1).

У 2008 році продовжилася тенденція попередніх років щодо зменшення середньої наповнюваності загальноосвітніх навчальних закладів. За даними Міністерства освіти і науки України, середня наповнюваність загальноосвітніх навчальних закладів у 2008 році становила 231 учень (зменшення на 23%, якщо порівнювати з 2007 роком), що є одним із наслідків існуючої демографічної ситуації. У сільській місцевості цей показник становить 116 учнів. У загальноосвітніх навчальних закладах Чернігівської, Хмельницької та Сумської областей, розташованих у сільській місцевості, ці показники найнижчі –

відповідно 71, 78 та 79 учнів. Проте збільшення народжуваності у 2003–2008 роках сприяло тому, що у 2008 році до 1-х класів було зараховано 383,4 тис. учнів, що на 3,5 тис. більше, ніж у попередньому навчальному році (див. табл. 7.2).

Таблиця 7.1

Динаміка кількості учнів державних (комунальних) загальноосвітніх навчальних закладів системи МОН у 2001–2008 роках
(за даними Міністерства освіти і науки України)

Рік	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Зменшення кількості учнів	
									усього	%
Усього (тис.)	6386,6	6135,3	5835,9	5527,6	5207,2	4935,4	4671,7	4511,4	-160,3	-3,4
у т.ч. в сільській місцевості (тис.)	2173,1	2108,3	2018,2	1922,8	1812,8	1721,9	1617,8	1524,4	-93,4	-5,8

Таблиця 7.2

Динаміка прийому учнів до першого класу загальноосвітніх навчальних закладів у 2001–2008 роках
(за даними Міністерства освіти і науки України)

Усього (тис.)	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Зміни у наборі до 1-го класу	
									усього	%
	599,0	497,3	453,7	422,7	392,5	387,5	379,9	383,4	+3,5	+1,1
у т.ч. в сільській місцевості (тис.)	211,0	179,7	163,3	152,0	138,8	133,9	125,8	122,8	-3	-2,4

Відповідно до законодавства учні початкових класів забезпечуються безкоштовним харчуванням. За даними Міністерства освіти і науки України у 2008 році гарячим харчуванням було охоплено 3 057 095 учнів загальноосвітніх навчальних закладів, з них безплатним харчуванням – 1 671 865 учнів, у тому

числі 60 659 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також діти з малозабезпечених сімей, діти, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС.

У системі загальної середньої освіти для дітей, які потребують соціального захисту й державної допомоги в здобутті освіти (діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, діти з малозабезпечених сімей та сімей, які опинилися в складних життєвих ситуаціях, діти з вадами психофізичного розвитку), функціонує розгалужена мережа інтернатних закладів різних типів, у яких діти навчаються, виховуються, отримують корекційну, лікувально-профілактичну допомогу та соціальну реабілітацію.

Як уже було зазначено, у системі Міністерства освіти і науки України функціонує 166 закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

- 51 загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у яких виховується 7,9 тис. вихованців;
- 115 дитячих будинків, у яких виховується 5,5 тис. дітей;
- 37 спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у яких виховується 5,8 тис. вихованців;
- 2 санаторні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у них – 200 вихованців.

Крім того, за даними Міністерства освіти і науки України, 11,7 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з особливими освітніми потребами здобувають загальну середню освіту в денних загальноосвітніх школах (1,9 тис. осіб) та в 47 спеціальних денних загальноосвітніх школах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (9, 8 тис. осіб).

У 2008 році діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, мали можливість безкоштовно здобувати позашкільну освіту у вільний від навчання час в 1478 позашкільних навчальних закладах. З них 246 закладів –

художньо-естетичного напрямку, 164 – науково-технічного, 104 – еколого-натуралістичного, 852 – туристсько-краєзнавчого напрямку, 14 – малих академій наук учнівської молоді та 98 інших.

Приблизно 300 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2008 році навчалися в Малій академії наук України. На всеукраїнському рівні запроваджена практика присвоєння стипендій від Піклувальної ради Малої академії наук України. У 2007–2008 роках такі стипендії були вручені понад 120 учням із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. МАН України запровадило практику кураторства над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування – випускниками Малої академії наук України, допомагаючи їм у пошукові наукових керівників та підтримуючи їхні подальші наукові дослідження.

Відповідно до законодавства країни діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, мають переважне право на зарахування до професійно-технічних та вищих навчальних закладів.

У 2008 році в Україні функціонувало 919 професійно-технічних навчальних закладів (без урахування навчальних центрів при установах виконання покарань та ПТНЗ, що є структурними підрозділами вищих навчальних закладів), у яких навчалось 398,9 тис. учнів, студентів (у 2007 році – у 927 професійно-технічних навчальних закладах навчалось 410 358 учнів, студентів). У державних професійно-технічних навчальних закладах у 2008 році навчалось 19290 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що становить 4,8% від загальної кількості учнів, студентів (у 2007 році навчалось 18 515 таких дітей, або 4,5% від загальної кількості учнів, студентів). Серед регіонів найбільший відсоток учнів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, навчається у професійно-технічних навчальних закладах Автономної республіки Крим (6,7%), Одеської (7,2%), Дніпропетровської (6,9%), Херсонської (6,3%), Донецької (5,9%) областей (див. Додаток 2, табл. 29).

Особлива увага приділяється питанням працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Станом на 01.09.2008 р. із 7 340 випускників працевлаштовано 6 730 осіб (91,7% від загального випуску учнів цієї категорії). У 2007 році професійно-технічні навчальні заклади МОН України випустили 6 440 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і працевлаштували 92,2%. Стовідсотково працевлаштовані випускники професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Вінницькій, Волинській, Закарпатській та Луганській областях. Натомість, у Житомирській області працевлаштовано лише 64,1% випускників із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Гострою залишається проблема забезпечення випускників професійно-технічних навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, житлом. За результатами проведеного Міністерством освіти і науки України моніторингу, 5 тис. випускників мають власне житло, 1,6 тис. – проживають у гуртожитках підприємств, 428 – залишаються проживати в гуртожитках училищ.

Вищу освіту у 2008 році діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, мали можливість здобувати у 881 вищому навчальному закладі України (у 2007 році функціонувало 904 вищі навчальні заклади). Умовами прийому до вищих навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 02.09.2008 р. № 802 і зареєстрованих Міністерством юстиції України від 24.09.2008 р. № 82/15583, передбачено позаконкурсне зарахування на навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років.

У 2008 році у вищих навчальних закладах Міністерства освіти і науки України навчалоя 10 279 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (або 3,7% від усіх осіб, які навчалися у вищих навчальних закладах) (табл. 7.3). Із зазначеної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, 4,3 тис. було прийнято на навчання у 2008 році.

Таблиця 7.3

**Розподіл студентів із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених
батьківського піклування, за регіонами (2007– 2008 рр.)**
(за даними Міністерства освіти і науки України)

№	Назва республіки, області, міста	2007 рік	2008 рік						
			усього студентів - дітей-сиріт	З них перебувають:					
				на повному держав- ному утриманні			під опікою, ПС, ДБСТ		
				усього	ВНЗ I–II рівнів акредитації	ВНЗ III–IV рівнів акредитації	усього	ВНЗ I–II рівнів акредитації	ВНЗ III–IV рівнів акредитації
Україна		9118	10279	7316	2443	4873	2963	1868	1095
1.	АР Крим	135	152	100	29	71	52	26	26
2.	Вінницька	159	172	104	29	75	68	31	37
3.	Волинська	91	132	82	24	58	50	28	22
4.	Дніпропетровська	1275	1393	889	383	506	504	376	128
5.	Донецька	1356	1514	1035	497	538	479	353	126
6.	Житомирська	225	210	151	59	92	59	52	7
7.	Закарпатська	81	96	56	15	41	40	26	14
8.	Запорізька	326	343	237	52	185	106	63	43
9.	Івано-Франківська	170	227	142	37	105	85	61	24
10	Київська	128	106	96	14	82	10	2	8
11	Кіровоградська	183	212	158	47	111	54	40	14
12	Луганська	548	644	427	237	190	217	150	67
13	Львівська	297	271	197	50	147	74	49	25
14	Миколаївська	298	353	227	36	191	126	75	51
15	Одеська	542	527	373	144	229	154	73	81
16	Полтавська	253	308	230	87	143	78	51	27
17	Рівненська	150	188	118	32	86	70	41	29
18	Сумська	205	233	174	35	139	59	32	27
19	Тернопільська	100	128	93	13	80	35	12	23
20	Харківська	809	932	768	210	558	164	74	90
21	Херсонська	259	248	183	85	98	65	43	22
22	Хмельницька	151	163	141	34	107	22	11	11
23	Черкаська	149	238	187	41	146	51	41	10
24	Чернівецька	80	103	75	19	56	28	18	10
25	Чернігівська	170	203	177	32	145	26	4	22

26	м. Київ	922	1112	837	188	649	275	135	140
27	м. Севастополь	56	71	59	14	45	12	1	11

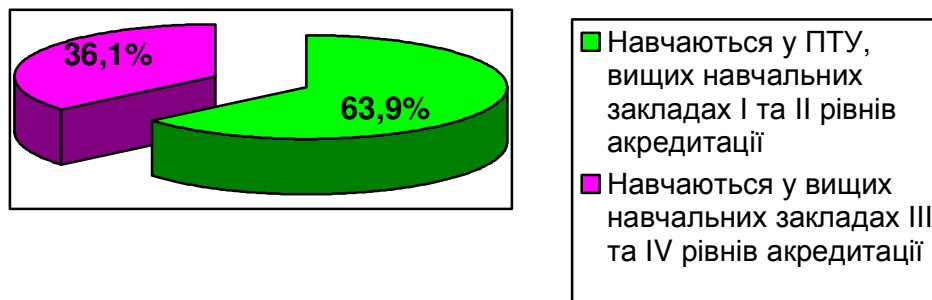
Майже третина (28,8%) студентів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчалися у вищих навчальних закладах перебувають під опікою, виховуються у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Найбільше студентів вищих навчальних закладів із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, навчається в Донецькій (14,7%), Дніпропетровській (13,6%) областях та м. Києві (10,8%). Щорічно 150 студентів вищих навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей із малозабезпечених сімей отримують стипендії Верховної Ради України.

Якщо проаналізувати вступ до навчальних закладів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховувалися в різних формах улаштування, то відслідковується сприятливість сімейних форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у першу чергу – прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу в забезпеченні права дитини на здобуття вищої освіти.

Так, за даними Міністерства освіти і науки України 77,4% (або 1234 особи) випускників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2008 році вибули на навчання до професійно-технічних навчальних закладів і тільки 22,6% (360 осіб) – до вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації із загальної кількості тих, хто вибув зі шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на навчання. А за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту у 2008 році майже 64% дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховувалися у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, навчалися в ПТУ, вищих навчальних закладах I та II рівнів акредитації, 36% – у вищих навчальних закладах III й IV рівнів акредитації (рис. 7.1).

Для порівняння: у 2007 році – 73,3% таких дітей навчалися в ПТУ, вищих навчальних закладах I та II рівнів акредитації, 26,6% – у вищих навчальних закладах III й IV рівнів акредитації.

Рис. 7.1. Вступ до навчальних закладів у 2008 р. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховувалися у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу
(за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

Таким чином, аналіз розподілу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за місцем навчання засвідчив, що після здобуття загальної середньої освіти переважна більшість із них здобувають освіту й професію у професійно-технічних навчальних закладах та вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації (табл. 7.4).

Таблиця 7.4

Розподіл дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за місцем навчання на початок навчального року, осіб
(за даними Міністерства освіти і науки України та Державного комітету статистики України)

	2000/01	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
У професійно-технічних навчальних закладах	8382	15387	17255	18950	19086	19749
У вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації	2525	3993	3968	3901	4083	3845
У вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації	1516	3505	3894	4762	5034	6050

Тільки 21,2% із загальної чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються у професійно-технічних навчальних закладах та у вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації, у 2008 році здобували освіту у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації. Проте

слід зазначити, що їх частка щорічно зростає: у 2005/2006 навчальному році їх було тільки 15,5% (або 3894 особи), у 2006/2007 навчальному році – 17,2% (або 4762 особи), у 2007/2008 навчальному році – 17,8% (або 6050 осіб).

Таким чином, аналіз забезпечення права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на освіту засвідчив, що в країні створені всі організаційно-правові основи для здобуття дітьми цієї категорії якісної освіти (розгалужена мережа загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів, законодавче закріплення позаконкурсного зарахування на навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років). Проте проблемним питанням залишається якість здобутої освіти дітей цієї категорії, оскільки переважна чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування продовжують навчання у професійно-технічних навчальних закладах та вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації.

РОЗДІЛ 8. НАУКОВІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПРОБЛЕМ ДИТИНСТВА

Науково обґрунтовані підходи до пошуку шляхів, методів та засобів покращення становища дітей в Україні є одним із головних чинників ефективної реалізації державної політики щодо захисту прав дітей.

Реалізуючи основні стратегічні державні й національні програми, загальнонаукові та соціологічні дослідження з проблем дитинства здійснюють наукові інститути Національної академії наук України, Академії педагогічних наук України, Академії медичних наук України, відповідні науково-методичні установи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Однак, багато років поспіль основна їх кількість здійснюється за фінансової підтримки міжнародних організацій.

У 2008 році предметом низки наукових досліджень у сфері охорони дитинства були питання становища дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Одним із завдань державної політики щодо влаштування у сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є формування громадської думки, сприятливої для поширення серед населення позитивних орієнтацій на усиновлення цих дітей. Зважаючи на це, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту у 2008 році спільно з компанією «Іпсос Україна» та за технічної підтримки HoltInternational провело національне репрезентативне дослідження «Вивчення громадської думки щодо реалізації права дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, на сімейне виховання». Дослідження було спрямоване на вивчення громадської думки щодо проблем усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й зокрема вивчення потенціалу готовності населення до усиновлення дітей, які цього потребують, соціально-демографічних особливостей потенційних усиновителів, визначення рівня поінформованості та виявлення інформаційних потреб населення з досліджуваної проблематики тощо.

Проведене дослідження показало: громадяни України впевнені, що інтересам дитини відповідає виховання дитини саме в сімейному оточенні – прийомній сім'ї або дитячому будинку сімейного типу, а не перебування дитини в інтернатному закладі. Також було встановлено зростання потенціалу готовності населення до усиновлення дітей, які цього потребують. Так, 34% українських сімей висловлюють готовність виховувати таких дітей у власних родинях. Також більше половини громадян готові допомагати таким дітям матеріально, об'єднуватися в громадські організації та допомагати випускникам інтернатних закладів адаптуватися в суспільстві.

Як свідчить опитування, досить високі вимоги висувають українці до тих, хто хоче усиновити дитину. Вони впевнені в тому, що усиновлювачі в Україні повинні: бути віком не молодшими за 26 років і не старшими за 48 років; проходити обов'язкове консультування напередодні усиновлення дитини; зібрати необхідний пакет документів, який би засвідчував, що дитина після усиновлення буде виховуватися в безпечних умовах. Усі документи, які сьогодні передбачені законодавством для потенційних усиновлювачів, отримали підтримку більше 85% опитаних громадян.

Слід зазначити, що майже стовідсоткову підтримку та схвалення одержало поширення соціальної реклами про дітей, які потребують влаштування в сім'ї.

Результати цього дослідження використовуються для корегування існуючої державної політики щодо цього питання в цілому та її інформаційної складової зокрема.

У рамках реалізації проекту «Розвиток сімейних форм виховання» зусиллями благодійного фонду «Розвиток України» разом з «Українським центром соціальних реформ» у 2008 році було проведено соціально-демографічне дослідження на тему: «Шлюб, родина, діти», у якому зроблено спробу виявити причини соціального сирітства й ставлення населення до питань опіки, усиновлення дітей-сиріт у реаліях сьогодення.

Крім того, щодо вивчення проблем реалізації прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2008 році було проведено серію відповідних досліджень:

- «Аналіз реформування системи державної опіки дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у державних закладах опіки» (ЮНІСЕФ у співпраці з міжнародними експертами Ендрю Білсоном, Ричардом Картером);

- «Комплексна оцінка українського законодавства та нормативно-правової бази, що забезпечують право ВІЛ-позитивних дітей, позбавлених батьківського піклування, виростати у родинному середовищі» (ЮНІСЕФ у співпраці з Київським міжнародним інститутом соціології);

- «Аналіз прав дітей без батьківської опіки та дітей, що знаходяться під ризиком втрати батьківської опіки». «Child rights based analysis of children without parental care and at risk of losing parental care» («SOS Children's Villages-Ukraine» Association у співпраці з національним експертом Н.М. Комаровою).

Не залишилося поза увагою науковців вивчення проблем дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Так, Канадським фондом підтримки місцевих ініціатив у рамках проекту Аналітичного центру «Соціоконсалтинг» з метою вдосконалення форм та методів роботи із засудженими неповнолітніми протягом 2008 року у виховних колоніях було проведено соціологічне дослідження «Соціально-психологічний портрет неповнолітніх засуджених».

ЮНІСЕФ у рамках програми «Захист дітей» активно підтримував проведення у 2008 році відповідних тематичних досліджень, а саме:

- «Аналіз існуючого українського законодавства і практик у сфері правопорушень неповнолітніх, а також їх співвідношення з міжнародними нормами і стандартами» (у співпраці з Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України). У рамках проекту розроблені рекомендації щодо покращення нормативно-правових документів та відповідних практик у системі ювенальної юстиції, а також міжсекторальної й міжгалузевої співпраці у цій сфері;

- «Оцінка ситуації у сфері ювенальної юстиції» (у співпраці з Регіональним офісом ЮНІСЕФ для країн Центральної і Східної Європи та СНД (міжнародний експерт Деніел О'Доннел)).

Протягом 2008 року в Україні проводилася низка дослідницьких проектів із таких гострих проблем, як торгівля людьми, дитяча порнографія тощо. Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна» спільно з Київським міжнародним інститутом соціології було проведено опитування громадської думки «Ставлення громадськості до дитячої порнографії» та «Тимчасова опіка над дітьми трудових мігрантів». Також у рамках проекту щодо запобігання торгівлі людьми у співпраці з Інститутом інноваційних технологій та змісту освіти Міністерства освіти і науки України проведено дослідження «Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти: оцінка ситуації». Отримані результати дослідження спонукають посилити роботу з профілактики щодо торгівлі людьми в закладах професійно-технічної освіти та роботу з професійної компетентності педагогічних працівників.

У 2008 році в установах України з питань охорони здоров'я дітей виконувалися 72 науково-дослідні роботи (НДР), серед яких переважали роботи профілактичного спрямування; значно збільшилась частка НДР з питань впливу на здоров'я дітей екологічних та соціальних факторів.

В Інституті педіатрії, акушерства та гінекології були проведені комплексні наукові дослідження, присвячені таким поширеним захворюванням, як ревматичні хвороби, розлади нервової системи, хронічні захворювання печінки, захворювання органів дихання, захворювання дітей раннього віку, які пов'язані з порушеннями харчування. За результатами цих досліджень організована первинна профілактика ревматичних хвороб у дітей, розроблені сучасні методи лікування різних форм епілепсії в дітей раннього віку, обґрунтовані методи профілактики та реабілітації дітей із хронічними бронхолегеневими захворюваннями, розроблена патогенетична терапія дітей з вірусними захворюваннями печінки, розроблена сучасна концепція здорового

харчування дітей, визначено пріоритет грудного вигодовування як найважливішого стану біологічного зв'язку між організмом матері й дитини, що формує здоров'я дитини.

Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків Академії медичних наук України протягом 2002–2008 років провів дослідження соціально-гігієнічних особливостей життєдіяльності школярів, що мешкають у сільській місцевості. Також було проведено анкетування для визначення характеру впливу загальноосвітнього навчального закладу на розвиток що допомагає зберегти здоров'я поведінки, школярів, та скрінінг-оцінку здоров'я і чинників, що на нього впливають. На підставі цих досліджень встановлено, що навчальний заклад залишається важливою системою, спроможною впливати на здатність учнів змінювати власну поведінку щодо формування здорового способу життя, але сприйняття проблем збереження здоров'я і необхідність певної діяльності щодо його відновлення не завжди поєднані в поведінці школяра.

ЮНІСЕФ у 2008 році в рамках програми «Здоров'я та розвиток дитини» продовжив роботу з підтримки діяльності в напрямку зменшення впливу негативних наслідків Чорнобильської аварії. Так, було проведено дослідження з виявлення рівня знань стосовно основних ідей спеціального видання «Факти для життя» (з тематик, що дають змогу підвищити особисту безпеку та безпеку дітей) мешканців радіаційно забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи територій (Україна, Білорусь, Російська Федерація) (Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України). Результати дослідження вказують на те, що знання батьків щодо більшості питань є несистемними і фрагментарними й свідчать про нагальну необхідність інформаційної роботи з батьками, зокрема слід приділяти особливу увагу сільській місцевості та чоловікам із дітьми. Також у рамках проектів з проблематики ліквідації дефіциту йоду з метою зниження рівня йодозалежних захворювань було проведено наступні дослідження: «Оцінка виробництва та продажу продуктів харчування і води, збагачених йодом» (Інститут екогієни і токсикології ім. Л.І. Медведя) та «Оцінка впливу споживання йодованої солі

вдома на йодний статус вагітних жінок і дітей шкільного віку в Донецькій області».

Слід підкреслити, що дослідження у сфері охорони здоров'я стосувались також і питання поширення ВІЛ/СНІДу. Так, за результатами семи досліджень, які проводив Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка за підтримки ЮНІСЕФ у рамках проекту «Профілактика ВІЛ-інфекції серед підлітків груп ризику в Україні та Південно-Східній Європі» впродовж 2007–2008 років, було отримано доказову базу, накопичено і здійснено аналіз даних щодо уразливих підлітків та підлітків груп ризику в контексті потреб країни в плануванні й програмуванні заходів, які стануть відповіддю на епідемію ВІЛ/СНІДу. Зокрема, дані досліджень надають достовірну інформацію щодо факторів уразливості підлітків перед епідемією ВІЛ, щодо ризикованої поведінки дітей і підлітків, які живуть або працюють на вулиці. Також було здійснено огляд політики та законодавства з питань надання медико-соціальних послуг для дітей і молоді груп високого ризику щодо ВІЛ-інфікування, представлені соціально-демографічні характеристики групи.

Одним із напрямків діяльності ЮНІСЕФ у сфері політики в Україні є вивчення такого негативного явища, як «дитяча бідність». У рамках програми «Політика і моніторинг» у 2008 році спільно з Інститутом демографії та соціальних досліджень НАНУ було проведено дослідження «Глобальне дослідження бідності та нерівних можливостей серед дітей: статистичні та політичні таблиці». У рамках дослідження був визначений позитивний вплив державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, що сприяло зменшенню рівня бідності сімей із дітьми, визначені основні показники й рівень немонетарної бідності сімей з дітьми.

Не залишилося поза увагою науковців і питання культурних потреб дітей. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України у 2008 році в контексті соціологічного виміру провів вивчення культурних потреб учнівської молоді м. Києва. Дослідження підтвердило той факт, що стан соціокультурного простору сучасного українського суспільства характеризує суперечливість і

неоднозначність процесів, що відбуваються як у молодіжному середовищі, так і в суспільстві в цілому.

Для з'ясування глибинних тенденцій спілкування дітей та батьків Київським міжнародним інститутом соціології в рамках програми «Спілкування заради майбутнього» компанії «Київстар» у 2008 році було проведено всеукраїнське соціологічне дослідження, присвячене проблемі спілкування батьків та дітей у сучасній українській родині. Отримані результати дали змогу окреслити параметри й зафіксувати такі проблеми спілкування дітей та батьків: майже кожній четвертій українській дитині не вистачає спілкування з власними батьками; діти хочуть взаєморозуміння й поваги до своїх інтересів, тоді як батьки вимагають від дітей слухняності; більше половини батьків недостатньо знають, які проблеми виникають у їхніх дітей та як діти вирішують ці проблеми; відсутні спілкування, поваги та незнання інтересів дитини може стати причиною агресії, сімейних конфліктів, відчуження дитини від батьків та сприяти її негармонійному розвитку.

Незважаючи на значну кількість досліджень з проблем юних громадян нашої держави, залишається низка питань, що потребують ґрунтовного вивчення шляхом проведення регулярних загальнонаціональних досліджень. Це, передусім, проблема дитячої бідності та нерівних можливостей, дитячої праці, сексуальної експлуатації дітей, дитячої бездоглядності та безпритульності тощо. Такий моніторинг дозволить оперативно корегувати державну політику щодо захисту прав дітей з огляду на запити та інтереси підростаючого покоління.

РОЗДІЛ 9. РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ДИТИНИ. СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА

Соціокультурне середовище все більшою мірою підпорядковується засобам масової інформації. Саме через них формується суспільна думка, визначаються індивідуальні позиції, ціннісні орієнтації, вподобання тощо. При цьому ЗМІ мають здатність впливати на виховну функцію таких інститутів, як сім'я, школа, найближче оточення, формувати громадську думку щодо соціальних проблем дитинства на рівні суспільства.

Незаперечним фактом є вплив засобів масової інформації на підростаюче покоління, однак інформаційне середовище в дитячій картині світу представлене обмеженою площиною теле-відео-комп'ютерного екрану.

За даними Міністерства юстиції України, за період з 01.01.1993 р. по 01.03.2009 р. реєстраційними органами була здійснена державна реєстрація (перереєстрація) 459 друкованих засобів масової інформації для дітей (див. табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Кількість зареєстрованих (перереєстрованих) друкованих засобів масової інформації для дітей за період з 01.01.1993 р. по 01.03.2009 р.

(за даними Міністерства юстиції України)

№	Сфера розповсюдження	Кількість видань, шт.	
		з 01.01.1993 р. по 01.03.2009 р.	у тому числі у 2008 р.
1	Загальнодержавна	229	50
2	Зарубіжна	76	20
3	Місцева	153	19
4	Регіональна	1	0

На сьогодні в Україні спостерігається позитивна тенденція створення тематичних телеканалів. У телеефірі поряд із традиційними форматами

телемовлення (інформаційний, культурологічний, розважальний, просвітницький) з'явилися і такі формати, у програмних концепціях яких переважають передачі сімейного та дитячого спрямування.

Слід підкреслити, що переважна більшість теле- та радіоорганізацій, які здійснюють мовлення в нашій державі, відносяться до недержавної форми власності. Їх діяльність контролюється Національною радою України з питань телебачення та радіомовлення. Проводячи конкурси, Національна рада враховує наявність і обсяги передач для дитячої аудиторії в програмних концепціях компаній, які претендують на користування каналами мовлення. Перевага надається телерадіокомпаніям, які планують більші обсяги передач, розрахованих на дитячу та юнацьку аудиторію. З метою стимулювання збільшення виробництва програм, розрахованих для дитячої аудиторії, застосовується зменшення розміру ліцензійного збору на 30%, якщо телерадіоорганізація у програмному наповненні використовує дитячі програми власного виробництва обсягом не менше 1,5 години на добу, або на 15%, якщо у програмному наповненні використовуються дитячі програми вітчизняного виробництва.

Реалізуючи свої наглядові повноваження, Національна рада протягом 2008 року застосувала до 43 телерадіокомпаній санкцію «оголошення попередження» у зв'язку із порушенням ними програмної концепції мовлення, у т. ч. і в частині «Дитячі передачі» (10 телерадіоорганізацій).

Також із метою здійснення нагляду за дотриманням телерадіоорганізаціями умов ліцензій щодо обсягу дитячих передач у 2008 році було здійснено моніторинг ефіру загальнонаціональних телеканалів. Ліцензіями на мовлення 10 загальнонаціональних телекомпаній передбачено трансляцію програм для дитячої аудиторії. Проте під час моніторингів програмного наповнення цих каналів було зафіксовано ознаки порушення ліцензійних умов щодо обсягу дитячих передач в ефірі.

Заслугує на увагу правове інформування населення, що здійснюється Міністерством юстиції України та його територіальними органами через засоби масової інформації. Так, у друкованих ЗМІ виходять статті щодо питань захисту прав і законних інтересів дітей, створюються юридичні радіо- й телепередачі, а саме: в АР Крим систематично виходить телепередача «Час права»; у Миколаївській області започатковано дитячу правоосвітню телепередачу «Подорож у світ права», яка проходить у вигляді показу сценок, казок або бесід; у Кіровоградській області готуються дитячі правові телепередачі «5 хвилиночок», «Кукарача», «Засинайка», «Великі права маленької людини»; у Чернівецькій області забезпечується функціонування радіорубрики «Дітям про право».

Протягом 2008 року Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту активно співпрацював із засобами масової інформації щодо висвітлення питань захисту прав дітей, соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, подолання дитячої бездоглядності й безпритульності тощо, у тому числі було взято участь у записі 9 телепередач. Оскільки 2008 рік Указом Президента України оголошено Роком підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, то шість із них торкалися саме цієї тематики.

У 2008 році створено сайт Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. На сайті розміщено нормативно-правові акти й накази Мінсім'ямолодьспорту з питань захисту прав дітей, накази Департаменту. Також постійно розміщується та оновлюється інформація стосовно діяльності Департаменту, статистичні й аналітичні матеріали з питань усиновлення, влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку, в прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу.

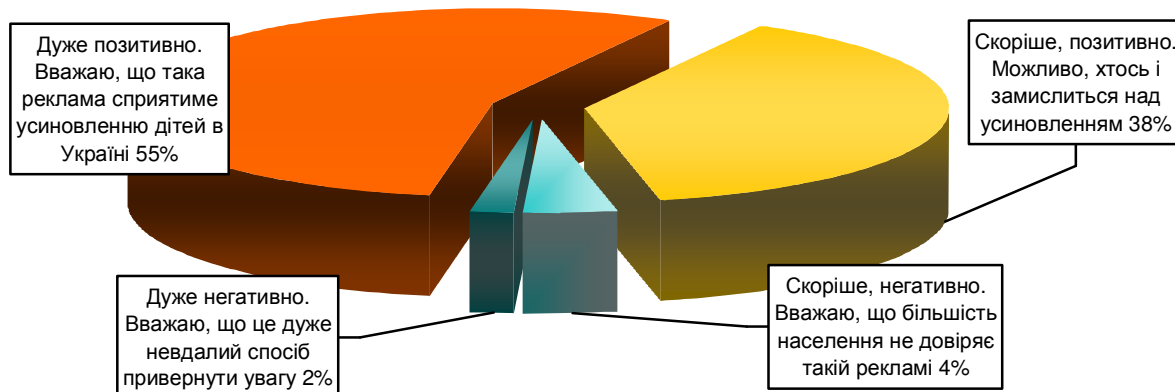
В останні роки зростає кількість і підвищується роль соціальної реклами у напрямку пропаганди та захисту прав дитини, зокрема щодо виховання в сім'ї, профілактики дитячої бездоглядності й безпритульності, пропаганди здорового способу життя тощо.

Однією з провідних тенденцій розвитку сучасної соціальної реклами є орієнтація на проведення рекламних акцій і кампаній. Прикладами таких були акції з профілактики і подолання тютюнокуріння, наркоманії та алкоголізму, пропаганди безпечного сексу, солідарності з ЛЖВС (із людьми, що живуть з ВІЛ/СНІДом). Особливо активно у 2008 році здійснювалася рекламна кампанія на підтримку дітей-сиріт і влаштування їх у сімейні форми виховання. Соціальна реклама привертала увагу до цих актуальних проблем, причин, що їх породжують, та пропагувала можливі шляхи їх упередження і подолання. Цільовими аудиторіями таких кампаній були в основному вразливі категорії дітей і молоді та сім'ї, які потенційно могли б узяти на виховання (усиновлення, під опіку) дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Однак, вона справляла вплив і на пересічних громадян.

На виконання доручення Президента України та в межах підготовки до Всеукраїнського форуму усиновлювачів Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту за технічної підтримки «HoltInternational» провело соціологічне опитування «Вивчення громадської думки щодо реалізації права дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, на сімейне виховання». За результатами даного обстеження, одним з основних джерел інформації щодо проблеми усиновлення, а головне – найбільш дієвим моральним «набатом» суспільства, що нагадує громадянам про цю проблему, спонукає до роздумів над тим, щоб усиновити дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківського піклування, є соціальна реклама, пов'язана із цією проблематикою. Реклама, особливо та, у якій показують фото дитини, що потребує сімейного влаштування, безумовно, має широкий суспільний

резонанс: дві третини опитаних бачили таку рекламу по телебаченню чи на білбордах.

Слід зазначити, що ставлення громади, як свідчать результати даного опитування, до цієї реклами майже однозначно позитивне (див. рис. 9.1). Здебільшого позитивно ставляться до пошуку батьків дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, за допомогою телебачення та реклами в громадських місцях усі без винятку верстви населення незалежно від віку, освіти, роду занять, сімейного становища, регіону проживання тощо.

Рис. 9.1. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Як Ви ставитесь до пошуку батьків дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, за допомогою телебачення, реклами в громадських місцях?»

Інформованості населення щодо усиновлення, безумовно, сприяло проголошення 2008 року Роком підтримки усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Адже ця подія дала суттєвий інформаційний привід для обговорення на рівні громади, за участі засобів масової інформації та органів влади проблем, пов'язаних із поширенням форм сімейної опіки над дітьми в Україні.

За результатами дослідження, третина опитаних (32%) тією чи іншою

мірою відчують потребу в тому, щоб більше дізнатися про всиновлення дітей в Україні. Серед тих, хто задумувався над тим, щоб самому всиновити дитину про те, що потребують додаткової інформації щодо всиновлення, повідомили 72%.

Отже, результати даного обстеження свідчать про необхідність продовження широкої інформаційної кампанії стосовно питань усиновлення дітей в Україні, зокрема висвітлення самої процедури усиновлення, прав та обов'язків усиновлювачів, психологічних особливостей усиновлених дітей. Доцільною є також практика провадження соціальної реклами з використанням зображень дітей, що потребують сімейного влаштування. Більше половини (55%) опитаних переконані, що така реклама сприятиме активізації процесу усиновлення в Україні.

Соціальна реклама вже на сьогодні орієнтована на те, щоб бути засобом позитивного впливу на ситуацію і мати конструктивний характер, створювати позитивне емоційне сприйняття світу. У захисті прав дитини її основні завдання формуються в наступних контекстах: формування ціннісного ставлення до дитини і до її виховання в рідній сім'ї; нагадування батькам про нагальну потребу дітей у батьківській любові та прийнятті їх такими, як вони є, та необхідність турботливого й уважного ставлення до дітей та їхніх потреб; налагодження порозуміння між батьками і дітьми; розвиток сімейних форм виховання і влаштування в них дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; поширення інформації про соціально-педагогічні послуги центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, для вразливих категорій населення; актуалізація питання відповідальності батьків та інших дорослих за виховання і розвиток дітей та злочини проти них; спонукання до усвідомлення й аналізу власних проблем і можливостей самостійного їх розв'язання.

Значна роль у розвитку соціальної реклами в Україні, її використанні в забезпеченні прав дитини належить Міністерству України у справах сім'ї,

молоді та спорту, зокрема Державному департаменту з усиновлення та захисту прав дитини та Державній соціальній службі для сім'ї, дітей та молоді.

Соціальна реклама Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту різноманітна за формами – у вигляді відео- та аудіороликів, телепрограм, об'єктів зовнішньої реклами й реклами на транспорті, плакатів та буклетів, що були комплексно представлені в усіх регіонах України на різних рівнях – від столиці до сільських районів (див. табл. 9.2).

Слід відмітити активізацію інформаційно-рекламної кампанії Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини напередодні Всеукраїнського форуму усиновлювачів, який відбувся 27 листопада 2008 року за ініціативи Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та за підтримки Президента України в рамках проведення Року підтримки усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. В основу даної кампанії була покладена ідея апелювання до таких людських цінностей як любов, співчуття, співпереживання. Вона була реалізована за допомогою безпосереднього звернення як дітей, що реально потребують допомоги, так і особистої подяки Президента України за небайдужість до долі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Також було приділено увагу інформуванню населення як проходить процедура усиновлення і куди потрібно звертатись щоб її розпочати. Дана інформаційно-рекламна кампанія не лише привернула увагу громадськості до цієї проблеми, а й, безперечно, підштовхнула до активних дій тих, хто уже давно мав намір прийняти дитину у свою сім'ю.

Слід зазначити, що кількість соціальної реклами, розміщеної Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту зростає з року в рік. Так, загальна кількість розміщеної у 2008 році зовнішньої соціальної реклами втричі більша, ніж у 2007 році. Зросло і виготовлення друкованої продукції: загальний тираж буклетів соціального спрямування у 2008 році перевищує показник 2007 року

на 62%, а загальний тираж плакатів соціального спрямування – на 17%.

Таблиця 9.2

Кількість соціальної реклами, виготовленої Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту у 2008 році
(за формою та темами спрямування)

(за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту)

№	Форми соціальної реклами	К-сть, шт.	Тема спрямування	Розміщення
1	Зовнішня соціальна реклама	1098	«Профілактика соціального сирітства», «Профілактика сімейного неблагополуччя», «Попередження складних життєвих обставин», «Соціальна підтримка сім'ї»	Сіті-лайти, біл-борди в усіх регіонах України
2	Постери	300	„Профілактика соціального сирітства”, „Профілактика сімейного неблагополуччя” (аспект стосунків батьків та дітей, аспект способу життя)	Київський метрополітен
3	Відеоролики	8	„Профілактика сімейного неблагополуччя” (аспекти взаємовідносин батьків та дітей, аспект міжособистісних стосунків батьків як приклад для наслідування дітьми, аспект способу життя), <u>«Почуй своє серце – усинови»</u>	Загальнонаціональні телеканали: Перший Національний, СТБ, 5-й канал, 24-й канал, «Кіно», «Сіті», <u>«Студія 1+1»</u> Місцеві телеканали.
4	Аудіоролики	5	„Профілактика сімейного неблагополуччя” (аспекти взаємовідносин батьків та дітей, аспект міжособистісних стосунків батьків як приклад для наслідування дітьми, аспект способу життя)	Загальнонаціональні радіоканали: «Наше радіо», «Мелодія», Радіо «Ера». Місцеві радіоканали.
5	Телепрограми	6	«Щодо влаштування в сім'ю дітей, позбавлених батьківського піклування, яких торкнулися проблеми інвалідності», «Соціально-психологічна допомога сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах», «Аспект соціального супроводу», «Служби соціальної підтримки сім'ї», «Служби соціальної підтримки сім'ї – аспект відповідального батьківства», «Стратегія розвитку центрів СССДМ (до 15-річчя заснування)»	Загальнонаціональний телеканал - Перший національний. Та передано центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
6	Друковані засоби масової інформації	900	Висвітлення виконання соціальних програм, акцій щодо соціального захисту дітей	м.Київ

7	Друкована продукція			Передано центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
	буклети	600	Соціального спрямування	
	плакати	210 000	„Профілактика сімейного неблагополуччя”	

Соціальна реклама розміщується як на платній, так і на безоплатній основі. У 2008 році кількість платного розташування відео- та аудіороликів соціального спрямування зросла відповідно на 65% та 64%, якщо порівнювати з 2007 роком.

Безумовно дієвим важелем у подоланні дитячої безпритульності та бездоглядності, пропагуванні розвитку сімейних форм улаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є соціальна реклама, що використовується в рамках інформаційних проектів громадських організацій. Прикладом цього є Всеукраїнський благодійний проект «Цій дитині потрібна родина», що реалізується ще з 1 червня 2006 року телекомпанією «Магнолія-ТВ» на замовлення Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, за підтримки Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Фонду Ріната Ахметова „Розвиток України”. Проект передбачав масштабну трансляцію на телебаченні серії відеороликів з інформацією про дітей-сиріт, які перебувають у державних дитячих закладах. Кожний відеоролик присвячений одній дитині і триває 45 секунд. Усього передбачалося створити 500 відеороликів. Інформаційними партнерами проекту є телеканали ТРК «Україна», «ІНТЕР», «СТБ». За сприяння Фонду інформація про дітей, які чекають своїх батьків, транслюється й на інших ТВ-каналах.

У жовтні 2008 року МБФ „Фонд Олександра Фельдмана” розпочав національний інформаційний проект „Захистимо дитинство”, завдання якого – допомогти дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, знайти родину. У рамках проекту на 5 каналі демонструються історії дітей, які залишились без піклування батьків, перебувають в інтернатних закладах і

мріють про сім'ю. У проекті беруть участь діти різних вікових категорій, але ж у центрі уваги діти віком від 10 до 18 років – найбільш складна щодо національного усиновлення та створення прийомних родин категорія дітей. Інформаційні ролики транслюються щоденно, термін дії проекту є необмеженим. Історії про дітей розміщені на Інтернет-сайті фонду.

Також суттєву роль у подоланні дитячої безпритульності й бездоглядності відіграє Всеукраїнський благодійний проект «Служба розшуку дітей», започаткований у жовтні 2001 року телекомпанією «Магнолія-ТВ». В основу діяльності даного проекту покладено ідею використання можливостей телебачення, відеореклами, преси, зовнішньої реклами, Інтернету та волонтерського руху для масштабного інформування широких кіл громадськості про зниклу дитину. Таке масштабне інформування необхідне для підвищення ефективності розшуку – чим більше людей дізнаються про зниклу дитину, тим більше шансів, що хтось із них знає, де перебуває дитина, й може оперативно про це повідомити. Для родин, які звернулися по допомогу в «Службу розшуку дітей», весь комплекс заходів із розшуку дитини здійснюється безкоштовно.

Проект підтримали провідні ЗМІ України: телеканали «Студія 1+1», «Інтер», «Новий канал», «ICTV», «Перший Національний» (УТ1), «Тоніс», ТРК «Київ», ТРК «Україна», ТРК «Ера», газети – «Голос України», «Сьогодні», «2000», «Порадниця», «Афіша», рекламні агенції – «РТМ –Україна» (зовнішня реклама на центральних вокзалах), «Медіум-ТВ» (екрани на станціях Київського метрополітену), «Едвайс» (екрани у вагонах Київського метрополітену). Упродовж одного календарного місяця завдяки цьому проектowi вдається знайти 9-10 дітей.

Слід зазначити, що партнерами проекту є Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерство внутрішніх справ України, Державна

адміністрація залізничного транспорту «Укрзалізниця», Посольство Японії в Україні.

У 2008 році за фінансової підтримки Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини телекомпанія «Магнолія-ТВ» виготовила 120 телевізійних випусків програми «Служба розшуку дітей» і кількість їх розміщень у програмах телебачення склала 4983.

У рамках інформаційного співробітництва МБФ „Фонд Олександра Фельдмана” та Харківської облдержадміністрації у 2008 році на підтримку проведення в Україні Року підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, було запроваджено конкурс соціального плаката „Сирітство – це відчай, родина – це надія на життя”. У ньому взяли участь студенти 11 вищих навчальних закладів Харкова та 7 шкіл і ліцеїв мистецького спрямування. Організаторами конкурсу було отримано 927 робіт від 539 авторів. За умовами конкурсу найкращі роботи стали частиною соціальної реклами.

Сьогодні залучення інформаційних кампаній до вирішення проблем дітей-сиріт є ефективним способом активізації національного усиновлення, та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Однак якщо на сьогодні вже подолана проблема з улаштуванням в сім’ї дітей віком до п’яти років, то залишається проблема подолання існуючих стереотипів у населення щодо пріоритетності інтернатних форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, для дітей старшої вікової групи і дітей із вадами розвитку. З огляду на це постала необхідність у розгортанні інформаційно-рекламних кампаній, що будуть спрямовані на формування культури усиновлення саме цієї категорії дітей. Таким кампаніям повинне передувати дослідження та вивчення соціальної реклами, зокрема виявлення особливостей сприйняття її цільовою аудиторією, можливих регіональних розбіжностей у світогляді населення, що мають вплив на

прийняття рішень (наприклад, різний ступінь релігійності, існування традицій підтримки тісних родинних стосунків, тощо) і які слід враховувати у проведенні регіональних інформаційно-реklamних кампаній.

РОЗДІЛ 10. ДОСВІД РОБОТИ ГРОМАДСЬКИХ ТА БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ІНТЕРЕСАХ ДІТЕЙ

Значну допомогу державі в забезпеченні права дітей на виховання в сім'ї надають громадські та благодійні організації. Упродовж 2008 року співпраця органів державної влади і громадських організацій плідно здійснювалася в різних напрямках, серед яких: протидія торгівлі людьми, їх експлуатації; робота з дітьми батьків-трудомих мігрантів; запобігання поширенню ВІЛ/СНІДу; захист прав дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Проте збереження сім'ї для дитини, недопущення її вилучення з родинного оточення, повернення дитини в біологічну сім'ю чи влаштування в сімейні форми виховання стало стратегічним пріоритетом функціонування багатьох громадських структур, що діють на території України. Реалізовані міжнародними та вітчизняними громадськими організаціями проекти, безперечно, допомагають знаходити шляхи зміцнення системи забезпечення прав дітей в Україні, відпрацьовувати нові підходи в роботі з дітьми та їхніми сім'ями, готувати фахівців, спроможних працювати відповідно до сучасних вимог.

На особливу увагу заслуговує багаторічна продуктивна співпраця Уряду України з такою міжурядовою організацією, як *Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні*. Як і в попередні роки, через своє Представництво в Києві ЮНІСЕФ продовжує надавати сприяння та підтримку національним зусиллям у сфері забезпечення прав людини і як наслідок – досягнуто вагомих результатів, а саме: запроваджено ефективний механізм моніторингу дотримання прав дітей та жінок (розроблено базу даних DevInfo, призначену для моніторингу становища дітей і Цілей розвитку тисячоліття); впроваджено політику підтримки участі громадських організацій у прийнятті рішень (у містах, у яких розгорталася ініціатива "Місто, дружнє до дитини", дитячі дорадчі ради та місцеві координаційні ради беруть участь у формуванні місцевої політики щодо дітей; цю діяльність було інституціоналізовано відповідними рішеннями органів місцевого самоврядування). Водночас у центрі

уваги організації залишається реформа інтернатної системи та її трансформування в систему сімейного виховання з метою підтримки уразливих категорій дітей, у т.ч. ВІЛ-позитивних дітей та дітей, які постраждали від ВІЛ/СНІДу. На шляху до зазначеної мети за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні розроблено й апробовано методологію індивідуальної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі, що створює можливість системної роботи з укладання індивідуальних планів опіки дитини. Серед цінних доробків організації впровадження методології попередження відмов від дітей раннього віку; здійснення підвищення кваліфікації прийомних батьків/батьків-вихователів; оцінка законодавства і практик щодо сімейних форм виховання ВІЛ-позитивних дітей, які перебувають в інтернатах; розробка механізмів переорієнтації ресурсів із закладів на підтримку дитини в громаді; превентивна діяльність, спрямована на попередження інституціалізації дітей з особливими потребами, ВІЛ-позитивних дітей тощо.

Надійним інформаційно-аналітичним партнером Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту у сфері охорони дитинства є **Український фонд „Благополуччя дітей”** – Всеукраїнська благодійна організація, яка діє в Україні з 1997 року. Із часу заснування Фонд упровадив у 17 областях України понад 50 різноманітних міжнародних та національних проектів, спрямованих на опіку й захист прав дитини. Фонд співпрацює з рядом міжнародних організацій, за фінансової підтримки яких упроваджує 2008 року реалізував різні програми та проекти, а саме:

– проект "Реформування державної системи інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: значний крок до захисту їхніх прав" (серпень 2007 р. – лютий 2009 р.) (за підтримки Представництва Європейської комісії в Україні). Мета проекту: гарантувати дотримання основних прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом реорганізації державної системи інтернатних закладів у сімейні та наближені до сімейних форми опіки (Черкаська область (м. Канів) та

Кіровоградська область (м. Кіровоград). Серед результатів проекту: здійснення превентивної роботи із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах; сприяння поверненню дитини до біологічної сім'ї, створення мережі закладів для дітей з умовами виховання, наближеними до сімейних та родинних, – невеликі будинки (на 10-15 дітей) з малою кількістю вихователів; популяризація сімейних форм виховання. У рамках проекту було розроблено й запроваджено механізми ефективної регіональної міжгалузевої співпраці, проведено навчання працівників інтернатних закладів, соціальних працівників та майбутніх вихователів закладів нового типу з питань розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та впровадження нових методик роботи з ними;

– Українсько-швейцарську програму "Здоров'я матері та дитини", що впроваджується Швейцарським Центром міжнародної охорони здоров'я (підрозділ Швейцарського Тропічного інституту, м. Базель) спільно з офісом зі впровадження Програми (за підтримки Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарії). Її мета – покращення якості, ефективності й доступності профілактичних і лікувальних послуг охорони здоров'я матері та дитини в Івано-Франківській області (Калуський, Городенківський, Коломийський, Надвірнянський, Снятинський райони); Волинській області (Ратнівський, Горохівський, Луцький, Любомлівський, Маневицький райони); Вінницькій області (Хмельницький, Іллінецький, Калинівський, Козятинський, Тульчинський райони); Автономній республіці Крим (Джанкойський, Ленінський, Сакський, Бахчисарайський, Червоногвардійський райони). У полі відповідальності Українського фонду «Благополуччя дітей» компонент «Міжсекторна модель сприяння здоров'ю матері та дитини» (2008–2010 рр.);

– проект "Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей" (2008–2009 рр.) (за підтримки „Brot für die Welt“ (Німеччина), мета якого покращити соціальні послуги у сфері профілактики

наси́льства щодо дітей у 4-х пілотних районах м. Києва (Дарницькому, Оболонському, Подільському, Святошинському).

– проект "Міжнародна інформаційна кампанія "Побач. Почуй. Скажи" спільно з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту (за підтримки ОАК Foundation (Швейцарія)). Проект одночасно реалізовувався в Болгарії, Латвії, Литві, Македонії, Молдові, Польщі, Україні. Мета кампанії – залучення громадськості до діяльності, спрямованої на подолання проблеми насильства над дітьми. У рамках кампанії було розповсюджено плакати, буклети, проведено круглі столи з питань профілактики насильства над дітьми й жорстокого поводження з ними та зустрічі представників місцевих громад, організацій, які допомагають дітям, постраждалим від насильства. Для проведення інформаційної кампанії використовувалися матеріали, розроблені рекламною агенцією DDB у Польщі та адаптовані рекламною агенцією DDB в Україні.

Окрім зазначених проектів, Український фонд "Благополуччя дітей" підтримує діяльність відкритих у рамках проектів 4-х регіональних інформаційно-консультаційних центрів підтримки сім'ї в Черкаській, Кіровоградській, Хмельницькій областях та АР Крим, 3-х регіональних ресурсних центрів і 4-х консультаційних пунктів для працівників соціальної сфери у містах Запоріжжі, Києві, Луганську, Луцьку, Рівному, Севастополі й Тернополі.

Стратегічним партнером у діяльності Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту в інтересах дітей є ***Представництво благодійної організації «Кожній дитині» в Україні***. Організація реалізовує програми у сфері забезпечення прав дітей через упровадження проектів, що підтверджують доцільність використання інноваційних підходів у соціальній роботі щодо попередження вилучення дітей із сімейного середовища, планування підтримки дітей, які постраждали внаслідок сепарації. Основою її діяльності є представлення та відстоювання інтересів уразливих категорій сімей із дітьми, лобіювання зміни політики і практики. ПБО «Кожній дитині» працює на

місцевому та регіональному рівні у Київській області, надаючи проектну підтримку органам державної влади й місцевого самоврядування в розробці механізму гейткіпінгу та інтегрованих соціальних служб для уразливих категорій сімей і дітей на рівні громади як основної складової такого механізму, спрямованого на попередження вилучення дітей із сім'ї, влаштування до системи інтернатних закладів усіх типів.

Протягом 2005–2008 років ПБО «Кожній дитині» спрямувало зусилля на розвиток у Київській області складової механізму гейткіпінгу – системи послуг на рівні громади. Для цього в пілотних територіях здійснено аналіз становища дітей та сімей з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, що дало можливість визначити основні цільові групи клієнтів, виявити їх потреби, оцінити наявні ресурси й розробити конкретний міжсекторальний алгоритм дій, спрямованих на попередження вилучення дітей із сімейного середовища. Для вирішення цих проблем при обласній, районних, міських адміністраціях були утворені координаційні ради з охорони дитинства, до складу яких увійшли керівники органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадськості, ЗМІ.

Надзвичайно важливим кроком на шляху реформування соціальних послуг для сімей та дітей стало введення з ініціативи ПБО “Кожній дитині” в практику соціальної роботи методики оцінки потреб дитини та її сім'ї. У рамках проекту «Створення служби соціалізації та адаптації дітей, що виходять з інтернатних закладів» розроблено методику комплексної оцінки потреб і рівня оволодіння життєвими навичками молодшої людини, яка залишає/залишила заклад опіки; методику складання планів їх підготовки до самостійного життя; програму й методику роботи клубу для випускників "Як стати успішним".

Пріоритетним напрямом діяльності ПБО “Кожній дитині” є забезпечення права на сімейне виховання дітей перших років життя, попередження відмов матерів від новонароджених. Із цією метою в усіх ЦСССДМ Київської області за сприяння Представництва були створені служби раннього втручання, центр «Мати і дитина разом» (Чернігів), відпрацьовані механізми міжвідомчої

взаємодії щодо раннього виявлення вагітних жінок, сімей із дітьми перших років життя, які потрапили в складні життєві обставини, та надання їм комплексу послуг з метою збереження сім'ї, покращення здатності батьків опікуватись дитиною чи своєчасного вилучення й швидшого влаштування дитини в іншу сім'ю.

У 2008 році організація в партнерстві з обласним управлінням охорони здоров'я, ССД, ЦСССДМ Київської ОДА розпочала реалізацію проекту «Попередження розміщення дітей раннього віку в інтернатні заклади». Пілотним майданчиком було визначено Київський обласний спеціалізований будинок дитини в м. Біла Церква. При Будинку створено міжвідомчу групу з моніторингу й оцінки потреб дітей-вихованців закладу, яка розробила соціальну карту вихованців будинку дитини, куди занесено інформацію про всіх вихованців, проведено оцінку потреб дітей і здатності батьків їх задовольняти, розроблено індивідуальні плани соціального захисту вихованців.

Значну роботу щодо реалізації проектів у сфері охорони дитинства здійснює *Представництво міжнародної благодійної організації „Надія і житло для дітей”*, яке розпочало свою діяльність в Україні в 1998 році з проекту розвитку й підтримки дитячих будинків сімейного типу. Упродовж 2008 року основними пріоритетами Представництва стали розвиток і підтримка сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; попередження відмов від новонароджених дітей та деінституалізація таких дітей.

У 2008 році організація продовжила започатковану з 2004 року роботу в Макарівському районі Київської області щодо трансформації державної системи опіки над дітьми-сиротами й дітьми, позбавленими батьківського піклування, реалізуючи проект "Реформування дитячого будинку „Барвінок” та створення Центру надання соціальних послуг дітям та сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах". У 2008 році метою проекту стала розробка й впровадження ефективної системи опіки над дітьми шляхом створення умов для їх виховання в сім'ї або умовах, найбільш наближених до сімейних, з

урахуванням індивідуальних особливостей і потреб кожної дитини. Діяльність у рамках проекту здійснювалася за двома основними напрямками: робота з дітьми-вихованцями Макарівського дитячого будинку „Барвінок”, спрямована на повернення дітей в їхні біологічні сім’ї (у разі можливості), та влаштування в сімейні форми виховання, а також підтримка сімей, у яких існує загроза вилучення дитини. У результаті роботи станом на початок 2008 року в дитячому будинку „Барвінок” перебувало 26, на кінець року – 16 дітей.

У рамках проекту в Макарівському районі вперше було започатковано здійснення соціального супроводу сімей, діти з яких вилучені, а також роботу із сім’ями, куди є можливість повернути дитину із закладу. Протягом 2008 року під супроводом організації перебувало 30 сімей, у яких виховується 63 дитини. Упродовж року 20 сім’ям було надано матеріальну допомогу відповідно до потреб сімей на загальну суму 46 000 гривень.

За підсумками реалізації проекту розроблено, впроваджено й описано ряд інноваційних методик і технологій, зокрема технології роботи з дітьми та сім’ями, які опинились у складних життєвих обставинах (видано практичний посібник із соціальної роботи із сім’ями „Зберегти сім’ю”); проведено попередню роботу щодо створення Центру надання соціальних послуг дітям та сім’ям (будівництво Центру планується розпочати у 2009 році).

За підтримки Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні ПБО “Надія і житло для дітей” в Україні у 2008 році також здійснювала реалізацію проекту „Запровадження системи підготовки соціальних працівників для попередження відмов від дітей у ранньому віці”. Основна мета проекту – попередження відмов від дітей у ранньому віці шляхом запровадження системи підготовки спеціалістів соціальних центрів матері й дитини і консультаційних пунктів центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді при пологових будинках і жіночих консультаціях. У результаті реалізації проекту було розроблено тренінговий модуль навчання регіональних тренерів із попередження відмов від дітей у ранньому віці, підготовлено 19 регіональних тренерів із попередження відмов; проведено відповідне навчання за

розробленим модулем 58 спеціалістів ЦСССДМ, які працюють у консультаційних пунктах при пологових будинках та жіночих консультаціях, і 28 спеціалістів соціальних центрів матері й дитини (соціальні педагоги та психологи). Для поширення і подальшого використання напрацьованого в рамках проекту досвіду видано методичний посібник для соціальних педагогів, психологів та інших фахівців, які займаються вирішенням проблем, пов'язаних із попередженням розлучення дітей з батьками “Запобігання інституціоналізації дітей раннього віку”.

Традицією організації є здійснення підтримки діючих в Україні центрів матері та дитини шляхом проведення для клієнток центрів тренінгів з питань формування усвідомленого батьківства, планування сім'ї і розвитку дітей раннього віку, навчання навичкам роботи на комп'ютері з метою їх подальшого працевлаштування. Постійна методична допомога надавалася створеним за підтримки організації Центрам матері та дитини м. Херсон і Київському обласному Центру соціально-психологічної допомоги „Мати і дитина разом”. Загалом, завдячуючи діяльності цих двох закладів упродовж 2007–2008 років було попереджено 48 відмов матерів від новонароджених.

Не залишається поза увагою організації й питання соціального супроводу функціонування дитячих будинків сімейного типу. Так, у рамках проекту „Створення, розвиток і підтримка сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування” проведено навчальні тренінги для батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу та соціальних працівників, які їх супроводжують. Психологом організації продовжено здійснення моніторингу дитячих будинків сімейного типу та надання їм відповідної психологічної підтримки.

Неодноразово інноваційні моделі допомоги дітям та їхнім батькам успішно впроваджувалися в Україні *організацією Холт Інтернешенел Чілдренз Сервісез*. Програма Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Родина для дитини», яку виконує в Україні з жовтня 2004 року ця організація, базується на принципі визнання того, що всі діти мають право на

виховання в постійній безпечній родині. Мета Програми – створення комплексної системи сімейних форм виховання для дітей, позбавлених сімейної опіки, та дітей, для яких існує ризик втрати сім'ї. Невід'ємною частиною програми є підтримка дітей і сімей, яких торкнулась проблема ВІЛ/СНІДу.

Діяльність Програми «Родина для дитини» спрямована на розвиток та розширення послуг у трьох сферах, а саме: збереження сім'ї, національне усиновлення, альтернативні сімейні форми виховання – прийомні сім'ї і дитячі будинки сімейного типу. У кожній із зазначених сфер охорони дитинства Програмою «Родина для дитини» підготовлено фахівців, проведено соціологічні дослідження, розроблено навчальні й методичні матеріали, здійснено друк низки посібників, упроваджено інноваційні моделі надання послуг.

У 2008 році в рамках Програми «Родина для дитини»: розроблено та видано методичні рекомендації щодо впровадження моделі надання соціальних послуг сім'ям із дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, і тренінговий курс із формування батьківської компетентності “Батьківство на радість”; підготовлено команду національних тренерів по роботі із сім'ями й дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах; спільно з Державною соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді, Українським освітнім центром реформ та продукційною студією “Сполучені світи” створено відео- і радіоролики «Найкращий спосіб захистити дитину – підтримати та зміцнити її сім'ю»; спільно з ЮНІСЕФ і Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту підготовлено 59 регіональних тренерів для прийомних батьків, які беруть на виховання ВІЛ-позитивних дітей; підтримано розробку і друк посібника на допомогу потенційним батькам-усиновителям «Усиновлення. Крок за кроком»; спільно з Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини розроблено й видано тренінговий модуль для спеціалістів, призначений для підготовки потенційних усиновителів, під назвою «Стаємо батьками», підготовлено групу регіональних тренерів; спільно з «Магнолією

ТВ» створено низку відеороликів, спрямованих на пошук батьків для конкретних дітей, які чекають на сім'ю.

У сфері охорони дитинства плідно співпрацює з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту організація *Health Right International (Право на здоров'я)*, яка раніше працювала під назвою «Лікарі світу - США». Ця міжнародна організація діє в Україні з 2005 року, здійснюючи соціальну підтримку та допомогу вагітним і молодим матерям із дітьми, яких торкнулась проблема ВІЛ/СНІДу, а також надаючи комплексні соціальні, психологічні та профілактичні послуги бездоглядним і безпритульним дітям та молоді, у т.ч. ВІЛ-інфікованим.

У 2008 році організація «Право на здоров'я» в співпраці з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту впроваджувала низку проектів, а саме:

- "Центр соціально-профілактичної роботи з дітьми". У результаті цього дворічного проекту, який фінансується Всесвітнім дитячим фондом, що діє під патронатом королеви Швеції – Сільвії (World Childhood Foundation), у м. Чернігові було створено й інтегровано в місцеву державну структуру центр соціально-медичної та правової допомоги безпритульним і бездоглядним дітям. За два роки діяльності центру його клієнтами стали більше 260 дітей у віці від 3 до 18 років із тих сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Для роботи з дітьми та їх батьками на базі центру в м. Чернігові пілотовані інноваційні технології реабілітаційної, соціальної, психологічної, педагогічної та профілактичної роботи. У 2009 році організація «Право на здоров'я» працюватиме над поширенням апробованої технології в інших регіонах України:

- "Посилення кадрового потенціалу служб у справах дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації та притулків для дітей". Цей проект має на меті, використовуючи успішний український та міжнародний досвід роботи з безпритульними й бездоглядними дітьми, у т. ч. досвід Чернігівського центру соціально-профілактичної роботи з дітьми, посилити кадровий потенціал

соціальних інститутів через розробку навчальної програми для підвищення кваліфікації спеціалістів, котрі надають послуги безпритульним та бездоглядним дітям;

- "Дослідження поширеності ВІЛ-інфекції серед "дітей вулиці та вуличної молоді" у містах Києві, Одесі, Донецьку та Макіївці Донецької області. Метою цього дослідження було проведення швидкої оцінки ситуації з поширення ВІЛ-інфекції серед 900 дітей та молодих людей віком 15-24 роки, які живуть та/або працюють на вулиці. Для проведення дослідження було використано адаптовану для України методологію, розроблену в рамках Всесвітньої програми подолання ВІЛ/СНІДу Центру з контролю захворюваності США (CDC) (CDC Global AIDS Program Time-Location-Sampling methodology). Результати дослідження дозволять скорегувати стратегії профілактичної роботи з дітьми вулиці та вуличною молоддю в Україні й розробити моделі їх соціального, медичного супроводу та підтримки.

Вагому допомогі у справі забезпечення прав юних громадян України, у т.ч. права на сім'ю, надають міжнародні та вітчизняні неурядові організації. Наприклад, за даними Державного департаменту з питань виконання покарань, протягом 2008 року до роботи із засудженими неповнолітніми було залучено 171 державну, громадську та релігійну організацію, з яких 121 (70%) – на постійній основі. Спільно з громадськими організаціями у виховних колоніях проведено 96 заходів виховного та соціально-психологічного, 16 культурно-масового та 21 спортивно-оздоровчого характеру.

За сприяння Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні спільно зі *Всеукраїнським громадським центром "Волонтер"* у рамках проекту "Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців колоній для неповнолітніх" розроблено й упроваджено для використання персоналом виховних колоній і слідчих ізоляторів інтерактивні методики з профілактики ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед молоді. Моніторинг доступу неповнолітніх засуджених до якісної загальної і професійної освіти

проводився у виховних колоніях представниками *неурядової організації "Комітет сприяння захисту прав дитини"*.

Починаючи з 2008 року, за сприяння міжнародної програми МАТРА нідерландським фондом "Друзі Прилук" на базі Прилуцької та Кременчуцької виховних колоній реалізується українсько-нідерландський проект "Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників в Україні: розробка та запровадження методології соціально-психологічної роботи". Метою проекту є розробка програми соціального супроводу неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, що базується на мультидисциплінарному підході й міжвідомчій співпраці. Окрім цього, протягом 2007–2008 років Департаментом спільно з *Інформаційно-консультативним жіночим центром* за сприяння Швейцарського агентства з питань розвитку та співробітництва в Україні на базі Чернігівської виправної колонії (№ 44) Чернігівської області реалізовано проект "Жінки, матері з дітьми у в'язницях", метою якого є покращення умов утримання і соціальної реінтеграції жінок і матерів з дітьми під час відбування покарання та після звільнення. У рамках проекту проводиться реконструкція будинку дитини з метою створення умов для постійного спільного проживання жінок із дітьми в окремих кімнатах; розроблено навчальні модулі з питань материнства й підготовки до звільнення для проведення занять із зазначеною категорією засуджених жінок.

Тісною є співпраця з міжнародними благодійними організаціями Міністерства праці та соціальної політики України. Зокрема, починаючи з 2008 року, у співпраці з фахівцями Навчально-реабілітаційного центру „Джерело” (м. Львів) та з представниками міжнародного проекту МАТРА з Нідерландів на базі трьох дитячих будинків-інтернатів упроваджується програма навчання персоналу за допомогою навчально-методичного курсу „Базовий догляд неповносправних дітей” для працівників дитячих будинків-інтернатів III–IV профілів системи органів праці та соціального захисту населення”. Зазначений проект спрямований на покращення якості послуг у дитячих інтернатних установах.

Проблема розробки нових підходів до комплексної реабілітації дітей з особливими потребами стає все більш актуальною в Україні, проте її вирішення потребує ще тіснішої співпраці з недержавними організаціями. У 2000 році за ініціативою фахівців ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків АМН України» було створено **Благодійний фонд «Інститут раннього втручання»** для дітей з порушеннями розвитку та дітей-інвалідів. Ця неурядова організація займається реабілітацією дітей раннього віку за системою раннього втручання, що широко використовується у світі для надання допомоги дітям з особливими потребами та сім'ям, які виховують цих дітей. З 2002 року Благодійний фонд «Інститут раннього втручання» став базою для проведення наукових досліджень з питань комплексної реабілітації дітей раннього віку. За цей час розроблено технологію раннього втручання, яка є сучасною сімейноцентрованою системою реабілітації дітей і сімей, створено алгоритм оцінки розвитку дитини та потреб сім'ї, процедура розробки й реалізації індивідуальних програм реабілітації, та обґрунтовано ефективність моделі раннього втручання. Така співпраця дає можливість на підставі науково обґрунтованих результатів надавати практичну допомогу дітям і сім'ям, які її потребують. Щорічно на базі Благодійного фонду «Інститут раннього втручання» проходять реабілітацію за моделлю раннього втручання більше 100 сімей, які виховують дітей віком від народження до 4 років із синдромом Дауна, дитячим церебральним паралічем, аутизмом та іншими захворюваннями, що призводять до порушення розвитку дитини. Фонд також реалізує програму взаємопідтримки батьків, проводиться їх телефонне та очне консультування з питань розвитку дитини.

З 2006 року БФ «Інститут раннього втручання» спільно з неонатологічним стаціонаром Харківського міського пологового будинку та Центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводить роботу з попередження відмов від дітей, які народилися з вадами розвитку, та їх найшвидшого переходу до програм раннього втручання. Фахівцями Фонду спільно з колегами з інших міст України розроблено й апробовано Стандарти

якості послуг раннього втручання, де зафіксовано профілактичний і реабілітаційний характер послуг раннього втручання та їх спрямованість не тільки на реабілітацію і розвиток дитини, яка має особливі потреби, а й на підтримку та супровід сім'ї.

Активно в Україні працює італійська *благодійна асоціація „Soleterra”*, яка, крім розробки і виконання проектів, проводить інформаційні кампанії та кампанії зі збору коштів, надання допомоги продуктами харчування, постачання медичного обладнання. З 2007 року асоціацією разом з Інститутом онкології АМН України відкрито однойменний центр, у якому надається психологічна підтримка хворим дітям, юридичні консультації для батьків, підтримка груп самодопомоги дітей, хворих на онкологічні захворювання, інформаційні послуги для всіх, хто працює в цьому напрямі.

Організація „Друзі дітей” („Amici dei bambini”) працює в Україні з 1999 року. Одним із численних заходів, спрямованих на допомогу дітям, що постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи, стало відкриття центрів „Дитячий дім” для соціально незахищених дітей (Київська область, у містах Боярка, Буча та Володарка). Завданням таких Центрів є надання індивідуальної психологічної допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування.

Міжнародною благодійною організацією *«Благодійний фонд «СОС Дитяче містечко»* у м. Бровари Київської області у 2003 році було створено перше в Україні СОС-Дитяче містечко. Одним з його пріоритетів є забезпечення можливості для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виховуватися в оточенні, максимально наближеному до сімейного, за принципом родинності. У 2008 році СОС-Дитяче містечко об'єднало 13 СОС-сімей, які виховували 84 дитини. Крім того, Фонд реалізує проект «Профілактика соціального сирітства» та проект, спрямований на поліпшення якості освітніх послуг ум. Бровари.

Канадський фонд дітям Чорнобиля є громадською організацією Канади, яка займається реалізацією благодійних проектів, спрямованих на підтримку

дітей в Україні, у першу чергу через програму “Допоможи нам допомогти дітям”, що діє з 1996 року. Ця програма спрямована на покращення рівня життя дітей, які перебувають у дитячих будинках та інтернатах України. У її рамках організовуються літні та зимові табори в Карпатах (м. Ворохта), де протягом одного року відпочивають понад 2 тис. дітей-сиріт із різних областей України. Під час перебування в таборі відпочинку дітей навчають роботі на комп’ютері та іншим практичним навичкам, необхідним для самостійного життя, зокрема, як написати резюме, як розумно розпоряджатися грошима, як протидіяти насильству тощо. У 1998 році при Фонді розпочав свою діяльність освітній проект “Стипендіат”, спрямований на забезпечення матеріальної, психологічної та соціальної підтримки для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які після закінчення школи-інтернату продовжують навчання у вищих навчальних закладах, технікумах, училищах. Фонд також реалізовує Програму протидії торгівлі людьми, яка спрямована на підвищення рівня обізнаності дітей-сиріт щодо таких загроз та ефективність методів протидії цьому. Добровольці програми відвідують дитячі будинки, де проводять відповідні лекції-роз’яснення. У рамках програми щорічно видається й поширюється серед вихованців інтернатів довідник “Робота за кордоном”, що містить допоміжну інформацію для молодих людей, які приймають рішення працювати за межами своєї країни.

При громадській організації *”Суспільна служба українців Канади”* функціонує загальноканадський **Фонд “Поміч Україні”**, який залучений до реалізації низки соціальних дитячих проектів в Україні. Фонд, зокрема, займається: організацією літніх таборів для дітей та молоді з малозабезпечених сімей, наданням стипендій для студентів з малозабезпечених сімей, підтримкою дітей у дитячих будинках, школах-інтернатах та дітей-сиріт, які навчаються у вищих навчальних закладах України. У 2008 році Фонд також надав матеріальну допомогу дітям із родин, які постраждали від повені на території Західної України. Загалом, у 2008 році Фонд реалізував проекти на загальну суму 125 753 канадські долари.

В інтересах дітей України працює низка громадських та благодійних організацій США. Зокрема, *Американська неурядова організація «FOCCUS»* (Friends of Chernobyl Centers, U.S.) допомагає реалізації ряду програм через власні регіональні центри (м. Славутич, м. Іванків, с. Боярка, м. Коростень, с. Бородянка і с. Нікольська Слобода) у таких напрямках: соціально-психологічна та медична реабілітація постраждалих, освітньо-виховна діяльність, організація оздоровчих літніх таборів для дітей і підлітків тощо. Реалізація програм здійснюється за тісної співпраці з місцевими органами влади та освітніми закладами. У 2008 році організацією «FOCCUS» було профінансовано п'ять проектів в Україні, організовано низку інформаційних заходів (передусім у США з метою залучення фінансової допомоги на проекти в Україні), забезпечено підготовку і транспортування в Україну (м. Коростень) гуманітарного медичного вантажу, придбано кілька автобусів для потреб споживачів.

Злучений Українсько-Американський Допомоговий Комітет (ЗУАДК) (United Ukrainian American Relief Committee, Inc.) – приватна неприбуткова благодійна організація, що опікується покращенням якості життя представників української громади в усьому світі. Вона співпрацює з багатьма агенціями США, зокрема з Агентством з міжнародного розвитку та американського Червоного Хреста. Серед проектів, які наразі реалізуються ЗУАДК для дітей України, слід назвати такі: допомога 15-м українським інтернатам для дітей з вадами, що надається відповідно до Програми «Грант» (розпочата в 1993 році); організація літніх таборів для дітей-сиріт; придбання подарунків для дітей-сиріт та дітей із багатодітних і малозабезпечених сімей, закупівля дитячих колясок (вислано 4 контейнери) та ін.

Фонд допомоги і розвитку дітям Чорнобиля – неприбуткова гуманітарна організація, створена з метою захисту й збереження життя дітей, які постраждали від аварії на ЧАЕС. Головна мета – покращити якість медичної допомоги дітям і вагітним жінкам шляхом упровадження медичних програм у галузях неонатології, перинатології, дитячої кардіохірургії та дитячої онкології.

На реалізацію відповідних програм було виділено понад 400 тис. дол. США. Результатом Українсько-американської програми запобігання вродженим вадам розвитку (ВВР) стало започаткування в м. Рівне (2004 рік) Центру ранньої педагогічної реабілітації та соціальної адаптації дітей з особливими потребами "Пагінець". Важливий внесок у створення цього медичного закладу зробили обласна й міська держадміністрації, громадські організації «Альянс запобігання ВВР» та Рівненська громадська організація "Асоціація батьків дітей з особливими потребами", Посольство США в Україні та Агентство США з міжнародного розвитку. Унікальність Центру полягає в тому, що тут впроваджено найсучасніші реабілітаційні методики, спрямовані на ранню стимуляцію інтелектуального розвитку й запобігання розумовій відсталості з перших тижнів і місяців життя дитини. Допомогу в діяльності Центру надає Український фонд допомоги дітям-сиротам та дітям з особливими потребами.

Товариство допомоги сиротам України (Orphans' Aid Society for Ukraine) – неприбуткова організація, заснована в штаті Нью-Йорк (1992 рік). Вона існує за рахунок пожертвувань доброчинців, спонсорів, прибічників, які виділяють кошти на підтримання дітей-сиріт у всіх регіонах України. На сьогодні допомогу Товариства одержали майже 2 тис. дітей-сиріт. Щомісяця на утримання однієї дитини кожний спонсор/донор робить фінансовий внесок (щонайменше 20 дол. США). Значна кількість жертводавців виділяють додаткові кошти з нагоди дня народження дитини, відзначення свята Різдва Христового тощо. Члени Товариства відвідують Україну з метою проведення на місці інспекції, в ході якої знайомляться з умовами догляду за дітьми та середовищем їх перебування. Товариство організовує літні навчальні табори в Україні, де діти вивчають англійську й українську мови, беруть участь у семінарах з питань української історії і культури тощо. Особливу увагу члени Товариства надають питанням освіти. Діти-сироти старших класів мають можливість працювати з репетиторами, відвідувати підготовчі курси в університетах та інститутах України, отримувати необхідні підручники,

канцелярські й шкільні прилади. В окремих випадках обдарованим студентам оплачується навчання в коледжах.

Союз українок Америки (СУА) – неприбуткова громадська організація, діяльність якої поширюється на гуманітарну, виховну та культурно-освітню сфери. СУА діє самостійно, існує завдяки внескам її членів і добродійників української громади. Серед низки благодійних програм найбільш поширеними є програми громадської опіки та надання стипендій на навчання, які охоплюють 28 регіональних відділів Союзу українок України. Програма громадської опіки реалізується в таких напрямках: допомога дітям-сиротам; допомога хворим дітям – жертвам Чорнобильської катастрофи; допомога окремим закладам для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; допомога дітям, залишеним у пологових будинках, та безпритульним; допомога в оздоровленні дітей. Протягом 1967–2008 років організацією було надано понад 20 тис. стипендій на загальну суму 4 млн. 602 тис. 410 дол. США.

Значну роботу щодо підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проводять місцеві громадські організації. Влаштування благодійних ярмарків для збору коштів, концертів, свят для вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, стали вже традиційними. Готовність громадян країни надавати допомогу, беручи участь у діяльності громадських організацій, засвідчили і результати соціологічного дослідження «Вивчення громадської думки щодо реалізації права дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, на сімейне виховання». Так, за результатами дослідження, 17% опитаних на запитання «Що Ви б хотіли зробити для дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування?» відповіли, що вони хотіли б стати членом неурядової громадської організації, яка піклується про дітей. Досить висока готовність населення країни допомагати дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, матеріально (38%) і допомагати дітям адаптуватися в суспільстві (брати дітей на вихідні дні, свята, канікули; встановити контакт із рідними; допомогти порадою тощо) (19%).

Кількість громадських та благодійних організацій, які працюють в інтересах дітей, щорічно зростає. Так, тільки у 2008 році Міністерством юстиції України зареєстровано 19 всеукраїнських і міжнародних громадських та благодійних організацій, метою яких є діяльність в інтересах дітей.

Таким чином, проблемами захисту прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, опікуються в Україні представники різних громадських організацій. Аналіз результатів упровадження проектів, реалізованих міжнародними і благодійними організаціями, засвідчує стратегічну спрямованість спільних дій на розробку й апробацію в нашій країні на основі кращого міжнародного та вітчизняного досвіду технологій і методик щодо соціальної підтримки дітей уразливих груп.

Зростання активності громадських організацій міжнародного та загальнонаціонального рівнів, результативність реалізованих проектів – свідчення системної роботи в Україні в цьому напрямі, розуміння пріоритетів державної політики та усвідомлення найкращих інтересів дитини, а саме потреби і життєвої необхідності для гармонійного розвитку зростати в сім'ї в атмосфері любові й розуміння.

РОЗДІЛ 11. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї

Тільки виховання дитини в сім'ї відповідає найкращим інтересам дитини. Підтримка сімей із дітьми, розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на державному рівні визнані пріоритетними. В основу реформування системи державної опіки над дітьми-сиротами й дітьми, позбавленими батьківського піклування, яка розпочалася в країні з 2005 року, покладено принцип пріоритетності сімейного виховання дитини. З метою привернення уваги суспільства до проблем дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та активізації розвитку сімейних форм виховання Указом Президента України (№ 1205 від 11 грудня 2007 р.) 2008 рік був оголошений Роком підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Основним підсумком Року підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання стало збільшення чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в сім'ях громадян. На кінець 2008 року 67,4% дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виховувалися у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, під опікою, піклуванням (під опікою, піклуванням – 61,0%, у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу – 6,4%) (див. Додаток 2, табл. 21). У 2007 році частка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховувалися у сімейних формах виховання від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування становила 66,2% (під опікою, піклуванням – 61,8%, у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу – 4,4%).

Безумовно, найкращою з усіх можливих форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є усиновлення. У 2008 році громадянами України було усиновлено 2066 дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування, що на 15,8% більше, ніж у 2007 році та на 45,6% більше, ніж у 2005 році. Цьому сприяла широка інформаційна кампанія уряду, спрямована на активізацію населення країни до національного усиновлення і формування громадської думки, що виховання дитини в сім'ї – це найкращий спосіб допомогти дитині-сироті або дитині, позбавленій батьківського піклування.

Майже 70% дітей, усиновлених громадянами України, це діти у віці до 3-х років. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування старших вікових груп усиновлюються іноземними громадянами й передаються на виховання до інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. Майже половина (47%) усиновлених іноземними громадянами дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та 73,2% дітей, які виховуються у прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу, це діти у віці від 6 до 18 років.

Якщо у 2005 році експерти говорили про кризовий стан системи національного усиновлення, то сьогодні очевидним є той факт, в останні роки намітилася стійка тенденція до покращення ситуації. З 2006 року чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених громадянами країни, значно переважає чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених іноземцями. У 2008 році українці усиновили на 479 дітей більше, ніж іноземці, тоді як у 2007 році – лише на 114 дітей більше. Переважання національного усиновлення над міждержавним відповідає найвищим інтересам дитини, оскільки вона залишається в країні свого походження, а відповідно до ст. 21 Конвенції ООН про права дитини «усиновлення в іншу країну може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або всиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини є неможливим».

Прийняття у 2008 році змін до законодавства країни щодо запровадження одноразової державної допомоги при усиновленні дитини та надання соціальної відпустки батькам усиновлювачам дітей, старших 3-х років, для адаптації дитини в сім'ї, безумовно, призведе до збільшення кількості національних усиновлень у 2009 році. Проте система національного усиновлення потребує вдосконалення, передусім у частині підготовки до усиновлення, запровадження в разі необхідності соціального супроводу родин усиновлювачів, особливо тих родин, які усиновляють дитину підліткового віку. Потребує вдосконалення і процедура встановлення медичних діагнозів дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування.

З огляду на те, що переважна більшість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які сьогодні мають усі юридичні підстави для усиновлення, це діти, старші 6 років, а більшість кандидатів на усиновлення має намір усиновити дитину до 3-х років, постає проблема активізації національного усиновлення дітей старшого віку шляхом не тільки формування установок, а й запровадження форм соціально-психологічної підготовки та подальшої підтримки таких родин.

У сфері міждержавного усиновлення потребує негайного вирішення проблема приєднання України до Гаазької конвенції про захист прав дітей і співробітництво з питань міждержавного усиновлення. Приєднання України до зазначеної конвенції дозволить державі запровадити чіткий контроль за умовами виховання й розвитку усиновлених іноземцями українських дітей.

З метою посилення позитивних тенденцій у сфері усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування необхідно:

- провести громадські обговорення щодо доцільності збереження таємниці усиновлення, що стане обґрунтованим підґрунтям до внесення відповідних змін до чинного законодавства;
- удосконалення нормативно-правової бази щодо усиновлення дітей, яких було залишено у пологових будинках;

- запровадити обов’язкову процедуру попередньої підготовки усиновлювачів до виконання нової соціальної ролі – батьків усиновленої дитини, що, в свою чергу, потребує розробки методики такого навчання та, відповідної підготовки спеціалістів, які будуть працювати з кандидатами на усиновлення;

- продовжити провадження практики розгляду судових справ щодо усиновлення та скасування усиновлення судами спеціальної юрисдикції, з цією метою передбачити підготовку суддів до розгляду таких справ;

- продовжити широку рекламно-інформаційну кампанію проблем дітей-сиріт, в тому числі детальне висвітлення процедури усиновлення;

- *ратифікувати* Гаазьку конвенцію про захист прав дітей і співробітництво з питань міждержавного усиновлення.

Переважає більшість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають під опікою, піклуванням. На початок 2009 року під опікою, піклуванням перебувало 62965 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Як правило під опіку, піклування дітей беруть найближчі родичі – бабусі та дідусі. Зі збільшенням з 1 січня 2009 року вдвічі розміру державної соціальної допомоги на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою, піклуванням, очікується призупинення тенденції стосовно щорічного скорочення їх чисельності.

З метою забезпечення захисту інтересів дітей, які виховуються у сім’ях опікунів, піклувальників необхідно здійснити оптимізацію алгоритмів організаційної та соціальної роботи з такими сім’ями, а саме:

- удосконалити технологію перевірки та оцінки ресурсів сім’ї, яка бажає оформити опіку, піклування над дитиною;

- розробити механізм соціального супроводження сімей опікунів, піклувальників;

– удосконалити порядок здійснення контролю за умовами проживання та розвитку дитини у сім'ї опікунів, піклувальників, визначити критерії ефективності діяльності таких сімей;

– розподілити функціональні обов'язки спеціалістів служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у процесі створення і соціального супроводження сімей опікунів, піклувальників.

Забезпечити сімейне виховання дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, яких не було усиновлено або влаштовано під опіку, шляхом влаштування до прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу. У 2008 році чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу, становила 6655 дітей, що на 47,2% більше, ніж у 2007 році. У 2008 році збільшилася кількість прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, які взяли на виховання дітей-інвалідів і ВІЛ-позитивних дітей. Враховуючи, що переважна більшість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, мають суттєві відхилення від норми в стані здоров'я та неготовність громадян всиновлювати дітей, які мають захворювання, і дітей з вадами фізичного й розумового розвитку, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу для них сьогодні є чи не єдиним шансом зростати і виховуватися в родині.

Моніторинг діяльності служб у справах дітей щодо функціонування прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, який систематично здійснює Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, засвідчив існування ряду проблем, які потребують негайного вирішення. У першу чергу це стосується проблем взаємодобору батьків і дітей, підготовки й підвищення кваліфікації прийомних батьків та батьків-вихователів і питань соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. В основі вирішення цих проблем повинні бути поставлені питання врахування соціально-демографічних і психологічних характеристик дітей та батьків;

програми підготовки, підвищення кваліфікації і соціального супроводження повинні бути максимально індивідуальні для кожної родини. Подальшим кроком у розвитку прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу повинно стати розроблення механізмів зацікавлення громадян – потенційних прийомних батьків стати прийомними батьками для ВІЛ-інфікованих дітей і дітей із вадами фізичного та розумового розвитку.

Розвиток мережі прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу потребує запровадження наступних змін та доповнень до діючих нормативно-правових актів та підвищення ефективності методик роботи з такими сім'ями:

- внести зміни до нормативних актів щодо надання рекомендацій про можливість утворення прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу – вони мають надаватися міськими (районними) центрами соціальних служб, які проводили попередню роботу з кандидатами з урахуванням особливостей дитини, яка може бути влаштована в сім'ю (її вік, індивідуальні особливості, тощо);

- розробити загальні критерії та методику підготовки рекомендацій, що передбачають основні аспекти оцінки (психологічні, виховні, тощо) кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі;

- запровадити механізм інформування центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді службами у справах дітей на місцях щодо дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, які потребують влаштування в прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу;

- оптимізувати документацію щодо реалізації соціального супроводження сім'ї; запровадити єдині форми документації центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і служб у справах дітей по роботі з прийомними сім'ями і дитячими будинками сімейного типу;

- розробити методичні рекомендації щодо процедури створення прийомних сімей, зокрема що стосується сімей, які живуть у громадянському або церковному шлюбі; у випадку наявності судимостей одного із батьків; розрахунку матеріального забезпечення сімей фермерів тощо;

- створити Національний тренінговий центр для забезпечення підготовки та підвищення кваліфікації регіональних тренерів з підготовки прийомних батьків та батьків-вихователів на всеукраїнському рівні із залученням досвіду та спеціалістів недержавних організацій;

- удосконалити систему підвищення кваліфікації прийомних батьків та батьків-вихователів відповідно до їх досвіду виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

З розвитком сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зменшується чисельність дітей, які виховуються в інтернатних закладах (дитячих будинках, будинках дитини, школах-інтернатах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та будинках-інтернатах). Протягом 2008 року чисельність вихованців інтернатних закладів зменшилась проти 2007 року на 9,4%, а проти 2005 року – на 23,4%. Проте слід зазначити, що для багатьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, старшого віку та дітей з вадами фізичного й розумового розвитку на сьогодні альтернативи утриманню і вихованню в інтернатному закладі не існує. У 2008 році розпочався перший етап реформування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На рівні експериментальних проектів в окремих закладах проводиться реконструкція, спрямована на забезпечення умов проживання вихованців, наближених до сімейних; упроваджуються індивідуальні форми роботи з дітьми; зменшується наповнюваність інтернатних закладів. Проте проведення реформи в цілому відбувається повільними темпами. З метою активізації проведення реформи необхідно:

- розробити й затвердити положення про заклади нового типу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, умови проживання в яких наближені до сімейних, для виховання в них дітей за місцем їх походження та за родинним принципом;

- вивчити потреби й наявні можливості щодо створення закладів нового типу в кожному окремому регіоні, доцільність створення міжрайонних

закладів, закріплення закладів нового типу за загальноосвітніми навчальними закладами для забезпечення рівного доступу їх вихованців до загальної середньої освіти;

– вивчити питання щодо можливостей перепрофілювання вивільнених приміщень закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в різнопрофільні заклади для дітей: дошкільні та позашкільні заклади, заклади соціального захисту дітей, центри медико-соціальної реабілітації ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД дітей тощо;

– відповідно до регіональних потреб, створити мережу соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Однією з основних проблем як випускників інтернатних закладів, так і дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховувалися в прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу, є відсутність власного житла. Як уже зазначалось, причиною такого стану є брак у регіонах сформованого житлового фонду соціального призначення, системи обліку осіб, які мають право на соціальне житло (соціальний квартирний облік), тощо. Проблема відсутності власного житла в дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа в найближчі роки буде загострюватися у зв'язку з погіршенням фінансово-економічної ситуації в країні. У зв'язку із цим потребує негайного прийняття розроблений Департаментом з усиновлення і захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування)». Прийняття цього законопроекту дасть можливість урегулювати на законодавчому рівні питання обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як громадян, котрі потребують поліпшення житлових умов, за місцем їх походження або проживання при досягненні 16-річного віку, що прискорить процес отримання дітьми такої категорії впорядкованого житла. До проблеми забезпечення житлом дітей-сиріт,

дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа могли б долучитися бізнес-організації та благодійні фонди.

З метою подальшого розвитку та посилення роботи у сфері соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно передбачити проведення наступних заходів:

- проводити моніторинг щодо забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та здійснення соціальної роботи з випускниками інтернатних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- розробити та затвердити в установленому порядку галузевий стандарт надання соціальних послуг з питань соціальної адаптації для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також особами з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування віком від 18 до 23 років;

Протягом 2008 року не вдалося призупинити тенденцію щорічного зростання чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: у 2005 році їх частка від загальної кількості дитячого населення становила 1,11%, у 2006 році – 1,21%, у 2007 році – 1,24%, у 2008 році – 1,26%. Таке зростання обумовлене рядом факторів: посиленням контролю за умовами виховання й розвитку дітей у сім'ях; встановленням статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, тим дітям, які мали для цього підстави, з метою надання всього комплексу державної соціальної допомоги, передбаченої для дітей цієї категорії. Щорічне зростання чисельності батьків, позбавлених батьківських прав, з одночасним збільшенням сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах і які перебувають під соціальним супроводом центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, вимагає проведення аналізу причин позбавлення батьків батьківських прав, технологій роботи з батьками, які неналежним чином виконують свої батьківські обов'язки. Проведення такого дослідження дозволить сформулювати ефективні механізми виявлення та надання соціальної допомоги сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах,

оскільки пріоритетом соціальної роботи повинно стати збереження біологічної сім'ї для дитини.

З метою організації ефективної допомоги сім'ям з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, необхідно передбачити:

- розвиток системи закладів, що надають допомогу людям з алкогольною та наркотичною залежністю;
- впровадження програм побудови соціального житла, враховуючи регіональні потреби; впровадження нормативів використання соціального житла;
- покращення міжсекторальної взаємодії спеціалістів соціальної сфери у роботі з такими сім'ями, забезпечення виконання кожною ланкою своїх обов'язків.

Ще однією ланкою з попередження соціального сирітства є впровадження програм профілактики раннього сирітства, що передбачає створення та забезпечення діяльності центрів матері та дитини і консультаційних пунктів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини. Подальший розвиток цього напрямку соціальної роботи потребує:

- забезпечення системної підготовки спеціалістів соціальних центрів матері та дитини і консультаційних пунктів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини;
- розробку критеріїв моніторингу та оцінки діяльності консультаційних пунктів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини;
- розробку інструкції щодо впровадження базового рівня соціальних послуг та забезпечення ефективності соціальної роботи з жінками, які виявили намір відмовитися від новонародженої дитини, в соціальних центрах матері та дитини;
- розробку санітарно-гігієнічних норм діяльності соціальних центрів матері та дитини.

В Україні існує практика відібрання дітей у батьків без позбавлення батьківських прав: щорічно понад 1,1 тис. дітей відбирають у батьків без позбавлення їх батьківських прав (у 2005 році – 1272 дитини, у 2006 році – 1078, у 2007 році – 1129, у 2008 році – 1133).

Діти, вилучені із сім'ї, безпритульні діти влаштовуються до центрів соціально-психологічної реабілітації й притулків для дітей. Одним із напрямів діяльності таких закладів є робота з біологічною родиною дитини, проте узагальненої інформації щодо результатів роботи закладів з сім'ями дітей-вихованців не існує.

Заходи з профілактики та попередження вилучення дитини із сім'ї мають включати такі питання:

- розробка та запровадження механізму тимчасового вилучення дитини без позбавлення батьків батьківських прав з впровадженням обов'язкової програми роботи з батьками, спрямованої на повернення дитини у сім'ю;
- відпрацювання механізмів і технологій роботи з біологічними батьками, позбавленими батьківських прав, спрямованих на підтримку і зміцнення сімейних стосунків, повернення дитини у біологічну родину, поновлення батьків у батьківських правах;
- розробки та впровадження програми реінтеграції дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховувалися як в інтернатних закладах, так і в сімейних формах виховання, до родини біологічних батьків;
- визначення і впровадження механізмів відшкодування збитків на державне утримання дітей батьками, позбавленими батьківських прав;
- запровадження методик вуличної соціальної роботи з безпритульними та бездоглядними дітьми;
- впровадження методик індивідуальної роботи з безпритульними та бездоглядними дітьми, підготовка спеціалістів до такої діяльності;

– створення мережі центрів денного перебування для бездоглядних дітей з метою попередження їхньої безпритульності.

Саме практика вилучення дітей з родин без позбавлення батьків батьківських прав і робота з родинами з метою збереження сім'ї повинна стати пріоритетним напрямом роботи щодо профілактики соціального сирітства.

Безумовно, впровадження нових технологій і методів роботи з сім'ями та дітьми вимагає посилення кадрового потенціалу служб у справах дітей, соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інтернатних закладів, активізації наукових соціальних, соціально-психологічних досліджень, науково-методичних розробок, посилення інформаційної складової державної політики щодо захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та співпраці державних органів з громадськими, благодійними організаціями й бізнес-структурами.

Ефективна робота щодо забезпечення права дитини на виховання у сім'ї потребує запровадження системи безперервної підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів, з цією метою необхідно:

- проводити систематичне навчання спеціалістів за окремими напрямами діяльності (впровадження тематичних навчальних програм), з врахуванням запиту районних і міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та служб у справах дітей;

- організовувати спільні навчальні семінари спеціалістів районних та міських центрів соціальних служб і служб у справах дітей щодо створення і забезпечення функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей опікунів;

- проводити навчання працівників інтернатних закладів, центрів соціально-психологічної реабілітації, притулків для дітей з підготовки дитини-вихованця до влаштування у сім'ю, організації знайомства та налагодження психологічного контакту між батьками та дітьми;

- розробити навчальні програми та проводити підготовку психологів центрів соціальних служб до роботи з дітьми, які пережили втрати, різні форми насильства.

Підвищення професійного рівня спеціалістів соціальної сфери, що працюють з сім'ями, які виховують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потребує розробки методичних матеріалів, що стосуються таких напрямів роботи:

- соціально-психологічна робота з дітьми, які зазнали сексуального насильства;

- робота з біологічними дітьми кандидатів на створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на етапах створення і адаптації сім'ї до нового вихованця;

- соціальний супровід сімей опікунів/піклувальників;

- вивчення мотивацій батьків, які мають намір взяти на виховання дитину-сироту та дитину, позбавлену батьківського піклування;

- супервізія спеціалістів, які здійснюють соціальний супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, роботи тренерів з підготовки кандидатів;

- оцінка потреб дитини з урахуванням віку;

- формування прив'язаності дитини;

- підготовка дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування до усиновлення, передачу під опіку, влаштування у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу;

- здійснення взаємодобору сім'ї і дитини, з урахуванням потреб дитини (оцінка потреб) і ресурсів сім'ї;

- оцінювання ефективності тренінгів для кандидатів, підготовка рекомендації на сім'ю кандидатів;

Розроблені методики мають проходити апробацію в практичній діяльності і розповсюджуватися на рівні районних та міських структур.

Методичні розробки мають бути підтвердженими нормативними документами, що регулюють відповідну діяльність спеціалістів.

Потребує законодавчого врегулювання і запровадження системи фінансування утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за механізмом «гроші ходять за дитиною» незалежно від їх форми влаштування – базового фінансового механізму реформування системи захисту прав дитини в Україні.

У цілому слід зазначити, що Україна здійснила значні кроки в розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та національного усиновлення. Проте життя висуває нові вимоги до удосконалення якості функціонування прийомних сімей дитячих будинків сімейного типу, підготовки усиновителів до нової соціальної ролі, соціальної підтримки сімей опікунів та піклувальників, соціальної підтримки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховувалися в сімейних формах улаштування після досягнення повноліття.

Подальше формування державної системи захисту прав дитини на виховання у сімейному оточенні стосуються забезпечення таких кроків:

- проведення цілеспрямованої інформаційної кампанії з метою формування громадської думки щодо важливості і пріоритетності сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та формування культури усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, старшої вікової групи і дітей з вадами розвитку, що сприятиме подоланню існуючих стереотипів щодо пріоритетності інтернатних форм їх улаштування;

- розробка і впровадження ефективних форм інформування населення щодо особливостей різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- удосконалення технології підготовки дитини-вихованця до влаштування у сім'ю, налагодження психологічного контакту між батьками та дітьми;

- запровадження адміністративної відповідальності посадових осіб щодо приховування або надання недостовірної інформації про дитину, яка влаштовується у сім'ю;

- запровадження контролю за встановленням медичних діагнозів дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування;

- передбачення виділення бюджетних коштів, відповідно до потреб регіонів, для проведення навчання кандидатів у опікуни, піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі.

Сьогодні перед країною стоїть завдання посилення результативності позитивних процесів у сфері соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у першу чергу – у сфері розвитку сімейних форм виховання. Адже очевидним було і є те, що саме сім'я як ніхто інший здатна створити всі необхідні умови для виховання та розвитку дітей, оточити їх атмосферою особливої уваги і турботи. Тому спільним завданням як держави, так і громадськості є забезпечення права кожного маленького громадянина нашої держави на виховання в сімейному оточенні.

**Перелік нормативно-правових актів України
стосовно сфери дитинства, прийнятих у 2008 році**

Укази Президента України

- Указ Президента України від 05.05.2008 р. № 411 «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей»;
- Указ Президента України від 27.11.2008 р. № 1088 «Про День усиновлення».

Закони України

- Закон України від 06.03.2008 р. № 135- VI «Про ратифікацію Європейської конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми»;
- Закон України від 10.04.2008 р. № 257-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усиновлення» (встановлення максимальної різниці між усиновлювачем та дитиною, граничного віку для усиновлення дитини та заборони самотнім іноземцям всиновлювати дитину – громадянина України);
- Закон України від 15.04.2008 р. № 269-VI «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми щодо розміру допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування» (щодо збільшення розміру соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, над якими встановлено опіку, піклування до двох прожиткових мінімумів, починаючи з 1 січня 2009 року);
- Закон України від 20.05.2008 р. № 290-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо дитячих будинків сімейного типу» (щодо виключення дитячих будинків сімейного типу з переліку типів дошкільних навчальних закладів у законах України «Про освіту» (стаття 34) і «Про дошкільну освіту» (стаття 12));

- Закон України від 23.09.2008 р. № 573-VI "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сімей, які усиновили дитину із числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування".

Постанови Кабінету Міністрів України

- Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2008 р. № 8 «Про виплату доплати особам із числа дітей-сиріт віком старше 18 років, яким призначено пенсію у разі втрати годувальника»;

- Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2008 р. № 26 «Про продовження строку дії постанови Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 81» (щодо продовження у 2008 році здійснення виплат державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, та грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам);

- Постанова Кабінету Міністрів України від 04.02.2009 р. № 59 «Про внесення змін до Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» (щодо внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1751, яка регулює порядок виплати допомоги при усиновленні дитини);

- Постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2008 р. № 146 «Деякі питання надання одноразової грошової допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування» (щодо збільшення одноразової допомоги з двох прожиткових мінімумів до шести прожиткових мінімумів у разі працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа, випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування);

- Постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2008 р. № 149 «Про затвердження Порядку використання у 2008 році коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів з реалізації державної політики з

питань дітей та заходів, спрямованих на подолання дитячої бездоглядності і безпритульності»;

- Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2008 р. № 199 «Про продовження у 2008 році проведення експерименту з призначення і виплати державної соціальної допомоги за принципом «гроші ходять за дитиною»;

- Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2008 р. № 206 «Про затвердження Порядку використання у 2008 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на завершення будівельних і ремонтних робіт у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей»;

- Постанова Кабінету Міністрів України від 09.04.2008 р. № 328 «Про внесення змін до Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» у 2007 році» (щодо нарахування страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування за батьків-вихователів і прийомних батьків на суму їх грошового забезпечення для відрахування до органів Пенсійного фонду);

- Постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2008 р. № 367 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30 травня 2007 р. № 787 (щодо центру для безпритульних дітей «Наші діти»);

- Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2008 р. № 724 «Про внесення змін до Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» (щодо внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1751, яка регулює порядок виплати допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування);

- Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2008 р. № 764 «Про внесення змін до Порядку використання у 2008 році коштів, передбачених у державному бюджеті для організації оздоровлення і відпочинку дітей в дитячих оздоровчих таборах, дитячих центрах «Артек» і «Молода гвардія»;

- Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» (упорядкування діяльності органу опіки та піклування з моменту виявлення дитини, яка залишилась без піклування батьків, до її влаштування та здійснення контролю за умовами її проживання і виховання);
- Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 р. № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» (розроблена з метою упорядкування процедури усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування);
- Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1035 «Про утворення Координаційної ради з питань соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 03.12.2008 р. № 1046 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 81» (щодо необмеженого терміну дії Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей, які виховуються у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу за принципом «гроші ходять за дитиною»);
- Постанова Кабінету Міністрів України від 10.12.2008 р. № 1080 «Про удосконалення порядку використання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання шкільних автобусів для перевезення дітей, які проживають у сільській місцевості, та обладнання для комп'ютеризації та інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів районів».

Розпорядження Кабінету Міністрів України

- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.03.2008 р. № 494-р «Про утворення Організаційного комітету та проведення в Україні у

2008 році Року підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»;

- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.04.2008 р. № 665-р, від 16.07.2008 р. № 952-р, від 24.09.2008 р. № 1267-р, від 26.11.2008 р. № 1475-р, від 17.12.2008р. № 1572-р «Про затвердження додаткового розподілу обсягу субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною».

Накази Міністерств

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 31.01.2008 р. № 337 «Про затвердження Плану заходів щодо виконання Указу Президента України «Про проведення в Україні у 2008 році Року підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»;

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 15.02.2008 р. № 568 «Про перевірку стану роботи з питань соціально-правового захисту дітей у будинках дитини»;

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 04.04.2008 р. № 1360 «Про затвердження плану заходів щодо реалізації у 2008 році Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006–2010 роки»;

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 05.05.2008 р. № 1810 «Про внесення змін до наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 07.06.2007 р. № 2006», зареєстрований у Мін'юсті 27 травня 2008 року за № 461/15152 (щодо інформування про призначення державної соціальної допомоги дітям-вихованцям дитячих

будинків сімейного типу та прийомним дітям у прийомних сім'ях, грошового забезпечення батькам-вихователям та прийомним батькам чи припинення їх виплат у 2008 році);

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 05.05.2008 р. № 1811 «Про внесення змін до наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 30.05.2007 р. № 1880», зареєстрований в Мін'юсті 27 травня 2008 року за № 462/15153 (щодо інформування про призначення і виплату державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою (піклуванням) і проживають у сім'ях опікунів (піклувальників), за принципом “гроші ходять за дитиною” чи припинення її виплати в умовах експерименту у 2008 році);

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 21.05.2008 р. № 2046 «Про затвердження Заходів щодо виконання Плану організації виконання положень Указу Президента України від 05.05.2008 р. № 411 «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей»;

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 10.07.2008 р. № 2866 «Про підготовку щорічної Державної доповіді про становище дітей в Україні за підсумками 2007 року»;

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23.07.2008 р. № 3088 «Про внесення змін до наказу Мінсім`ямолодьспорту від 13.08.07 № 2865 «Про затвердження Плану створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, влаштування в них дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»;

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 15.08.2008 р. № 3361 «Про організацію проведення у 2008 році Всеукраїнського рейду «Урок»;

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 01.09.2008 р. № 3595 «Про перевірку стану роботи з питань соціально-правового захисту дітей у дитячих будинках»;

- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18.11.2008 р. № 4591 «Про затвердження Порядку ведення особової справи дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, та форми індивідуального плану соціального захисту дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування»;
- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18.11.2008 р. № 4580 «Про єдину електронну систему обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, та осіб, які бажають взяти їх на виховання», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 17.12.2008 р. за № 1200/15891;
- Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 08.12.2008 р. № 4815 «Про затвердження Форми звітності № 1-ЗЖД «Звіт про збереження житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та Інструкції щодо її заповнення» за погодженням з Держкомстатом, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 29.12.2008 р. за № 1251/15942.
- Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 20.08.2008 р. № 479 «Про затвердження Переліку захворювань, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем» (зареєстрований в Міністерстві юстиції України 24.10.2008 р. за № 1022/15713);
- Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02.09.2008 р. № 510 «Про затвердження Переліку захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини при Міністерстві України у справах сім'ї, молоді та спорту» (зареєстрований у Міністерстві юстиції України 25.11.2008 р. за № 1126/15817).

Статистичні дані

Умовні позначки:

Тире (-) – явища не було.

Знак ікс (х) – заповнення рубрики за характером побудови таблиці не має сенсу або недоцільне.

Крапки (...) – відомості відсутні.

Таблиця 1

Чисельність дітей¹ в Україні за регіонами
(за даними Держкомстату)

(постійне населення станом на 1 січня; осіб)

Адміністративно-територіальна одиниця	2005	2006	2007	2008	2009
Україна	9129178	8801969	8536066	8325687	8186277
Автономна Республіка Крим	378130	362016	350114	342249	337788
Вінницька	348397	336722	326558	318287	311705
Волинська	248370	242858	239067	236613	235644
Дніпропетровська	638334	612568	593213	578396	567863
Донецька	791873	752854	724303	701161	685689
Житомирська	283392	275133	267943	261920	256768
Закарпатська	308093	301141	295743	291530	288770
Запорізька	342478	327434	315491	305847	299500
Івано-Франківська	320963	312168	304758	298911	293812
Київська	342844	331977	321021	312155	307850
Кіровоградська	213013	203279	195580	189143	183582
Луганська	415744	392856	375928	361946	352668
Львівська	555105	539179	525278	513019	504352
Миколаївська	245220	235408	227551	221274	216662
Одеська	477729	462795	450708	442125	437790
Полтавська	288520	276177	266225	257458	251149
Рівненська	287294	281136	276924	273778	272177
Сумська	224891	213394	204559	197172	191450
Тернопільська	242243	235288	229186	223621	219164
Харківська	479872	459268	443307	431796	424646
Херсонська	234197	224264	216738	210353	205413
Хмельницька	283770	273872	265733	258919	254031
Черкаська	258607	248250	238925	230715	224384
Чернівецька	205431	200295	195686	192216	189597
Чернігівська	208664	199373	191528	184547	179474
м. Київ	442277	440295	433493	430947	434908
м. Севастополь	63727	61969	60506	59589	59441

¹ Особи віком 0–17 років

**Динаміка загальної чисельності та основних вікових груп дітей в Україні
у 1990–2009 рр., тис. осіб**

Роки	Всього дітей до 18 років	у тому числі:				% у загальній чисельності населення
		0-4	5-9	10-14	15-17	
1990	13305,0	3714,1	3760,1	3610,0	2220,8	25,8
1991	13225,7	3613,1	3798,4	3618,0	2196,2	25,6
1992	13148,5	3465,9	3885,1	3600,4	2197,1	25,4
1993	13101,1	3329,7	3928,5	3657,3	2185,6	25,3
1994	12937,1	3137,3	3879,4	3751,0	2169,4	25,0
1995	12668,1	2941,6	3768,5	3818,6	2139,4	24,7
1996	12416,7	2760,7	3639,1	3846,1	2170,8	24,4
1997	12124,4	2584,4	3454,4	3913,6	2172,0	24,1
1998	11823,0	2433,4	3271,7	3919,4	2198,5	23,7
1999	11469,7	2301,4	3067,0	3837,6	2263,7	23,2
2000	11116,0	2176,5	2881,7	3722,8	2335,0	22,6
2001	10740,7	2073,6	2708,1	3591,6	2367,4	22,1
2002 ¹	10307,0	1974,2	2559,1	3416,6	2357,1	21,4
2003	9878,6	1939,5	2404,3	3225,7	2309,1	20,7
2004	9503,3	1930,9	2282,6	3032,8	2257,0	20,0
2005	9129,2	1966,0	2167,7	2856,1	2139,4	19,4
2006	8802,0	2005,1	2067,9	2691,7	2037,3	18,8
2007	8536,1	2089,7	1975,4	2541,4	1929,6	18,4
2008	8325,7	2170,9	1932,0	2398,2	1824,6	18,0
2009	8186,3	2272,5	1925,2	2278,5	1710,1	17,8

Джерело: розраховано співробітниками ІДСД НАНУ за даними Держкомстату

¹ За даними Всеукраїнського перепису населення станом на 5 грудня 2001р.

Структура захворюваності та смертності дітей у віці до 1 року, %
(за даними Міністерства охорони здоров'я України)

Найменування класів хвороб	Захворюваність		Смертність ¹	
	2007	2008	2007	2008
Усього	100.00	100.00	100.00	100.00
У тому числі:				
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	2.41	2.36	3,70	3,35
Новоутворення	0.77	0.79	1.02	1,07
Хвороби крові та кровотворних органів	6.51	6.24	1.00	0,57
Хвороби ендокринної системи	4.17	3.99	0,89	0,83
Розлади психіки та поведінки	0.00	0.00	-	-
Хвороби нервової системи	5.01	5.21	3,24	2,46
Хвороби ока та придаткового апарату	3.34	3.54	-	-
Хвороби вуха та сосковидного відростка	1.92	1.92	-	-
Хвороби системи кровообігу	0.32	0.36	1,15	1,39
Хвороби органів дихання	50.14	50.07	3,53	2,97
Хвороби органів травлення	3.75	3.86	0,62	0,67
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	4.38	4.74	0,08	0,04
Хвороби кістково-м'язової системи	0.37	0.35	0,02	-
Хвороби сечостатевої системи	1.25	1.23	0,08	0,02
Окремі стани, що виникають у перинатальному періоді	12.03	11.54	48,32	51,97
Уроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення	2.77	2.86	25,65	24,60
Симптоми, ознаки та неточно визначені стани	0.44	0.48	4,32	3,86
Травми, отруєння та нещасні випадки	0.43	0.45	6,38	6,20

¹ За даними Держкомстату

**Характеристика дітей, народжених у «Лікарнях, доброзичливих до дитини»
у 2001–2008 рр.**

(за даними Міністерства охорони здоров'я України)

Рік	Кількість закладів охорони здоров'я, які мають статус «лікарня, доброзичлива до дитини»	Кількість дітей, народжених у закладах охорони здоров'я, які мають статус «лікарня, доброзичлива до дитини»	Кількість дітей, народжених живими за поточний рік у країні в цілому¹	Питома вага дітей, народжених у закладах охорони здоров'я, які мають статус «лікарня, доброзичлива до дитини»
2001	4	7073	376478	1,8%
2002	10	16867	390688	4,5%
2003	24	36825	408589	9,4%
2004	42	69522	427259	17,0%
2005	62	89733	426086	21,0%
2006	72	151757	460368	33,2%
2007	115	168432	472657	35,8%
2008	181	235116	510589	45,6%

¹ За даними Держкомстату

Динаміка частоти дитячої інвалідності з окремих причин
(за даними Міністерства охорони здоров'я України)

(на 10 000 відповідного населення)

Причина інвалідності	1995 рік		2004 рік		2008 рік	
	абс. числа	показ ник	абс. числа	показ ник	абс. числа	показ ник
Всього	*	*			16621 3	199,6
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби			758	1,0	2252	2,7
- туберкульоз	116	0,1	305	0,4	627	0,8
- хвороба, зумовлена вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ)	*	*	322	0,4	1372	1,6
Новоутворення	3370	3,0	4236	5,3	5211	6,3
- злоякісні новоутворення лімфатичної та кровотворної систем	1285	1,1	1884	2,4	1995	2,4
- лейкози	866	0,8	1296	1,6	1372	1,6
Хвороби крові та кровотворних органів	1543	1,4	1572	2,0	1737	2,1
- анемії	260	0,2	378	0,5	445	0,5
- порушення згортання крові	565	0,5	493	0,6	542	0,7
- пурпура та інші геморагічні стани	468	0,4	374	0,5	359	0,4
Хвороби ендокринної системи	5639	5,0	7514	9,4	10446	12,5
- вроджений гіпотиреоз	600	0,5	703	0,9	1034	1,2
- цукровий діабет	3495	3,1	4533	5,7	6140	7,4
- гіпофізарний нанізм	212	0,2	358	0,4	572	0,7
- фенілкетонурія	*	*	476	0,6	667	0,8
- мукополісахаридози	93	0,1	73	0,1	132	0,2
- муковісцидоз	340	0,3	454	0,6	539	0,6
Розлади психіки та поведінки	29656	26,3	21595	27,1	25041	30,1
- шизофренія	437	0,4	287	0,4	514	0,6
- розумова відсталість	24673	21,9	18418	23,1	20143	24,2
Хвороби нервової	36238	32,2	29254	36,7	31912	38,3

системи						
- епілепсія	3268	2,9	3881	4,9	4944	5,9
- м'язова дистрофія та інші міопатії	1304	1,2	1069	1,3	1126	1,4
- дитячий церебральний параліч	24343	21,6	16850	21,2	17847	21,4
Хвороби ока та придаткового апарату	8942	7,9	9134	11,5	10028	12,0
- сліпота на обидва ока	1606	1,4	866	1,1	844	1,0
- сліпота одного ока	3501	3,1	3028	3,8	2497	3,0
Хвороби вуха та сосковидного відростка	13605	12,1	9898	12,4	11856	14,2
- глухота	10462	9,3	7644	9,6	9948	11,9
Хвороби системи кровообігу	1354	1,2	1219	1,5	1409	1,7
Хвороби органів дихання	6036	5,4	5753	7,2	5222	6,3
- бронхіальна астма	4853	4,3	5270	6,6	4754	5,7
Хвороби органів травлення	1522	1,4	1461	1,8	1776	2,1
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	562	0,5	730	0,9	836	1,0
Хвороби кістково-м'язової системи	4573	4,1	5999	7,5	7907	9,5
- набуті деформації кінцівок	1188	1,1	945	1,2	709	0,9
- системний червоний вовчак	104	0,1	62	0,1	96	0,1
- системний склероз (склеродермія)	133	0,1	63	0,1	80	0,1
- сколеоз	*	*	*	*	693	0,8
Хвороби сечостатевої системи	2348	2,1	2434	3,1	2902	3,5
Вроджені аномалії	18755	16,7	31399	39,4	43627	52,4
- хвороба Дауна	2838	2,5	2122	2,7	2757	3,3
- вроджені аномалії кінцівок	4216	3,7	4577	5,7	4297	5,2
- вроджена аміотрофія	299	0,3	169	0,2	217	0,3
Травми та отруєння	1107	1,0	2682	3,4	3916	4,7

Таблиця 6

Захворюваність дітей віком 0–17 років включно за класами хвороб в Україні¹
(за даними Держкомстату)

(кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань)

Назва класів хвороб відповідно до МКХ-10	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Усі захворювання	12502383	11569750	11424225	11427803	11100851	11321632	11103276
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	614783	524098	517474	504648	477781	469433	472333
Новоутворення	26481	26382	27269	27323	27455	26838	26243
Хвороби крові і кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	175569	159433	162194	155801	152737	149085	143465
Хвороби ендокринної системи, розладу харчування, порушення обміну речовин	313891	254325	236463	220439	206352	196161	185387
Розлади психіки та поведінки	71539	60842	59235	56442	53297	51589	50717
Хвороби нервової системи	184653	189574	192004	188813	189858	183326	182822
Хвороби ока та придаткового апарату	434668	408770	405852	399819	382587	384456	379937
Хвороби вуха та соскоподібного відростка	383357	348870	346320	348304	337465	345574	331346
Хвороби системи кровообігу	92592	84297	84612	84319	82461	78697	81324
Хвороби органів дихання	7562564	7105409	7039969	7145142	6954572	7231292	7089841
Хвороби органів травлення	527042	486614	475300	464074	450584	443606	435397
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	734403	673480	659364	655562	635181	637969	617010
Хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини	325272	300849	296653	283584	272484	256243	251986
Хвороби сечостатевої системи	279080	283208	279275	271852	262308	257755	249534
Вагітність, пологи та післяпологовий період	11583	11893	10968	10367	9458	9291	9114
Окремі стани, що виникають у перинатальному періоді	127145	107522	104538	97744	97039	92044	88608
Уроджені аномалії (вади розвитку), деформації і хромосомні порушення	54966	47419	49007	47293	47077	45492	45872
Симптоми, ознаки та відхилення від норми, що виявлені під час лабораторних та клінічних дослідженнях, не класифіковані в інших рубриках	57085	32494	27932	22450	20746	19243	19818
Травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин	525710	464271	449796	443827	441409	443538	442522

¹ Інформація наведена за системою МОЗ України

ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД¹ діти

(за даними Держкомстату)

(осіб)

	Віл-інфіковані						Із числа ВІЛ-інфікованих хворі на СНІД					
	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2000	2004	2005	2006	2007	2008
Чисельність осіб з уперше в житті встановленим діагнозом												
Діти у віці 0-14 років	730	2036	2516	2834	3449	3649	13	93	143	123	115	74
Діти у віці 15-17 років	64	68	87	105	114	103	3	2	6	6	18	1
На 100 000 населення відповідного віку												
Діти у віці 0-14 років	8,5	28,6	36,6	42,4	52,6	56,2	0,2	1,3	2,1	1,8	1,8	1,1
Діти у віці 15-17 років	2,7	3,1	4,2	5,3	6,1	5,8	0,1	0,1	0,3	0,3	1,0	0,1
Чисельність осіб, які перебувають на обліку в медичних закладах, на кінець року												
Діти у віці 0-14 років	1226	4003	5302	6023	7094	8065	14	148	251	336	426	490
Діти у віці 15-17 років	173	175	190	234	493	245	4	3	9	7	32	29
На 100 000 населення відповідного віку												
Діти у віці 0-14 років	14,6	57,3	78,4	91,2	109,1	124,5	0,2	2,1	3,7	5,1	6,6	7,6
Діти у віці 15-17 років	7,3	8,2	9,3	12,1	27,0	14,3	0,2	0,1	0,4	0,4	1,8	1,7

¹ Громадяни України

Таблиця 8

Оздоровлення окремих категорій дітей у дитячих оздоровчих закладах (таборах) за регіонами влітку 2008 року¹
(за даними Держкомстату)

	Постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС		Сироти та позбавлені батьківського піклування		Діти з обмеженими функціональними можливостями		З малозабезпечених, багатодітних та неповних сімей	
	усього оздоровлено	у т.ч. у позаміських оздоровчих таборах	усього оздоровлено	у т.ч. у позаміських оздоровчих таборах	усього оздоровлено	у т.ч. у позаміських оздоровчих таборах	усього оздоровлено	у т.ч. у позаміських оздоровчих таборах
Україна	93821	6893	81187	47380	24662	3875	446210	60852
Автономна								
Республіка Крим	540	240	7345	5504	718	106	12713	3381
Вінницька	5967	1	2527	1880	1240	345	17755	2829
Волинська	8707	330	1390	648	1085	107	22495	1719
Дніпропетровська	934	68	4310	1023	1481	12	17362	1174
Донецька	696	254	10748	5858	1277	311	15772	6752
Житомирська	8670	263	2567	1195	770	195	14126	1326
Закарпатська	735	47	1489	465	1126	103	33497	1739
Запорізька	602	443	7528	7008	1122	793	10862	6563
Івано-Франківська	1134	13	1278	48	1362	7	34293	515
Київська	13719	218	865	77	509	112	8387	647
Кіровоградська	1101	6	2834	1257	879	73	11048	1434
Луганська	768	131	3202	2012	832	118	9332	1819
Львівська	461	17	2270	782	1049	289	31719	2262
Миколаївська	477	36	2138	1042	508	21	9195	1108
Одеська	1601	589	6812	4252	1538	324	36123	6532
Полтавська	1578	157	2698	1944	728	136	11695	1565
Рівненська	27519	60	997	67	1023	5	26155	290
Сумська	1156	81	1931	663	795	122	12183	3750
Тернопільська	1899	18	722	368	484	42	15469	1462
Харківська	1472	39	2659	1488	1311	73	14457	1937

Херсонська	4003	3553	6579	5619	784	266	15987	6720
Хмельницька	873	5	1638	582	1475	108	20704	938
Черкаська	5611	56	2405	1147	1104	45	13332	498
Чернівецька	1659	94	1185	639	715	106	18643	1755
Чернігівська	1348	163	1133	555	415	29	7944	787
м. Київ	436	11	220	5	132	-	2030	638
м. Севастополь	155	-	1717	1252	200	27	2932	712

¹ Чисельність дітей наведена за списком, незалежно від кількості змін, протягом яких вони відпочивали

**Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,
за регіонами**

(за даними Мінсім'ямолодьспорту)

(на кінець року; осіб)

Адміністративно-територіальна одиниця	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Україна	96112	97590	97829	102912	102924	103542
Автономна Республіка Крим	5639	6229	5882	5974	5682	5337
Вінницька	3018	2912	2798	3102	3185	3261
Волинська	1620	1662	1787	1770	1798	1860
Дніпропетровська	10895	10392	10771	10963	11058	10947
Донецька	14494	14742	13715	13815	12270	11755
Житомирська	2027	2090	3056	3543	3842	3947
Закарпатська	1542	1509	1597	1477	1721	1971
Запорізька	4207	4028	4080	4702	4777	4831
Івано-Франківська	1272	1338	1431	1626	1576	1618
Київська	3869	3753	3632	3645	3796	3806
Кіровоградська	2080	2617	2193	2876	3340	3479
Луганська	5191	5449	4869	5580	5684	5652
Львівська	2141	2197	2318	2425	2553	2718
Миколаївська	3462	3507	3499	3784	4357	4570
Одеська	7046	7391	7548	7651	7297	7192
Полтавська	3227	3107	2931	2894	3090	3039
Рівненська	1546	1602	1638	1727	1756	1811
Сумська	2156	2555	2680	2704	2670	2670
Тернопільська	941	926	925	1005	1080	1199
Харківська	5166	5070	5211	5714	5704	5629
Херсонська	3013	2878	2835	3620	3114	3336
Хмельницька	2537	2516	2676	2108	2549	2384
Черкаська	2564	2405	2402	2746	2705	2873
Чернівецька	961	1101	1229	1087	1097	1225
Чернігівська	1562	1745	2204	2723	2775	2985
м. Київ	3274	3170	3230	2958	2770	2751
м. Севастополь	662	699	692	693	678	696

Таблиця 10

Частка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від загальної кількості дитячого населення за регіонами

Адміністративно-територіальна одиниця	Загальна чисельність дітей¹ в Україні станом на 1 січня 2009 року² осіб	Чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, станом на кінець 2008 року³; осіб	У % до загальної чисельності дітей⁴
Україна	8186277	103542	1,26
Автономна Республіка Крим	337788	5337	1,58
Вінницька	311705	3261	1,05
Волинська	235644	1860	0,79
Дніпропетровська	567863	10947	1,93
Донецька	685689	11755	1,71
Житомирська	256768	3947	1,54
Закарпатська	288770	1971	0,68
Запорізька	299500	4831	1,61
Івано-Франківська	293812	1618	0,55
Київська	307850	3806	1,24
Кіровоградська	183582	3479	1,90
Луганська	352668	5652	1,60
Львівська	504352	2718	0,54
Миколаївська	216662	4570	2,11
Одеська	437790	7192	1,64
Полтавська	251149	3039	1,21
Рівненська	272177	1811	0,67
Сумська	191450	2670	1,39
Тернопільська	219164	1199	0,55
Харківська	424646	5629	1,33
Херсонська	205413	3336	1,62
Хмельницька	254031	2384	0,94
Черкаська	224384	2873	1,28
Чернівецька	189597	1225	0,65
Чернігівська	179474	2985	1,66
м. Київ	434908	2751	0,63
м. Севастополь	59441	696	1,17

¹ Особи віком 0–17 років

² За даними Держкомстату

³ За даними Мінсім'ямолодьспорту

⁴ Розраховано співробітниками ДІРСМ

Таблиця 11

**Відомості про кількість дітей, від яких відмовились або яких покинули батьки
в акушерських стаціонарах**

(за даними Міністерства охорони здоров'я України)

<i>Адміністративні території</i>	<i>2007</i>		<i>2008</i>	
	<i>Абсолютні числа</i>	<i>На 1000 народжених живими</i>	<i>Абсолютні числа</i>	<i>На 1000 народжених живими</i>
Україна	1027	2,2	909	1,9
АР Крим	68	3	47	2
Вінницька	21	1	13	1
Волинська	14	1	5	-
Дніпропетровська	114	3	118	3
Донецька	130	3	115	3
Житомирська	3	-	18	1
Закарпатська	4	-	2	-
Запорізька	73	4	59	3
Ів.-Франківська	12	1	9	1
Київська	32	2	32	2
Кіровоградська	13	1	36	3
Луганська	50	2	43	2
Львівська	18	1	8	-
Миколаївська	23	2	22	2
Одеська	120	4	97	3
Полтавська	20	1	22	2
Рівненська	5	-	9	1
Сумська	1	-	20	2
Тернопільська	7	1	8	1
Харківська	65	3	58	2
Херсонська	44	4	21	2
Хмельницька	22	2	15	1
Черкаська	19	2	13	1
Чернівецька	6	1	9	1
Чернігівська	17	2	12	1
м. Київ	106	4	81	3
м. Севастополь	20	5	17	4

Таблиця 12

Середньодушовий загальний дохід (у місяць), грн.

	1999	2001	2003	2005	2007	2008
Домогосподарства з дітьми	102,15	158,64	221,75	403,89	640,75	891,97
у т.ч. багатодітні сім'ї*	80,22	113,59	155,98	275,84	416,31	585,8
Домогосподарства без дітей	139,19	219,23	306,03	574,54	867,83	1229,92
У середньому по Україні	116,42	183,30	259,02	483,57	745,82	1047,23

Джерело: Держкомстат

*розрахунки співробітників ІДСД НАНУ на базі обстеження умов життя домогосподарств України

Таблиця 13

Структура загальних доходів домогосподарств, %

Види доходу	Домогосподарства з дітьми					Домогосподарства без дітей				
	2001	2003	2005	2007	2008	2001	2003	2005	2007	2008
Оплата праці	49,1	54,2	56,4	59,7	60,6	35,4	40,3	41,4	46,3	45,5
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,5	5,0	6,9	7,8	7,5	1,8	2,3	3,8	3,3	3,9
Доходи від власності	0,7	0,6	0,5	0,4	0,4	1,0	1,0	0,7	0,6	0,7
Доходи від продажу продукції з ОПГ	6,0	6,0	5,1	4,0	3,7	5,4	5,3	4,6	3,5	3,2
Вартість спожитої продукції, отриманої з ОПГ	13,3	10,1	6,5	5,1	4,3	13,8	9,6	6,0	4,7	4,1
Пенсії	7,7	7,1	10,2	9,5	9,4	27,1	26,5	33,0	31,8	32,6
Пільги та субсидії	2,9	2,0	1,1	1,0	0,9	3,8	3,2	1,5	1,6	1,4
Інші соціальні трансферти	2,2	2,8	3,6	4,0	4,1	1,1	1,0	1,0	1,1	1,5
Допомога від родичів	9,9	9,0	7,8	6,8	6,7	7,7	7,3	6,2	5,5	5,5
Надходження від продажу нерухомості, особистого і домашнього майна	1,5	0,9	0,4	0,3	1,1	1,0	1,0	0,3	0,3	0,6
Інші надходження	2,2	2,3	1,5	1,4	1,3	1,9	2,5	1,5	1,3	1,0
Загальний дохід	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Держкомстат

Таблиця 14

Структура сукупних витрат домогосподарств, %

Статті витрат	Домогосподарства з дітьми					Домогосподарства без дітей				
	2001	2003	2005	2007	2008	2001	2003	2005	2007	2008
Витрати на харчування	61,9	59,0	57,7	51,7	49,4	63,2	60,7	58,6	54,5	52,0
Витрати на непродовольчі товари	12,8	20,8	21,1	22,9	22,2	10,2	19,2	18,6	21,2	20,3
Витрати на послуги	16,6	10,8	11,1	12,8	12,8	16,8	10,4	9,8	11,7	11,5
Витрати на заощадження та придбання нерухомості	2,2	2,4	3,5	3,7	6,7	1,8	2,0	4,9	3,7	6,0
Інші витрати	6,5	7,0	6,6	8,9	8,9	8,0	7,7	8,1	8,9	10,2
Сукупні витрати	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Держкомстат

Таблиця 15

Наявність в домогосподарствах окремих товарів тривалого користування, %

Перелік товарів	Домогосподарства з дітьми				у т.ч. багатодітні сім'ї				Домогосподарства без дітей			
	2001	2005	2006	2008	2001	2005	2006	2008	2001	2005	2006	2008
Холодильник	92,7	95,4	96,3	98,1	80,8	87,5	89,6	96,1	86,9	92,4	93,2	95,7
Пральна машина	81,1	83,5	86,4	91,3	67,4	78,2	80,9	87,6	67,2	71,4	71,6	78,5
Пилосос	62,9	70,6	74,8	83,4	39,4	44,2	52,2	64,9	48,2	56,3	57,2	67,2
Телевізор кольоровий	79,8	93,5	95,5	97,5	56,6	85,1	88,7	96,5	60,1	81,2	84,6	91,8
Відеомагнітофон	20,9	32,0	33,0	28,3	11,9	17,0	24,4	23,9	7,1	14,8	13,8	15,7
Відеокамера	1,4	3,7	4,6	8,5	0,7	3,2	3,7	5,4	0,4	1,0	1,4	3,2
Музичний центр	5,1	16,4	21,1	24,4	2,8	4,0	9,3	14,3	2,0	7,6	8,7	12,4
Комп'ютер	3,0	13,5	17,9	32,3	1,2	2,4	10,0	23,6	1,2	6,1	7,6	14,5
Автомобіль	21,2	20,2	23,0	27,9	18,3	12,0	15,6	24,6	11,5	13,5	12,6	14,9
Супутникова антена	0,5	1,8	4,4	12,7	1,1	2,0	4,9	11,5	0,1	0,8	1,8	7,0
Мобільний телефон	—	44,9	69,6	95,0	—	20,0	58,1	91,5	—	21,5	36,2	65,7

Джерело: Держкомстат

*розрахунки співробітників ІДСД НАНУ на базі обстеження умов життя домогосподарств України

Таблиця 16

Кількість центрів соціально-психологічної реабілітації¹ дітей у 2008 році
(за даними Мінсім'ямолодьспорту)

	Усього	З них забезпечують перебування	
		стаціонарне	денне
Кількість центрів			
на кінець року	30	...	...
у них			
місць, одиниць	855	...	...
Кількість дітей,			
які перебували в центрах			
протягом року, осіб	3930	1360	2570
Хлопчики	2084	777	1307
Дівчатка	1846	583	1263

¹Центри соціально-психологічної реабілітації дітей - заклади соціального захисту для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років. Дитина може перебувати в центрі не більше 9 місяців у разі стаціонарного перебування та 12 місяців - денного перебування

Таблиця 17

Кількість притулків для дітей станом на 01.01.2009 р. за регіонами
(за даними Мінсім'ямолодьспорту)

Адміністративно-територіальна одиниця	Кількість притулків
Україна	92
Автономна Республіка Крим	7
Вінницька	1
Волинська	1
Дніпропетровська	10
Донецька	13
Житомирська	1
Закарпатська	1
Запорізька	7
Івано-Франківська	1
Київська	1
Кіровоградська	2
Луганська	8
Львівська	1
Миколаївська	3
Одеська	13
Полтавська	4
Рівненська	1
Сумська	2
Тернопільська	1
Харківська	3
Херсонська	1
Хмельницька	1
Черкаська	2
Чернівецька	1
Чернігівська	2
м. Київ	3
м. Севастополь	1

Таблиця 18

**Кількість злочинів, зареєстрованих органами внутрішніх справ,
за статтями Кримінального кодексу України
(за даними Міністерства внутрішніх справ України)**

	<i>Статті</i>	2004	2005	2006	2007	2008
Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини	117	23	117	18	21	16
Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	137	26	25	33	39	36
Підміна дитини	148	1	3	-	-	-
Експлуатація дітей	150	9	29	15	17	17
Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості	155	48	61	68	62	90
Розбещення неповнолітніх	156	272	284	282	307	347
Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей	164	7392	8258	8781	8706	8243
Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування	166	709	749	746	750	841
Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості	300	47	17	33	93	91
Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів	301	281	366	571	811	851
Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність	304	3497	2880	2281	2236	1982
Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів*	315	255	343	321	272	231
Спонування неповнолітніх до застосування допінгу	323	1	-	-	-	-
Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів	324	5	6	-	9	2

*Дані наведені стосовно неповнолітніх

Таблиця 19

**Кількість неповнолітніх, які перебували на обліку в органах кримінальної міліції у
справах дітей
(за даними Держкомстату)**

(на кінець року)

	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Всього	32081	29201	47291	46032	41506	33367	30402	28920
з них:								
мають одного з батьків	10373	8817	11917	11910	10956	9421	8844	8097
не мають батьків	879	754	1145	1273	1215	1275	1115	1029
проживають у дитячих будинках, інтернатах	1032	883	1650	1683	1703	1717	1497	1531
учні загальноосвітніх навчальних закладів	15582	13639	23652	24272	22537	18262	16614	15645
учні ПТНЗ	6499	5127	7648	7566	6987	5664	4762	4987
не працювали і не навчались	10026	8876	11089	9353	7775	6515	6437	6194
дівчатка	3155	2621	4001	4057	3746	3120	2808	2985

Таблиця 20

Кількість неповнолітніх, засуджених за скоєння злочинів, за видами злочинів
(за даними Державної судової адміністрації (ККУ 1960 та 2001 років)

(осіб)

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Усього	16745	20016	20104	21111	21806	17556	13939	11170	10078
у тому числі									
Умисні вбивства (та замаху)	147	257	223	195	<u>119</u>	109	106	156	109
Умисні тяжкі тілесні ушкодження	155	233	203	246	268	253	211	205	200
Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини	х	-	2	-	1	-	2	1	-
Згвалтування (та замаху)	276	106	112	93	87	86	76	68	68
Крадіжки	9967	13809	13086	13562	13467	10078	6299	4641	4162
Грабіж	1895	1655	1903	2153	2674	2734	2951	2449	2114
Розбій	594	655	717	700	705	673	740	713	515
Шахрайство	57	81	74	77	146	182	232	195	154
Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	х	х	х	х	х	849	801	789	700
Хуліганство	1302	1475	1033	987	1042	831	797	567	630
Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	316	681	652	738	999	850	830	651	637
Інші	2036	1064	2099	2360	2298	911	894	735	789

**Відсоток охоплення дітей,
які виховуються у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, під опікою,
піклуванням, по відношенню до загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених
батьківського піклування, станом на кінець 2008 року
(за даними Мінсім'ямолодьспорту)**

Адміністративно-територіальна одиниця	Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування станом на кінець 2008 р. (за статистичними даними регіонів)	Кількість дітей, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу		Кількість дітей, над якими встановлено опіку, піклування	
		Загальна кількість дітей у сім'ях	% влаштування від загальної кількості дітей	Загальна кількість дітей	% влаштування від загальної кількості дітей
АР Крим	5337	268	5,0	3201	60,0
Вінницька	3261	201	6,1	2052	63,0
Волинська	1860	181	9,7	1248	67,1
Дніпропетровська	10947	492	4,5	6575	60,0
Донецька	11755	386	3,3	7275	62,0
Житомирська	3947	362	9,1	2279	57,7
Закарпатська	1971	236	12,0	1387	70,3
Запорізька	4831	216	4,4	2657	55,0
Івано-Франківська	1618	74	4,5	1251	74,4
Київська	3806	315	8,2	2323	61,0
Кіровоградська	3479	362	10,4	1883	54,1
Луганська	5652	234	4,1	3165	56,0
Львівська	2718	170	6,2	2017	74,2
Миколаївська	4570	236	5,1	2644	58,0
Одеська	7192	337	4,7	4365	60,7
Полтавська	3039	213	7,0	1682	55,3
Рівненська	1811	197	10,9	1382	76,3
Сумська	2670	243	9,1	1441	54,0
Тернопільська	1199	146	12,1	734	61,2
Харківська	5629	494	8,8	3210	57,0
Херсонська	3336	293	8,8	2081	62,3
Хмельницька	2384	197	8,2	1578	66,2
Черкаська	2873	301	10,4	1680	58,4
Чернівецька	1225	160	13,0	741	60,4
Чернігівська	2985	194	6,5	1758	59,0
м. Київ	2751	114	4,1	1928	70,1
м. Севастополь	696	33	4,7	428	61,5
ВСЬОГО	103542	6655	6,4	62965	61,0

Таблиця 22

Усиновлення дітей громадянами України та іноземними громадянами
(за даними Мінсім'ямолодьспорту)

Показники	Станом на 01.01.2007	Станом на 01.01.2009
Кількість усиновлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, громадянами України	1784	2066
Кількість усиновлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, іноземними громадянами	1670	1587
Всього	3454	3653

Таблиця 23

Кількість усиновлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за регіонами у 2008 році
(за даними Мінсім'ямолодьспорту) (осіб)

Адміністративно-територіальна одиниця	Усього усиновлено протягом року	Із загальної кількості усиновлених			
		громадянами України		іноземними громадянами	
		із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	із числа дітей, які проживають з одним із батьків	із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	із числа дітей, які проживають з одним із батьків
Україна	5261	2066	1578	1587	30
Автономна Республіка Крим	301	116	79	103	3
Вінницька	138	54	58	26	-
Волинська	81	54	23	4	-
Дніпропетровська	501	201	122	178	-
Донецька	739	279	159	300	1
Житомирська	151	83	28	38	2
Закарпатська	78	33	27	18	-
Запорізька	267	105	74	88	-
Івано-Франківська	58	27	26	5	-
Київська	252	99	63	88	2
Кіровоградська	155	47	38	70	-
Луганська	303	140	84	77	2
Львівська	122	58	54	9	1
Миколаївська	126	49	29	48	-
Одеська	407	118	109	179	1
Полтавська	153	48	49	56	-
Рівненська	87	41	43	3	-
Сумська	112	40	35	36	1
Тернопільська	56	10	41	5	-
Харківська	303	121	102	80	-
Херсонська	144	68	52	23	1
Хмельницька	81	25	35	20	1
Черкаська	179	76	67	36	-
Чернівецька	60	24	33	3	-
Чернігівська	101	42	21	38	-
м. Київ	220	75	100	38	7
м. Севастополь	86	33	27	18	8

Таблиця 24

Встановлення над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, опіки, піклування громадян
(за даними Мінсім'ямолодьспорту)

Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, над якими встановлено опіку, піклування громадян (станом на 31.12.2008)	Встановлено опіку, піклування громадян протягом 2008 року	Знято (припинено) опіку, піклування протягом 2008 року
62999	13755	14347

Таблиця 25

Розвиток мережі дитячих будинків сімейного типу та прийомних дітей, улаштування в них дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування
(за даними Мінсім'ямолодьспорту)

Дитячі будинки сімейного типу (станом на 31.12.08)		Прийомні сім'ї (станом на 31.12.08)		Створено протягом 2008 року			
				дитячі будинки сімейного типу		прийомні сім'ї	
кількість	в них дітей	кількість	у них дітей	кількість	у них дітей	кількість	у них дітей
400	2650	2461	4050	87	630	939	1721

**Вікова характеристика дітей-вихованців та прийомних дітей у сім'ях
на кінець 2008 року
(за даними Мінсім'ямолодьспорту)**

Адміністративно-територіальна одиниця	Діти-вихованці дитячих будинків сімейного типу				Прийомні діти прийомних сімей			
	Усього	до 6 років	від 6 до 18 років	18 років і більше	Усього	до 6 років	від 6 до 18 років	18 років і більше
АР Крим	171	16	136	19	97	34	63	0
Вінницька	72	17	54	1	129	45	84	0
Волинська	86	23	55	8	95	28	64	3
Дніпропетровська	167	21	138	8	325	118	202	5
Донецька	105	14	87	4	281	93	180	8
Житомирська	158	16	139	3	204	49	153	2
Закарпатська	187	27	155	5	49	14	35	0
Запорізька	36	4	24	8	180	64	114	2
Івано-Франківська	11	0	10	1	63	14	48	1
Київська	185	22	148	15	130	33	94	3
Кіровоградська	122	19	102	1	240	103	134	3
Луганська	59	7	51	1	175	29	143	3
Львівська	78	16	60	2	92	3	83	6
Миколаївська	69	10	53	6	167	52	115	0
Одеська	113	9	96	8	224	61	157	6
Полтавська	78	10	68	0	135	39	95	1
Рівненська	129	17	110	2	68	18	49	1
Сумська	110	18	83	9	133	71	59	3
Тернопільська	39	5	34	0	107	37	67	3
Харківська	178	48	129	1	316	83	226	7
Херсонська	60	7	50	3	233	55	175	3
Хмельницька	86	12	68	6	111	36	73	2
Черкаська	126	23	103	0	175	32	142	1
Чернівецька	64	6	56	2	96	24	72	0
Чернігівська	41	9	31	1	153	57	95	1
м. Київ	69	8	61	0	45	12	29	4
м. Севастополь	6	2	3	1	27	9	18	0
Разом	2605	386	2104	115	4050	1213	2769	68

Інформація про функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, влаштування в них дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2008 році

(за даними Мінсім'ямолодьспорту)

Адміністративно-територіальна одиниця	Функціонує сімей, у них дітей станом на 31.12.2007 року (за статистичними даними)		Влаштовано дітей у сім'ї протягом 2008 року	Вибули із сімей протягом 2008 року	Функціонує сімей, у них дітей станом на 31.12.2008 року	
	Дитячі будинки сімейного типу, в них дітей	Прийомні сім'ї, в них дітей			Дитячі будинки сімейного типу, в них дітей	Прийомні сім'ї, в них дітей
АР Крим	17/120	27/54	79	6	26/171	54/97
Вінницька	6/36	38/64	105	4	14/72	74/129
Волинська	10/69	34/71	46	5	13/86	45/95
Дніпропетровська	17/103	91/164	239	14	24/167	192/325
Донецька	11/95	125/186	121	17	15/105	195/281
Житомирська	21/118	84/130	122	6	25/158	122/204
Закарпатська	24/161	22/32	54	12	28/187	33/49
Запорізька	4/31	66/99	97	11	5/36	101/180
Івано-Франківська	1/5	36/48	23	2	2/11	48/63
Київська	24/175	60/91	65	12	26/185	79/130
Кіровоградська	14/86	100/168	133	2	20/122	143/240
Луганська	9/51	78/112	82	11	10/59	113/175
Львівська	9/52	50/72	50	4	13/78	65/92
Миколаївська	7/46	59/101	89	6	11/69	92/167
Одеська	16/102	88/149	99	13	18/113	137/224
Полтавська	7/36	61/95	88	6	15/78	87/135
Рівненська	16/126	19/40	41	11	17/129	37/68
Сумська	11/78	46/82	94	10	15/110	78/133
Тернопільська	4/21	54/69	58	2	6/39	82/107
Харківська	21/129	159/216	165	18	30/178	208/316
Херсонська	7/48	70/123	129	8	9/60	117/233
Хмельницька	11/71	41/70	61	3	13/86	63/111
Черкаська	14/84	67/109	118	9	18/126	94/175
Чернівецька	8/52	32/62	52	6	10/64	45/96
Чернігівська	1/6	69/102	97	11	6/41	101/153
м. Київ	9/53	27/37	30	6	10/69	35/45
м. Севастополь	1/6	14/15	14	2	1/6	21/27

Всього	300 / 1 960	1 617 / 2 561	2351	217	400/2605	2461/4050
---------------	--------------------	----------------------	-------------	------------	-----------------	------------------

**Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,
з числа вихованців дошкільних закладів на кінець 2008 року**
(за даними Держкомстату)

	Усього дітей - сиріт, осіб	У тому числі:		У розрахунку на 10000 вихованців дошкільних закладів		
		у міських посе- леннях	у сіль- ській місце- вості	усього	у тому числі	
					у міських поселеннях	у сільській місцевості
Україна	4187	3275	912	35	34	39
Автономна						
Республіка Крим	165	130	35	34	35	31
Вінницька	118	66	52	26	22	36
Волинська	63	44	19	21	22	20
Дніпропетровська	494	442	52	53	52	59
Донецька	577	530	47	49	48	60
Житомирська	128	108	20	37	39	28
Закарпатська	41	19	22	12	11	14
Запорізька	217	184	33	44	43	54
Івано-Франківська	44	33	11	18	18	16
Київська	166	109	57	32	28	40
Кіровоградська	135	106	29	51	53	46
Луганська	198	188	10	42	42	36
Львівська	121	101	20	23	23	25
Миколаївська	130	99	31	39	40	36
Одеська	221	168	53	35	37	29
Полтавська	102	67	35	27	23	42
Рівненська	80	45	35	27	22	40
Сумська	168	114	54	53	45	80
Тернопільська	37	20	17	15	12	20
Харківська	183	144	39	29	25	60
Херсонська	146	95	51	46	44	52
Хмельницька	126	70	56	31	26	44
Черкаська	180	89	91	47	35	71
Чернівецька	42	15	27	17	11	24
Чернігівська	132	116	16	52	54	43
м.Київ	146	146	-	18	18	-
м.Севастополь	27	27	-	22	23	-

**Контингент учнів професійно-технічних навчальних закладів
МОН України у 2007–2008 рр.**
(за даними Міністерства освіти і науки України)

Адміністративно-територіальна одиниця	Кількість ПТНЗ		Всього учнів		З них сиріт		
	2007 рік	2008 рік	2007 рік	2008 рік	2007 рік	2008 рік	
						усього	% від загальної кількості учнів
Україна	927	919	410358	398865	18515	19290	4,6%
АР Крим	29	29	14505	13906	971	965	6,7%
Вінницька	34	34	19022	19042	563	651	3,1%
Волинська	18	18	8477	8207	249	276	3,3%
Дніпропетровська	62	61	30786	29792	2236	2108	6,9%
Донецька	111	110	46639	44229	2806	2810	5,9%
Житомирська	26	26	10002	9929	630	628	5,6%
Закарпатська	20	19	8685	8611	225	236	2,5%
Запорізька	42	42	18645	17482	868	998	5,3%
Івано-Франківська	21	21	11225	11380	220	221	2,0%
Київська	22	22	10226	9766	365	381	3,9%
Кіровоградська	25	25	9374	9328	472	568	5,3%
Луганська	73	72	28972	27196	1488	1554	5,7%
Львівська	55	55	29600	29465	482	525	1,7%
Миколаївська	28	28	13942	12858	826	843	5,8%
Одеська	38	37	15510	14788	1106	1118	7,2%
Полтавська	40	40	14901	14150	650	654	4,6%
Рівненська	20	20	9747	10239	246	276	2,7%
Сумська	33	33	13200	13081	618	644	5,2%
Тернопільська	22	22	10773	10945	153	242	1,6%
Харківська	52	50	18916	17561	847	908	4,9%
Херсонська	26	25	10595	10177	649	665	6,3%
Хмельницька	36	36	13871	14008	428	465	3,8%
Черкаська	26	26	9264	9025	384	378	4,2%
Чернівецька	14	14	6363	6759	81	142	1,7%
Чернігівська	21	21	7846	7680	349	405	4,8%
м. Київ	27	27	16656	16341	494	511	3,1%
м. Севастополь	6	6	3041	2920	109	118	4,0%